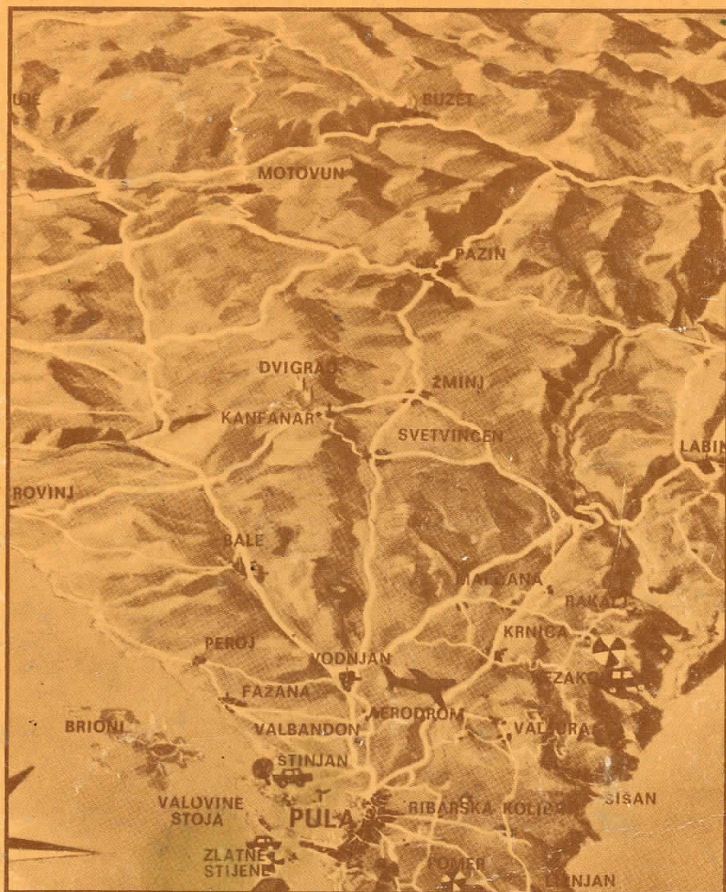
Ive Rudan

ISTARSKIM RASKRIŽJIMA

Istarska naklada

IVE RUDAN — ISTARSKIM RASKRIŽJIMA

Urednik:
MARIO KALČIĆ

Ive Rudan

Istarskim raskrižjima

Istarska naklada
Pula, 1983.

Predgovor

Žminj je najveća istarska raskrsnica — u njega dolazi najviše putova sa svih strana Istre. Nisu li upravo ta žminjska raskršća, raskršća rodnog kraja, inspirirala Ivu Rudana na pisanje dugogodišnje serije reportaža o različitim mjestima i područjima Istre? Ta raskršća nisu samo dijelovi prometnica, nego su za pojedinca i zajednicu imala i brojna druga značenja. Nisu to bila samo mjesta radosnih susreta i tužnih rastanaka; u nedavnoj prošlosti uz njih je narod vezao sve pojave dobra i zla: tu su se sastajale **štrige,** tu su ih pobjeđivali **krsnici**, a o ishodu te borbe, prema narodnom vjerovanju, ovisila je rodnost usjeva i blagostanje sela. Seljaci su stoga **krožere** spominjali s posebnim strahopoštovanjem, odlazili na njih, ali ih i izbjegavali, poštovali ih i mrzili.

Na sličan nam način Rudan prikazuje vječitu borbu za pobjedu dobra nad zlim, za potiskivanje mračne prošlosti i stvaranje svjetlije budućnosti. Posebno to vidimo u nizu reportaža objavljenih 1968. pod naslovom: **Raskršćima Istre u jubilarnoj godini,** posvećenih 25-godišnjici značajnih odluka i zbivanja iz 1943. godine.

Međutim, taj specifičan način otkrivanja prošlosti u usporedbi s promjenama u sadašnjosti nazire se od prvog rada što ga je Rudan kao učenik objavio u **Glasu Istre** (dalje: GI) 1958. godine, a još više od prvih novinarskih radova iz 1962. Od te je godine započeo, a potom više od 20 godina, uz druge autore, uspješno pisao tekstove za stalnu rubriku: **Franina i Jurina.** Premda je njezin sadržaj rađen da bude aktualan u momentu objavljivanja, ipak je zbog bogatstva jezičnog izraza zanimljiv za dijalektološka proučavanja, a dokumentaciona vrijednost mu je u tome što su zabilježene mnoge riječi koje su posljednjih godina gotovo nestale iz upotrebe.

U seriji: **Iz našeg kraja** iz 1962. počinje otkrivati nadasve zanimljivo i bogato narodno stvaralaštvo Istre, kroz kratke prikaze ljudi i krajeva. Iz te bismo serije kao antologijski izdvojili prilog: **Posljednje cokule na Žminjštini** (GI 33/62) s izuzetno temeljitim i stručnim opisom proizvođača, načina izrade, vrste drveta, načina prodaje i upotrebe, a sve popraćeno i s blagom dozom humora. Često se jednom rečenicom obuhvaćaju mnogi podaci i detalji koji će za različite struke biti i u budućnosti izvor značajnih informacija. Govoreći o upotrebi drvenih cokula prilikom plesanja **baluna** kaže: **»Što je buka s cokulama bila veća, to se smatralo da je ples uspjeliji i veseliji«.** A jednako je zanimljivo doznati da je izrada cokula bila uzrokom što se u prošlosti nije moglo uzgojiti poveće orahovo stablo, jer se orahovina posebno cijenila **»... otkupljivala za skupe pare, a najčešće — jednostavno — ukrala«.**

Od 1963. započinje serija: **Iz prošlosti naroda Istre** s podnaslovom: **Zapisi sa starih ognjišta** gdje se autor ne pokazuje samo kao vješt novinar, nego još više književnik, folklorist, etnolog, povjesničar i geograf, istraživač izuzetne sposobnosti i senzibiliteta da uoči najbitnije trenutke iz života i stvaralaštva kako pojedinca, tako i šire društvene zajednice. Uz iscrpan opis svadbenih običaja date su i značajke gospodarskog života koje često te običaje uvjetuju i određuju, a uz pogrebne običaje razrađeno je pitanje oporuke, naslijeđa, podjele imanja i drugi bitni momenti. Svi ovi prilozi rezultat su autorovih vlastitih istraživanja i poznavanja terena. U kasnijim prilozima (tokom 1966. i 1967. god.) javljaju se i manje studije na osnovi povijesnih izvora o kretanju prirasta stanovništva, hajdukovanju u južnoj Istri, **crnim letima** iz starije povijesti i sličnim povijesnim temama.

U seriji: **Iz prošlosti našeg kraja** od 1967. nalaze se prilozi uglavnom povijesno-geografskog karaktera, pisani pretežno na osnovi objavljene literature a na zahtjev čitalaca da se objasne pojedini termini i događaji.

Iako su malobrojniji, sadržajno su jednako bogati prilozi u povremenim rubrikama: **Ljudi i događaji** i **Vrijeme sadašnje.**

Međutim, najznačajniji i najbrojniji su prilozi u seriji vezanoj uz raskršća, objavljenoj pod tri različita naziva od 1967 — 1969. god. i to: **Raskršćima Istre, Na raskršćima Istre** i **Raskršćima Istre u jubilarnoj godini.** Tu je autor već rutiniran istraživač i poznavatelj tradicijskog narodnog života, povijesti i ekonomskih prilika; dobro poznaje različite dijalekte te zahvaljujući tome još lakše uspostavlja kontakte s ljudima. Čak i kada slučajno poveze nekog suputnika do njegova sela, dovoljno mu je da iz kratkog razgovora prikupi dovoljno podataka za prikaz toga kraja i problema njegovih stanovnika. U isto vrijeme uočava sva zbivanja oko puta kojim vozi i u slikovitoj rečenici daje kratku informaciju o prometnici i rodnosi vinograda: **»Ispod prašnjavog lišća, u hladovini, protezali su se veliki i teški grozdovi«** (GI 33/66). I kroz

nevezani razgovor sa suputnikom saznaje ne samo probleme pojedinaca nego i opći problem staračkih domaćinstava i raslojavanje sela: **»Mučimo se kako i beštije, a vero nan ne rabi, aš nas i jedan i drugi sin... zovu da dojdemo h njin. Ma, ča ćete, vranića, mi smo navadni živit po naše staro... dokle budemo mogli i kako budemo mogli. O oni neka nas pomoru kako i do sada: oni iz Pule plaća porez, a oni iz Beograda nas obukiva.«** (GI 33/66).

U **Raskršćima Istre** smanjuju se opisi novije ekonomike **(Presahla je žminjska kava)** do legendi o Bojskom puču, trnoplesarima, **hlipcima sv. Stipana,** o sutivanskom blagu itd. Ti su opisi puni životnog ritma, stalnog smjenjivanja legendi i suvremenosti, opisa nekadašnjeg tegobnog i današnjeg boljeg života. Tako u prilogu: **Pokolj na Krvavcu** (GI 33/67) govori o koloni zaprežnih vozila koja u sušnoj 1967. odlaze do jedne česme u Prnjanima gdje se po nekoliko sati čeka u redu za vodu. Ipak, to narod strpljivo podnosi jer je u prošlosti bilo još gore kada su vodu pribavljali jedino iz lokava, a kada bi lokve presušile, odlazili na rijeku Rašu, za što je trebalo izgubiti i po čitav dan.

Kako je izgledalo istraživačevo putovanje u autobusu po prašnjavim istarskim putovima, vidimo iz reportaže: **Na savičentskim varinama** (GI 34/67), gdje govori o pažljivom vozaču autobusa, no **»Unatoč tome u autobusu je nesnošljivo. Uzvitlala se prašina ljuta i zagušljiva, tako gusta da oni s posljednjih sjedišta samo naziru putnike do šofera... Izgledam kao mlinar u kasnu jesen rodne godine. Prašina se rastapa u znoju i svrbi.«** Dalje opisuje kako su oko sela Foli muškarci kopali prhki kamen, **var** ili **gnjili kamen,** žene i djeca drobili ga drvenim čekićima u sitnu prašinu i to se prodavalo za izradu žbuke. Uz slabu ishranu i težak rad čestice prašine

još su lakše tim ljudima nagrizale dišne organe pa je mnogi, nakon teške bolesti, **»zauvijek napustio svoje najmilije«.**

I raskršća se mijenjaju pa se na njima ne susreću više rakaljski lončari ni prodavači luka iz Mošćenica. **»Na raskršćima nema više ni sasvim malih ciganskih vatri, ni prosjaka, ni pastira. Umjesto toga češće su table s pozivom na 'domaće vino i pršut'«.** GI 37/67).

Pod izmijenjenim naslovom: **Na raskršćima Istre** serija se nastavlja 1968. U velikom broju priloga Rudan sistematski obrađuje sva područja Istre. Govori o promjenama života u Krnici gdje su nekada stanovnici u prvi plan stavljali obradu zemlje, ne samo zbog potrebe nego i zbog straha od kritike susjeda, dok je sada postala sramota imati neuređenu kuću i bez električnih aparata. I za Rakalj bilježi: **»Rakalj danas mnogo liči na čokot vinove loze: desetljećima se opirao siromaštvu, ali uvijek je nalazio toliko životnih sokova da može produžiti život... U ovoj godini još se nijednom nije Rakljom razlio plač novorođenčeta. Suze rodbine, međutim, osvježile su devet grobova. Ni svadbene 'roženice' nisu još ove godine odjeknule u Raklju«.** Budući da je asfaltirana cesta, postoji nada u oživljavanje sela, zadržavanje mladih u njemu jer će imati mogućnosti za nova zaposlenja, a to će dovesti i do povećanja stanovništva (čak 159 Rakljanaca plovilo je tada po svjetskim morima umjesto da negdje u blizini živi i radi).

Idući **tragom Horvata Kiša** Rudan je prokrstario Ćićariju i Buzeštinu, uspoređivao nekadašnje doba i nova zbivanja, zabilježio izgradnju puteva i uvođenje industrijalizacije. Redaju se zanimljivi susreti s ljudima i opisi uvjeta života, podaci i legende o prošlosti. Put ga potom vodi kroz brojna mjesta srednje Istre, do Čepića i Kršana, a putovanje završava u južnoj Istri i Puli.

U posebnoj seriji 1968.: **Raskršćima Istre u jubilarnoj godini** izabrao je nekoliko sela u kojima se najizrazitije pokazala promjena u uvjetima življenja, u porastu ličnog i društvenog standarda. Slikovito govori o uvođenju električne rasvjete: **»Tko zna koliko je desetljeća mala čađava petrolejka obasjavala žminjske večeri. Onda otpoče optužba protiv stare svjetiljke. I, negdje 1956. godine, otpoče velika akcija na rasvjetljavanju sela elektrikom.«** (GI 7/68). Seljaci pričaju kako je nekada bio ponos imati **bičikletu**, a sada je to svakome ispod časti; od prihoda poljodjelstva osiguravaju sredstva za svakodnevni život, a od zarade u društvenom sektoru kupuju strojeve (GI 8/68); u Prnjanima svi imaju radio i natječu se **»čigov će bolje svirati«**. Naročito pojačavaju do maksimuma kada je na programu istarska narodna pjesma, jer **»Kad nete mladi kantati neka radio kanta«** (GI 10/68). U Režancima narod odlučio svojim sredstvima izgraditi ne čekaonicu nego autobusnu stanicu a iznad nje prodavaonicu kućnih potrepština i piva. Posebno naglašavaju pivo jer ne vlada nekadašnji običaj da se pri košnji pije vino — previše grije čovjeka i zato su se **»prehitili na pivo«**. U selu Peresiji nemaju doma kulture, ali je jedna domaćica primila na održavanje društveni televizor uz mjesečnu naknadu od pet tisuća starih dinara i svi mještani naveče dolaze k njoj pratiti program. U drugim selima televizor je u školskoj zgradi, dok Savičenta ima društveni dom i sportsku dvoranu (GI 12/68).

Tako nas Rudanovi zapisi o raskršćima obavještavaju o najstarijim i najnovijim zbivanjima, o velikim promjenama koje dolaze u istarska sela i manje gradove, koje naglo zatiru stogodišnju tradiciju. Ti zapisi ostaju kao izuzetno vrijedni i zanimljivi dokumenti jednog vremena

i načina života a posebno su značajni za etnološko-folkloristično prikazivanje Istre.

Iza 1969. u **Glasu Istre** smanjuje se broj Rudanovih putopisnih zapisa jer se sve više posvećuje znanstvenom istraživanju istarskog folklornog stvaralaštva. Rezultati toga rada javljaju se u kalendaru **Jurina i Franina**, u časopisu **Istra** i **Narodno stvaralaštvo**, u brojnim izdanjima Čakavskog sabora (**Barban i Barbanština**, **Prilozi o zavičaju** br. 2, **Buzetski zbornik** br. 5 itd.). Ovu je tematiku obradio i u većem broju zapaženih referata na kongresima Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Konačno, ovo dugogodišnje istraživanje i prikupljanje građe o narodnom stvaralaštvu omogućilo je Ivi Rudanu da 1976. magistrira s temom: **Viđenje svijeta i života u narodnim poslovicama Istre**, a 1978. uspješno obrani doktorsku disertaciju koju je 1979. Čakavski sabor iz Pule objavio kao posebnu knjigu: **Narodna čakavska poezija na tlu Istre i Hrvatskog primorja.**

JOSIP MILIĆEVIĆ

PRESAHLA JE ŽMINJSKA KAVA ...

Jutro je, oko osam sati. Međutim, priroda izgleda kao da je podne. Ševe su se poodavno spustile s visina u mrežastu hladovinu trave, rosu je već zarana ispilo sunce, a srebrnasto žito se ukočilo. Tiho je i sunce nemilice peče kao nepravedna kazna.

Rijetki putnik, što lagano vijuga prašnjavom cestom, čim se iza okuke pomoli na vidiku, postaje centar pažnje pastira. Jednome se ukloni s vidika, drugome dođe i tako čitav put od Kanfanara do Žminja, ili obratno, miluju ga znatiželjne oči čobana.

Jutros stoku napasaju stariji. Nedjelja je, pa su mlađi ostali da malo duže odspavaju. Takav je običaj u ovom kraškom žminjskom kraju.

— Forši imate šibice? — upita me Jože Orbanić i pripaljujući cigaretu nastavlja:

— Čitavo jutro čekam da će ki pasati sa šibicama, ali kako dišpet — nidan. A človek prez cigareta je zgubljen.

Dvije kravice, istarsko-podolske pasmine, sa sponama na prednjim nogama, ubrzano pritišću gubice o zemlju i pasu.

— Malo je paše?

— Malo, malo. Tanko je tlo pak slabo raste — primjećuje Jože i presjeda pedalj dalje, tražeći gušću hladovinu. Uzalud, kroz rijetku jasenovu krošnju sunce se lako probija i rešetasto ga osjećamo na leđima.

— To gore, to vam je, kako da vam rečem, to je čuvena Žminjska kava, kamenolom. Ča kamenja se je tu zvadilo, joh je mane! Deboto pol Žminjšćine (i druga sela) — priča Jože — je uzidano kamenjem izvađenim u Žminjskoj kavi.

Priča o Žminjskoj kavi glasila bi otprilike ovako: To je jedan od najstarijih kamenoloma u srednjoj Istri. Nalazi se uz cestu između Žminja i Kanfanara. Prostire se na većoj poljani, podijeljenoj na sitne parcele koje se nalaze u vlasništvu stanovnika nekoliko okolnih zaselaka. Kad je točno proradila Žminjska kava, nitko od živih u ovom kraju ne pamti niti zna. Na pitanje od kada radi kava, najčešće uslijedi odgovor: Od vajka (oduvijek), ili: Vrag ti ga zna.

U kavi se najviše radilo po završetku glavnih ljetnih radova u poljoprivredi, tj. od sredine srpnja pa sve do proljeća, kad su dozvoljavale vremenske prilike. Vlasnici zemljišta i njihovi prijatelji nakrčili bi gromače kamenja i prodavali ga. Ukoliko nisu mogli sami krčiti, onda su kupcu prodavali kamenje na živo, tj. da si sam iskrči određenu količinu.

Prema pričanju ovdašnjih stanovnika većina sela na Žminjštini i na jednom velikom području Savičenštine, Kanfanarštine i Pazinštine podignuta je kamenom nakrčenim u Žminjskoj kavi. Kamen iz tog kamenoloma, kažu, odlične je kvalitete, vrlo je pogodan za obradu, otporan na hladnoću i vrućinu i relativno lako se krči jer je blizu površine zemlje.

— Danas je kava presahla. Ima tu kamenja koliko ćete, ali ga ni ki vaditi. Mladi su u delu, stari ne moru i tako naša kava pada u zaborav. U zadnje vrime izvadi se na godinu možda tridesetak vozi kamenja. To za kakovega pretelja i za svoje potrebe — priča stari kavar Jože Orbanić.

— Kad bi bilo sve kamenje na kupu ča su ga ove ruke tu prehitale... ! — pružajući masivne i čvrste ruke s debelim žuljevima govori barba Jože — bi ga bi sakramenski kup! Moga bi se komotno uzidati jedan Pazin.

Sa žminjskog tornja, što već stoljećima čuči nad polu-porušenim gradićem, oglasio se zvon sata.

— Devet ur je, doba za puoć doma. Hvala na društvu i srećan puot.

Barba Jože se dignu, zaogrne svoju jaketu i uputi prema Srneli i Vijoli. Skine im spone, pomilova ih i uz tepanje: Ala, mala moja, ala, gremo doma — uputi se kući.

PRIČA O BOJSKOM PUČU

Raskrsnicu cesta za Potpićan i Pulu na vrhu Drazeja iznad Pazina zovu Križ. Da li je mjesto dobilo to ime po ukrštavanju cesta ili po velikom kamenom križu, nitko živ u ovom rijetko naseljenom predjelu ne zna. Postoje samo nagađanja. Ali to, uostalom, nije ni važno. Za Križ je značajno to da je u narodnoj predaji poznat kao mjesto plača. Tu su se obavljale smrtne kazne nad osuđenicima s područja Pazinske grofovije. Tako, barem, kaže legenda koja u narodu još uvijek živi.

— Unde, na onem vrhu su bile sohe (vješala) — pokazujući štapom na golu čuku strmog brežuljka odmah zdesna kad se cestom zakorači prema Gračišću — govori barba Tone Žnjidar. Bliži se osamdesetoj, ali zdravlje koje ga, kako kaže, od malena odlično služi ne dozvoljava godinama da ga legitimiraju: izgleda mnogo mlađi.

— Do Križa bi osujenega dopeljali jandarmi (žandari) a pokle ga je uze boja (krvnik). Nesrićniku su, prije nego su ga digli na sohe, dali kus kruha i čašu vode. Tako je odredi cesar u Beču: da mu nijedan državljanin, u miru, ne umre gladan ni žedan.

Nalijevo i nadesno Križa bujaju velike plantaže mladih vinograda Poljoprivrednog kombinata Pazin. Trsje je odlično ponijelo i grožđe dobro izgleda. Samo da ga mimoiđe gradonosni oblak! A tamo nasuprot ovih plantaža usamljeno golo brdo sa svojom krvavom prošlošću. Kakvi kontrasti! Barba Tone se kune u zdravlje da je bilo baš onako kako on priča.

— Je, kad van ja rečen, tako bilo. Osujenega nisu obisili zavezujući mu špagu o vrat, nego su na konopu imali ranpin. To je slično udici. I s tin ranpinom su čovika za-

kučali (zadjeli) pod bradu pak ga digli na vrh soha. I tako je visi dokle ni dušu pusti. Ku je bi veliki razbojnik, pustili su ga tako visit i po osam dan, za primer drugima...

Nakon malog predaha, koji je došao sasvim spontano a naličio je na odavanje posmrtne pošte obješenima, dobroćudni suputnik nastavi tužnu priču.

— Samo, povidaju, čuda je ljudi tu finilo i nedužnih. Ne govori se tek tako: Za šoldin, — glavu na ranpin!. A bilo hi je, se kapi, i ki su meritali da se hi obisi.

Nedaleko od Križa postoji izvor vode. U sušnim godinama predstavlja neprocjenjivu blagodat za stanovništvo okolnih zaselaka. Nivo vode se spusti, ali ne pamti se da je izvor ikada presušio. U narodu ga zovu Bojski puč, što znači krvnikov izvor.

— Kad je boja fini svoje šporko delo, je doša tu, na puč, oprat ruke i za to se, vidite, zove Bojski puč. Ljudi dugo nisu uzimali vodu iz njega, ali, povidaju, jenega leta zavladala je takova suša da je drivo — stari hrasti — počelo sušit i ni bilo spasa nego doć ovamo po vodu. Od oni put se voda s Bojskega puča uzima za sve kućne potribe — objašnjava polako, puštajući oblačiće dima iz svoje luke, barba Tone Žnjidar. Ipak, kaže on, mnogi poljoprivrednici i danas izbjegavaju uzimati vodu s Bojskoga puča za pravljenje bordoške juhe.

— Ku se s tom vodom šprica, govore, neće grojze zriti.

Čekali su novi kilometri puta. Na trećem cigaru, sličnom onome što ga čini savijač na vinovoj lozi a predviđenom za rastanak, barba Tone se srdačno zahvali. I na samom rastanku napomenu:

— Ku budete kada svojim mlajima povidali štoriju o Bojskom puču, ne zabite im reći da nikad nijedan boja ni bi iz ovega kraja. Boju su dobro plaćali, ali naši ljudi se nisu stili za to delo javljati. Samo jedan put se je bi, povidaju, jedan vagabondo javi za boju, ali kad je dozna da će ga prokleti prošt u Pazinu, je odustao od namjere. Boje su bili Nimci.

JEDAN DAN MEĐU TRNOPLESARIMA

Čučnuo stari Pićan na visoki brežuljak kao ćuk u proljeće o vrh duda, pa gleda u dolini sinovca Potpićna i dalje, Tupljak i Krbune, a amo južno u podnožje naselje Sv. Katerine. A s istočne strane podmetnule se visoke stijene da spriječe odron starca u dolinu, vječito prekrivenu sumaglicom. Sa zapadne strane u gradić vodi mala uzvisina. Takav je mali drevni Pićan, zbijen na vršku brežuljka u zidine obrasle bršljanom i lišajevima.

Nekad je bio to gradić-metropola Pićanštine. A onda se pojavila Dubrova, odnosno Potpićan i Pićan je pao u drugi red. Do 1788. godine bio je sjedište biskupa. Uskim puteljcima, što se i danas obrašteni veru u gradić, uspinjala su se seoska kola i natovarena magarad, preopterećena teretom desetine. Nosili su biskupu deseti dio svega uroda i priploda: poznatu, kao zlatnik žutu, pićansku bilicu, nešto deblji od oskoruške od suše smežurani krumpir, stariće ječma i bisage sira i skute, a za Uskrs i janje.

Danas tim pustim i ukletim stazama povremeno prokorači još koja starica. Dođe u gradić po spežu i, da ne bi puno čekala na autobus, smjelo se uputi na priko, od bujica izlokanim puteljkom.

A Pićan čuči u samoći i tišini kao da razmišlja o prohujaloj slavnoj prošlosti. Iz Pićna na istok puca pogled na erozijom nagrižene gole jaruge. Siva zemlja s usađenim mrtvim kamenom kao kostur crknute mazge ceri se srpanjskoj vrućini.

Nigdje ništa živa nije čuti od luđačkog cvrkuta čvrčaka. Posjedali fanatici po rijetkim golim grabovim mladicama pa stali cvrčati kao da se takmiče tko će jače i duže istrajati.

Sliče onim afričkim plemenima koja se u ludom plesu okreću dok ne padnu u nesvijest.

U gradiću vlada podnevni mir. Nigdje žive duše, čak ni u jednoj gostionici. Jedna je žena došla na stari bunar. Zagrabi vedro vode, podigne ga na glavu i kao balerina lagano tapkajući sitne koračiće začas utone u neku kao koštice zbitu kuću.

U crkvi Sv. Nicefora debela je pljesnjiva hladovina. Vrata su širom otvorena, ali neprivlačna. Podijum, prekriven škriljama, pun je grobnica. Uklesana imena pokojnika već su istrugale cipele vjernika. S propovjedaonice viri svečeva ruka. To je, kaže legenda, ruka onog istog Nicefora, pićanskog biskupa, koji se u starosti naljutio na svoju pastvu i prokleo je. Da, to je učinio starac Nicefor, a Pićanci su ga decenijama hranili i pojili plodovima izraslim na suzama, znoju i krvi njihovoj seljačkoj. I kad je umro, Pićanci mu oprostiše i postaviše ga na pijedestal župnog patrona.

Legenda kaže da su Pićanci imali jednom nevjerojatno bogatu godinu. Rodilo sve i svuda — jednom u stoljeću. I nahranjeni narod zaplesao i proveselio se, ne osvrćući se na petke, advenat i korzimu. A biskupu Niceforu bi to krivo. Protumačio to blaženik kao da je đavo ušao u narod i povisio sveti čovjek glas na propovjedaonici. Ali uzalud. Umjesto da griješni pokajnički pognu glavu, oni stanu još žešće s veseljem i plesom i — optuže biskupa da griješno živi s lijepom nećakinjom!

— Da, da, pričao zvonar kako biskup... — na puna usta govoriše Pićanci. Biskupu bi krivo. Vrlo se ražalosti i, ni pet ni šest, opremi sebe i nećakinju i pravo papi u Rim.

— Što je, Nicefore moj? Koje te dobro donese amo? — upita sveti otac pićanskog biskupa u vječnom gradu Rimu.

Tužni i uvrijeđeni biskup ispriča papi svoju nevolju.

— Teški je to slučaj, Nicefore — reče sveti otac papa. — Razgrni haljine svoje i objesi ih na sunčeve zrake: ako ostanu visjeti, nevin si, a ako pak padnu, znaš što te čeka po kanonu.

Biskup učini kako mu bijaše zapovjeđeno. Razgrne plašt svoj purpurni i gle čuda — ostane visjeti na zrakama sunčevim što su kroz prozor dopirale u Sikstinsku kapelu.

— Nicefore moj, vrati se u svoj kraj i nastavi živjeti kao i dosad. Velika je milost božja — reče, prema legendi, papa pićanskom biskupu i otpusti ga.

Vraćajući se u svoj mali lijepoi Pićan, kraj Buzeta nećakinju uhvati velika žeđ. Djevojka je toliko ožednjela da nije mogla dalje. Svetac se zamisli, pomoli i udari štapom o stijenu. I gle čuda: poteče bistra svježa voda. Nećakinja se napije, a voda ostane i dalje teći. Kasnije je Buzećani prozvaše Mirna.

I danas teče Mirna od Buzeta do Novigrada. Nekad je zaista mirna, a ponekad zaborati na svoje lijepo ime, uznemiri se i razlije po livadama i njivama buzetskim, sovinjskim, livađanskim i drugim. I štete nanese.

Pićanci se nisu mnogo promijenili ni po dolasku biskupa iz Rima. Plesali su i veselili se uvijek kad je rodilo polje i vinogradi. A biskupa to mnogo uvrijedi i rasrdi.

— Da biste doživotno plesali po trnju, nevjerni jedni! — zagrmi strogim staračkim glasom biskup Nicefor na svoje neposlušno stado.

Otad su Pićani trnoplesari. Nije im drago kad ih se tako oslovi, Ali, istini za volju, morali smo to objaviti.

Nastavnika Mladena Kalabe, kod koga bih mogao prenoćiti u Pićnu, nema. Otišao čovjek na zasluženi školski odmor. Dolazi posljednji dnevni autobus i treba krenuti dalje.

O HLIPCIMA SV. STIPANA

U ovom kraju Istre, kraj Gračišća, stoku tjeraju na pašu u rano popodne. Kažu, vruće je, ali blagu će ipak biti bolje i ljepše na pašnjaku nego u štali. Bit će na zraku i lakše će se braniti od muha nasrtnica, a trava je mala i opaljena od sunca i kravi nije lako napuniti mješinu. Zato su, eto, već u tri sata poslije podne siromašni gračišćanski pašnjaci načičkani kravicama i gdjegdje kojom ovcom.

Između brojnih njivica i lijeha, tek požnjetih ili s još neubranom ljetinom, napasuju stoku malodobni pastiri. Raspjevali se mališani, ili se dozivlju, a ima ih i koji prilijepiše oči za neki strip. Kad su čobani braća, obično stariji samo nadzire, a oko stoke trčkara mlađi. Dakako to čini samo zato jer se nada da će stariji brat izvršiti obećanje: pokazati mu gnijezdo s malim ptićima, kupiti mu slikovnicu ili već nešto drugo. Obično se ta obećanja rijetko ispunjavaju, ali san o sreći je veći od same sreće!

Dan je sparan i cesta prašnjava. Teško je pješke razvijati veću brzinu od pet kilometara na sat. Čini mi se da odmičem upola sporije. Ne žuri mi se, a i ugodno je lagano odmarati oči ovim kršnim ali pitomim krajolikom. I kad dvadesetak koraka ispred mene šestogodišnji čobančić Mario brizne u plač, zastanem da ga utješim.

— Uzeo mi hlibac — tuži se dječak na dvanaestogodišnjeg brata.

— Kakav hlibac? — pitam.

— Hlibac svetega Stipana.

Pronašli dječaci lijepi okrugli kamen naduta oblika. Neupućeni na prvi pogled pomislio bi da se radi o malo prepečenom kruhu. U ovom kraju može se to naći, naročito u

poljskim zidovima. U narodu takav smeđi kamen zovu hlibac svetoga Stipana.

Stariji dječak zastane malo postrani, a zatim se približi. Počeli smo o školi. Kaže, završio šesti razred s vrlo dobrim uspjehom i najesen će u sedmi. I potuži se: nikad još nije imao nove udžbenike. Tata ih posudi od susjedova sina koji je razred ispred Marija i na kraju školske godine opet vraćaju udžbenike. A on bi, priča, tako volio da ima svoje knjige. Nedavno je otac obećao da će mu, na Rim (godišnji sajam u Pazinu, 2. kolovoza) ako dobro proda kruške, kupiti komplet novih udžbenika za sedmi razred.

Razgovor se polako prenio na legendu o hlipcima.

— Niste ih još videli? — skoro preneraženo će Mario. U zidu od naših vinograda ima ih dosta, a i drugdje ih se najde. Kod nas ih svi zovu hlipci svetega Stipana, jer su š njima kamenovali tega sveca.

Marija svojim dolaskom u pola priče prekine otac. Došao je da na obližnjoj njivi posječe jalove stabljike kukuruza i da ih odnese kući, blagu za večeru. A ujedno i da vidi jesu li dječaci zaspali ili ožednjeli.

— Mi ih zovemo hlipcima, da. Samo to je priča. Pred jedno petnaestak let je tuda pasa jedan profešor (prof. dr Branko Fučić, op. p.) i on je reka da je to kamenje tako oblikovalo more. Ta profešor je povida da je cila Istrija bila pod morem pred kojih 30 milijuni let. Je li bila ili ni — vrag zna. Ništo je moralo biti kad je kamen tako lipo otesalo — raspričao se otac dvojice dječaka.

Nekad u prošlosti ovdašnji su stanovnici pridavali hlipcima čudotvornu moć. Uzimali ih sutradan po Božiću i uz posebni ritual unosili u kuću i čuvali na počasnom mjestu. Vjerovalo se tada da će Sv. Stjepan, prvi Kristov mučenik kako kaže Biblija, obasuti milostima čuvare hlibaca. Ali loše godine — sušne i gradonosne, neplodne i gladne, teške, — nasrtale su, bolesti također i ljudi uvidjeli da su hlipci beskorisni pa ih stali, zajedno s ostalim kamenjem, mljeti u pijesak da bi ožbukali kuće i tako se zaštitili od vlage i bure. Zato se hlipci znatno prorijediše, ali može ih se još naći.

— Za novine pišete! — reka ste. A ima tu u našem kraju dosta lipih stvari. Vidite ondje dolje onu tek pooranu njivu

za jarku? Tu je bila teška bitka 1944. godine. Jedna četa prvog bataljona prve istarske brigade »Vladimir Gortan« nabasala na njemačku zasjedu. Švabe se bili sakrili u žito i partizani na njih nagazili. Prsa u prsa su se tukli. To bi valjalo opisati. Da se ne zabi. Kad bih ja zna lipo pisati... U Lindaru imate živi križ, a stari ljudi po tim selima znaju svakakovih priča. Sve bi to valjalo zapisati, da se sačuva za mlade — govori mi 37-godišnji rudar Toni. Na rastanku nadoda:

— U petak ću, vero, i ja kupit đornal.

GDJE LEŽI SUTIVANSKO BLAGO?

Velika je Vetva. Istarski partizanski kuriri najviše su se žalili na nju. — Nikad njoj ni kraja... Samo kad pasaš Vetvu... E, Vetva, Vetva — govorili su i uzdisali maratonci naše revolucije, kad bi ih zapalo da sa dragocjenim materijalom kradomice pređu Vetvu.

Tako je ta prostrana hrastova šuma, što se razlistala u trokutu između Sv. Katarine, Sutivanca i Žminja, ušla u anegdote iz oslobodilače borbe.

Šumski putevi su rijetki i zarasli travom i žbunjem, raspucani od silne suše i puni zelembaća. Tek kad drski zelenoplavi gmizavac osjeti da mu stopalo pada na rep šmugne u stranu i ošine vas neprijateljskim pogledom. Da li od silne vrućine ili od nenaviknutosti na remećenje podnevna mira ulijenilo se sve živo u Vetvi? Čak i zec, koga su obadovi istjerali iz hladnovine u prašinu na puteljak, ne bježi prije nego vas rastojanje približi na desetak metara. I tada klempouho odskoči samo iza prvog žbuna.

A onaj »za čas«, što mi reče žena u Jakačićima kad je upitah za koliko ću vremena doći u Sutivanac, otegao se u vječnost. Eto, već skoro sat i po stružem Vetvom, a Sutivancu ni traga. Da nisam zalutao? Neugodnu misao odstrani glas pijetla. Selo je, dakle, svejedno koje, nadomak.

I tako, sasvim iznenada, kao u nekoj priči izbih na uzvisinu u čijoj se kosini našlo kojih osamdeset kućeraka, zbitih u nekoliko sasvim malih seoceta. Prvu grupicu kuća nazivaju Gorica, desno su Cvitići, pa Dolica, a tamo sasvim u pola strme raške kosine smjestili se Medančići. To je, sveukupno, Sutivanac.

Zanimljiv je taj kraj po mnogočemu. Nekad je imao gradić-utvrdu Sv. Ivan nad Rašom. Početkom stoljeća

samostalnu hrvatsku općinu. Među prvima u Istri zahvatio za val narodnog ustanka. Pred osnovnom školom stražari velika spomen-ploča palim borcima. Nemo kuće koja nije toj ploči poklonila neko ime, a ima ih s dva i više imena. Takav je Sutivanac.

Kako je nestao gradić-utvrda nad Rašom nije zapisano. Za uspomenu na postojanje ostala je samo mala crkvica i bogato arheološko iskopište, a mašta ljudskog neimara stvorila je i kitnjastu legendu o velikom bogatstvu gradića, koje je ostalo zatrpano za vrijeme katastrofe.

Kraj je krševit i siromašan. Izvrsno uspijeva samo vinova loza. Rentabilno je i stočarstvo ali zimska ishrana predstavlja veliki problem. Sutivanac nema livade s bogatim godišnjim runom trave. A vući sijeno iz doline rijeke Raše je teško i naporno zbog strmine. Ali vrijedne i štedljive ruke Sutivančana uspjele su se stoljećima othraniti i održati na ovom kršnom obronku nad samom dolinom Raše.

Legenda kaže da je mudri vladar Ivan uvijek savjetovao svojim sugrađanima da štede. U gradsku kasu — veliki bakreni lonac — nije dozvolio da se dira ni u najtežim godinama. Pretrpite još malo — tješio je gladne i odlagao posezanje za zlatnicima u trezoru.

Legenda, nadalje, kaže da su neki posumnjali u Ivanovu poštenje. Pomislili su da on nekontrolirano troši zajednički novac i, da se to ne bi otkrilo, tješi sugrađane da se strpe, jer će biti i crnijih ljeta. I stvori se zavjera.

Jedne noći zavjerenici padnu u Ivanovu kuću i odsjeku mu glavu. Ali kad su uskoro pronašli bakreni lonac pun zlatnika zastidješe se svog čina i vrlo ražaloste. U spomen na dobrog vladara podigoše mu oltar i oreol mučeništva, dakle ovu malu crkvicu što i danas osamljena stražari nad raškim poljima.

Tako kaže legenda, a župnik, međutim, ističe da sutivanski crkveni patron sv. Ivan Glavosjek nema veze s vladarom Ivanom. Tko će znati pravu istinu!

A onda je došla katastrofa. Stari Sutivančani pričaju da su na gradić nasrnule Atiline horde. I pošto im stanovnici male nadraške utvrde nisu htjeli predati svoje stoljećima mukom sticano blago, rasrđeni hordovođa naredi da od starog Sutivana nad Rašom ne ostane ni kamena na kamenu.

Crkvica je, kažu, ostala čudom. Obavio ju je čudotvorni oblačić i tako sakrio od bezbožnika.

U dugim i gladnim zimskim noćima prije i poslije prvog svjetskog rata u mašti ljudi zasja bakreni lonac sa zlatnicima. Jedni su govorili da se taj prizor nalazi ispod one velike ploče na ulazu u crkvicu, na kojoj su uklesana neka znamenja — kosir i rankun. Podigoše ljudi ploču i duboko pažljivo prodriješe u zemlju, ali zlata ne nađoše. Onda otpočnu tajna noćna otkopavanja na jednom uglu groblja, jer se ustanovilo da se baš tu nalazi lonac s cekinima. Međutim, traganje je i tu ostalo besplodno.

I tako tragači razruju još desetak mjesta te ispod starog hrasta, te deset metara južno od oltara itd. Ali blago je i dalje ostalo neiskopano u njedrima zemlje. Govori se, doduše, da su neki nešto zlatnika pronašli. Navodni sretnici, međutim, kategorički to demantiraju i bit će da su u pravu. Ali unatoč tome u ljudima je dugo bujala vrela krv, nicale sumnje i išlo se tako daleko da su u nekoliko navrata noćnu tišinu prekidali pucnji kubure. Sumnja je đavo.

Bilo je i zastraživanja sablaznima, ali sada i sumnje nisu dale mira. Izmišljene su brojne čarolije koje bi trebalo primijeniti da se naiđe na blago. Na primjer, tko bi na dvogodišnjem jarcu projahao svaku stopu ovog kraja sigurno bi naišao na bakreni lonac, jer tako govori stari teštament. Da li će se jednog dana nekome nasmiješiti sreća pa da slučajno nabasa na blago starog Sutivana, nitko živ ne zna. Vjerojatnost je mala, jer groznica za bakrenim loncem s cekinima napustila je Sutivančane još prije 27 godina.

Tajna gdje leži sutivansko blago najvjerojatnije ostat će zauvijek neotkrivena.

POKOLJ NA KRVAVCU

U knjigama je malo zapisano da su turske horde bile u Istri. U 17. stoljeću, doduše, pojavile su se bile na obroncima Ćićarije. U usmenoj predaji, međutim, sačuvala se uspomena na turska osvajanja u Istri. Legendu o istarskom Kosovu na Krvavcu kraj Barbana prvi put sam čuo u Sutivancu. I krenuh tragom legende prema Prnjanima, i dalje.

Nedjelja je i autobusni promet u ovom kraju odmara. Autobus, što ujutro doveze rudare kućama, ostaje do ponedjeljka ujutro u Cvitićima. Nije mi ništa drugo preostalo nego pješice krenuti tvrdom i prašnjavom cestom stisnutom među živice.

Suša je velika. Odavna se takva ne pamti. Ali kupina uz cestu kao da je ne osjeća. Razgranala se obilato i cestar ima dosta posla samo da podrezuje mlade izdanke. Grozdovi s plodovima su neznatni. Ranijih godina su skupljači kupinovih bobica zaradili pošteno. Ove godine taj izvor prihoda im je presušio.

S druge strane živica nižu se jalova i opaljena kukuruzišta; gola, siva i nepoorana strništa; sasušena krumpirišta i brojni, ali mali vinogradi. To sve izgleda ubogo i jadno. Već dvadeset i više dana nije pala ni kap kiše, a veće kiše nije bilo skoro mjesec i po. Velika lokva, zvana Vodotočina, na Jurićevom Kalu je prazna. Na sredini ima još malo svježeg blata koje, u potrazi za vodom, neprestano gacaju žedne ptice.

Na nekim mjestima primjećujem da su neka drveća bez lišća. To poljoprivrednici u nedostatku paše sjeku grančice i time hrane stoku. Pašnjaci i sjenokoše su oprženi kao da ih je netko polio vrelom vodom. Naprosto se žute od suše.

Upadam u kolonu zaprežnih kola, natovarenih bačvama i drugom buradi. Kamo to putuju toliki zaprežnjaci? Da je druga polovina rujna, znao bih da idu u berbu, ali sada?

— Po vodu, pretelju, gremo. Dva puta tako na dan: ujutro i na veče — objašnjava mi barba Mošnja.

Na raskrsnici za Prnjane, pred česmom, nabila se duga kolona zaprežnih kola. Barbanština nije prostrana, ali je gusto naseljena i potrošnja vode je velika.

— Od četiri ujutro smo tu — priča penzionirani rudar Trošt iz obližnjeg sela.

— Neka, neka, bolje je i četire ure tu čekati u redu nego hodati z vozom u Rašu po vodu — umješa se u razgovor srednjegodišnja Marija iz sela Regulići.

Zadržah se tu s vozarima dobrih pola sata u razgovoru. Za to vrijeme čuh dugu i mučnu priču o sušnim godinama (sve se redoslijedom pamte) i problemu snabdijevanja pitkom vodom. Dok nije bio 1961. godine izgrađen Južnoistarski vodovod, koji prolazi upravo ovim krajem, stanovništvo Barbanštine se redom snabdijevalo vodom iz lokava ili se po tu dragocjenu tekućinu išlo u dolinu na rijeku Rašu. Za put u Rašu i natrag trebalo je namijeniti jedan dan. Sada je voda tu, na visoravni, ali česmi ima malo — dvije svega, i snabdijevanje se sporo odvija.

Poslije desetak minuta pješačenja, nakon oproštaja sa žednim konvojem, stigoh u Prnjane. Malo, tipično istarsko selo šćućurilo se nad samom strmom raškom dolinom. Tu je 1944. godine školovan prvi istarski hrvatski učiteljski kadar. Ovdje su dvije klase prvih prosvjetnih radnika, u svitanje oslobođenja, stekle zvanje učitelja. U toku borbe Prnjani su bili važan ustanički punkt. Danas Prnjane nastanjuju vrijedne domaćice, kršni rudari i brojni manuelni radnici, zaposleni u Labinu, Raši i Rapcu. Mladi, naročito djevojke, orijentiraju se na lakši život: turizam i srednje stručne škole.

Tu, dakle, počinje i legenda o krvavom turskom pokolju. Ona kaže da su u selo, sasvim iznenada, jednog jutra upali Turci. To se navodno zbilo u trenutku dok je stari seoski župnik vršio bogoslužje. Na vijest o dolasku Turaka vjernici se uglavnom razbježali u obližnje jaruge. Neprijatelja je sačekao samo župnik i gluha mu služavka. Molitve i prekli-

njanja starca samo su još više razigrale razuzdane Turke. Legenda nadalje kaže da su Turci najprije, na očigled starca, silovali mu služavku, a zatim uveli u crkvu svoje konje. I nekoliko grla nahranili na podijumu oltara. Starčevo srce, koje je bilo sklono opominjanju i molitvi, tek što nije puklo od jada. U posljednjim životnim časovima starac Martin prokune Turke i zamoli nebo da ih kazni što težom kaznom — pomračenjem uma.

Poslije završenog iživljavanja nad starcem i služavkom, govori legenda, Turci se uputiše prema Puli. Ali kad dođoše ispod raskrsnice što je danas zovu Podorih, na mjesto zvano Krvavac, među njima izbije nesloga. Jedni su htjeli da odmah krenu za Pulu, a drugi da prethodno opljačkaju još nekoliko južnoistarskih utvrda. Nastade prepiranje i u neslozi izvukoše noževe iz korica. I otpoče krvavi obračun. Legenda kaže da su se međusobno bili do posljednjega. Krvavac je bio prepun turske krvi. U spomen na taj krvavi obračun mjesto gdje se navodno odigralo krvoproliće prozvaše Krvavac.

Specifično crvena zemlja nema veze s događajem iz ove legende; mještani okolnih zaselaka, pogotovo stariji, tvrde da je to od turske krvi ostalo kao spomen i opomena na oskvrnitelje crkve Sv. Marije na Prnjanima.

Dok sam sjedio u hladovini na Krvavcu, približi mi se 14-godišnji mladić iz Gračišća. Kaže da je legendu čuo prepričavati više puta i da je u vezi s tim pitao za istinu svog nastavnika u Barbanu. Nastavnik im je, kaže, potvrdio da se na Krvavcu dogodilo krvoproliće ali ne između Turaka, nego da je tu ilirski kralj Epulon iz Nezakcija vodio jedan od svojih posljednjih težih okršaja koji ga je stajao glavnine ljudske sile.

Što se u stvari dogodilo na Krvavcu, zasad je nepoznato. Sigurno je samo to da legenda nije nastala tek onako.

NA SAVIČENTSKIM VARINAMA

Šofer Istratransovog radničkog autobusa je doista uljudan: vozi polagano i oprezno. Unatoč tome u autobusu je nesnošljivo. Uzvitlala se prašina, ljuta i zagušljiva, tako guta da oni s posljednjih sjedišta samo naziru suputnike do šofera. Kondukter Mario Zec čini sve što može da autobus učini prijatnijim, ali malo ima uspjeha.

Silazim u Folima, nekoliko kilometara prije Savičente. Izgledam kao mlinar u kasnu jesen rodne godine. Prašina se raspada u znoju i svrbi.

— Tako je nama rudarima svaki dan. Više nas umori putovanje nego rad u rudniku. Ma ča se more kad je tako. Homo u hižu pak ćemo se raskomodati i oprati — gostoljubivo reče suputnik mještanin.

Seoce Foli smjestilo se na kraškoj uzvisini do stare Gočane. Uvijek je izloženo prkosu: zimi studenoj buri što se preko velike ceranske goleti u snažnim valovima strovaljuje na zaleđe sela, a ljeti žarkome suncu koje prži kao prokletstvo. Najesen dođu kiše i bujice raznesu svu silu zemlje. U proljeće njivice izgledaju kao oskvrnavljeno groblje: isprano sivo kamenje cakli se i šareni kao razbacane kosti. Ne preostaje drugo nego zapreći kola i krenuti jarkom uz cestu i na druga mjesta u potragu za zemljom, posuti njome kršak i zasijati ječam, zasaditi krumpir, pasulj i druge agrokulture. Tako se u Folima radilo desetljećima, prkosilo i životarilo. Tako se dobrim dijelom radi i danas, samo s manje snaga i entuzijazma.

Ništa nije moglo vrijednim folskim težacima nauditi kao gradonosni oblak. U vinogradima i varinama bilo je njihovo glavno ekonomsko uporište. Ostale poljoprivredne

kulture koje se u Istri uzgajaju sadili su redovno, ali ploda su rijetko kad ubrali. Suša ih je pojela. Samo nada i želja, ti vraški mamci života, tjerale su Foljane da sade i prkose vedrom ljetnom nebu i suncu.

Vinogradi su mali ali gusto načičkani i kad ih tuča ne bi posula naplaćivali su uloženi trud. Folski teran i malvazija ravni su porečkim vinima. U zamjenu za slatku vinsku kapljicu, koju se trebalo za svadbe, rođenja, smrt, praznik, kosce... Foljani su u bližem i daljem susjedstvu dobivali krumpir, kupus, kukuruz...

Tuča je za ovo selo i danas najteža kazna. Zato suhu i groznu psovku iscijeđenu kroz stisnute zube na svaki tamniji ljetni oblak može prezreti samo onaj tko ne pozna trudove folskih težaka.

Var se ovdje dugo eksploatirao i uz vino bio je drugi po važnosti izvor prihoda. Riječ je o takozvanom gnjilom kamenu. Kopao se stabilnijom motikom ili sjekao na kriške sjekirom, a služio je za pravljenje, zajedno s vapnom, žbuke u građevinarstvu. U ljetnim mjesecima folski težaci, kad je glavnina poslova u vinogradima već završena, dali bi se na iskop vara. Muškarci su obično kopali i sjekli prhki kamen, a žene i djeca drvenim čekićima sitnili grumenčiće u prašinu. Takav se proizvod prodavao onima koji su gradili kuće, gospodarske zgrade ili ih samo žbukali da sebe i stoku zaštite od vlage i bure.

Folski i općenito savičentski (kopao se u još nekoliko susjednih sela) var bio je poznat po dobroj kvaliteti pa se izvozio u desetak i više kilometara udaljena sela. Prodavao se na brente, a prevozio u bačvama ili u posebno za tu svrhu napravljenim sanducima.

Mjesta na kojima se kopao var zovu se varine. Neke su duboke tri do četiri metra i sežu pod zemlju desetak metara i duže. Raditi u tim podzemnim rupama bilo je teško i opasno. Ali s obzirom na to da se samo kvalitetnom robom moglo uspješno konkurirati nije se puno osvrtalo na žuljeve i opasnosti.

I tu, u tim danas obraslim lisičjim leglima, većina je folskih težaka završavala svoj nezreli život. Var naime sadrži veliku količinu vlage, a sitne čestice vrlo štetno djeluju na dišne organe. To, zatim slaba ishrana i umor, činili su svoje: kopač vara bi najprije počeo osjećati bolove u prsima i krstima. Zatim bi gubio apetit i propljuvao krv. Poslije bi nadošli dani vrućice i bunila i uskoro bi zauvijek napustio svoje najmilije. Tako je to bivalo.

Foli nemaju svog seoskog groblja. Danas im doista ne treba, ali do oslobođenja bilo bi im potrebno. Jer kad se posmrtnicom oglasilo zvono sv. Vičenca u Savičenti, uobičajeno je bilo reći: Umra je niki Folo. Reklo se to onako nasumce, ali se najčešće pogađala istina.

Danas su se životne prilike promijenile i u Folima. Stare varine su potpuno obrasle a nove ne namjerava nitko otvarati. Raspršili se ljudi po radilištima Pule, Raše i Labina i u rodno selo dođu samo prespavati ili pak nedjeljom odmoriti se i po čisto rublje. Ostalo je neizmijenjen samo strah pred gradonosnim oblakom. Loze su dobro ponijele a rujan mjesec je na domaku pa je bojazan veća. Jer sad više ništa ne treba nego — čekati da sazri.

ROVERIJA PRIPOVIDA . . .

Teta Fuma Roverka, kao i većina baka, voli svog unuka kao oko u glavi. Sve bi za njega dala samo da bude dobar i poslušan. Tonić to uglavnom i jest. Ali kao i sva druga zdrava i vesela djeca i on voli igru i šalu. Baka ponekad pomisli da unuk pređe granicu pa se i naljuti, načešće i bez razloga. Onda zna poseći i za šibom. Do prije otprilike godinu dana bila je nadmoćnija. Sada je unuk jači: brži je od bake pa izmakne ili joj, onako šale radi, otrgne šibu iz ruku i smijući se otrči dalje izazivajući baku. Ona se tada jadna još više naljuti i baci za njim prvo što joj se nađe pri ruci. Dakako, sve je to više od milja nego od bilo čega drugog.

Tako je bilo i ovaj put. Sjedili smo u hladovini pod sjenatom murvom i žeđ gasili vodom u kojoj se našlo nekoliko kapi vinskog octa, bevandom dakle ili kvasinom, kako li se već zove to piće. Teta Fuma je pričala priču o Martinu vukodlaku. Kaže da je taj Martin vukodlak nanio ogromnog bola Reveriji. I dok baka vrlo ozbiljno priča čudnovatu priču Tonić me gurka nogom, namiguje i smiješi se. Bakina priča ne samo da mu djeluje neistinito nego mu je smješna i prazna.

— Ča se smiješ, štupido. Vero te je lipo viditi. Ta čovik je doša fata pošti ovamo da čuje štoriju o vukodlaku, a ti se tako ponašaš. Bi bilo bolje da ča zapametiš pak da imaš ništo za povidati i ti svojim unuken... — kori baka unuka, a on tek tada sočno prsne u smijeh.

Nakon deset minuta baka se umirila. Tonić je otišao nekud na smokve, a teta Fuma nastavi s izlaganjem legende.

Ona kaže da i danas vjeruje u sablasni. Priznaje, doduše, da toga danas nema jer su se vrimena prominila, ali nekoć je bilo mnogo vještica, vukodlaka i drugih mirakula.

Martin vukodlak je bio najopasniji u Roveriji. Iz kojeg je sela potekao, baka se ne sjeća, jer Martin je davno živio. Navodno bio je vršnjak njezina djeda.

Za života Martin je bio na glasu kao vrlo zao čovjek. Uvijek je čeznuo za tuđim. Noću, kad bi ostali susjedi otišli na spavanje, on bi otišao u tuđi kukuruz nalomiti vreću klipova, ili ubrati brentu grožđa, ili bi svoja goveda utjerao u sjenokošu. To je posebno činio onim obiteljima koje nisu imale koga da bolje nadzire imovinu, udovicama na primjer. Oko svog vrta imao je čitav sistem zamki na koje je hvatao kokoše svojih susjeda. Tako je, kaže legenda, Martin proživio svoj život u otimačini, krađi i pljački. A kad je jednom pritisla starost i kad je osjetio da se bliži kraj, kad su ga već izdale noge, oči i uši, Martin se pred svijetom pokaje. Sazove susjede k sebi i upozna ih sa svojim djelima i zamoli da mu oproste. Videći ga oronula i bezopasna susjedima začas samilost prekrije sramne Martinove čine i oproste mu. No, legenda dalje kaže, Martin je to učinio samo reda radi, da ga ne bi na samrtnoj postelji bio zao glas. U suštini ništa mu nije bilo žao što je učinio, osim, možda, da nije još nešto opljačkao.

Susjedi mu udovoljiše i posljednjoj želji: da bude pokopan pod crkveni prag, kako bi trajno podsjećao svoje susjede da se u molitvi i svakom prilikom kad stupe u crkvu sjete njega i pomole se za nj. Ali nakon dva mjeseca poslije Martinove smrti broj mrtvaca u Roveriji naglo poraste. Gotovo svakog tjedna su nekoga ispratili na groblje, a ponekad i dva i više. Tako je to trajalo skoro godinu dana. A onda se netko dosjeti da bi trebalo nešto učiniti da se smanji broj mrtvaca. Blagoslovilo se na hektolitre vode, spalilo na desetke kilograma cvijeća i izvelo na stotine najčudnovatijih ceremonija, ali ništa nije pomoglo. Roverijom tada zavlada još veća žalost i mnogi su već bili donijeli odluku da će iseliti u drugi kraj. Ali u tim sudbonosnim danima nekome sine pomisao na Martina. Zaključiše da je vukodlak i nezasitni krvopija.

Jednog jutra, u samu zoru, krene prema crkvi šest odvažnih muškaraca, naoružanih zašiljenim štapovima od crnog

gloga. Kad su podigli ploču, ispod koje je bio sahranjen Martin, imali su navodno što vidjeti: vukodlak je sav naduven od krvi, pijano spavao.

Pošto su dotukli Martina vukodlaka roverijski psi imaju mirne noći, a broj mrtvaca sveo se u granice normalnog.

— I nikad pokle u našem kraju ni bilo vukodlaka! — veselo je završila svoju priču teta Fuma.

Legendu zabilježih u Juršićima, ali gotovo istog sadržaja čuo sam je u Kanfanaru i u Sv. Petru u Šumi. Ovakvih i sličnih legenda među najstarijim stanovnicima našeg kraja ima još. One su u izumiranju. Mlađi svijet u njih ne vjeruje niti se za njih zanima, a stariji ih nepovratno nose sa sobom u grob. Šteta je što će takva sudbina snaći i druge narodne legende i pripovijetke koje predstavljaju narodno duhovno bogatstvo. Zato, čini mi se, da je teta Fuma u pravu kad unuka kori što mu nije stalo do starih priča pa makar one bile i prazne.

MEĐU VAPNENIČARIMA

Prvo naumih da na Biviju u Prodolu sačekam autobus za Krnicu. Tri sata, mislih, uz pivo i listanje »Borbe« pod suncobranom na terasi gostionice brzo će proći. Nakon izvjesna vremena nebom zaplovi više velikih kao kudjelje pamuka bijelih oblaka i zasjeni kraj. Dune i osvježavajući vjetrić. Tada izmjenih plan: krenem pješke u Krnicu. Četiri kilometra puta nije mnogo prevaliti u jednom danu, naprotiv — preporučljivo je.

Za živice ni u ovom kraju nitko ne mari. Razgranale se u visinu i širinu. Suša i prašina kao da im ne ugrožavaju rast. Do prije svega desetak godina kupini izdanci bojali su se podići vrškove: čekale su ih oštrice rankuna i kosira. Seljaka bez tih oruđa (nekad i oružja) naprosto se u ovom kraju nije moglo vidjeti. Danas je već rijetkost.

Iza živica protežu se škrte sjenokoše po koje jadno krumpirište i još jadnije kukuruzište. Vinogradi izgledaju dobro. Ipak ovdje ima najviše pašnjaka obraslih niskim bijelim hrastom, melom ili njelom, kako ga već ovdašnji ljudi zovu. Do prije desetak godina ti su pašnjaci bili išarani brojnim stadima ovaca. Tipični krnički motiv bio je: pastirica s preslicom uz stado ovaca kraj ceste. U godinama po oslobođenju potencijalni pastiri i pastirice krenuše u Pulu, u škole i na rad, a ubrzo za njima dopremiše i ovce — na klaonicu. Krnički pašnjaci opustješe i sada ih ispunjava tajanstvena mirnoća. Kažu da su nastale i preslice i lesnice (naprave za sušenje sira) u krničkim kućama. Uništila ih je crvotočina. Unatoč tome svaka kuća ima i sira i drugih proizvoda više nego kad je Proštinu ispunjavala bleja ovaca i jaganjadi. Sukna doduše nema više u starim škrinjama, ali zato ima industrijskih štofova. Mnogo se toga promijenilo u posljednjih

25 godina u Krnici i okolnim selima. Jedino je sivi krnički krš ostao neizmijenjen, isti: škrt u naplaćivanju težačkih trudova.

Zagazih u Vlašiju u namjeri da pronađem vapneničare i da ostanem koji dan s njima. No kad već spomenuh riječ Vlašija, da kažemo riječ-dvije o tom nazivu.

Južni dio Istre, a posebno ovaj oko Krnice i južno prema moru, zovu stanovnici sjevernijih krajeva Vlašija, Dolinjština i Proština. Prevladava naziv Vlašija. On nije slučajan i samo neupućeni mu pridaju podrugljiv ton. Takozvanih Vlaha ima gotovo u cijeloj Jugoslaviji. U stara vremena tim imenom nazivali su se oni Rumunji koji su se bavili nomadskim stočarenjem i koji su u potrazi za pašnjacima i u bijegu pred neprijateljima došli u naše današnje krajeve. Doprli su čak do Istre, do Ćićarije. I danas ih ima u selu Žejane i okolnim zaselcima. U narodu ih zovu Ćiribircima. Kasnije su Vlasima prozvani i pribjezi s turskih osvojenih područja. A preci stanovnika južne Istre bili su pribjezi iz kontinentalne Dalmacije. U Istru su doselili oko sredine 16. stoljeća, kad su u njihovu postojbinu provalili Turci. Mletačke i austrijske vlasti pomagale su im da nastane od zaraznih bolesti i ratova opustošenu južnu i zapadnu Istru. Venecija ih je, na primjer, prevozila u Istru na svojim lađama.

Došavši na istarski krš Vlasi su nastavili tok svog uobičajenog života. Prirodne okolnosti u novom kraju nisu se mnogo razlikovale od onih u Dalmaciji, oko Cetine i u Imotskoj krajini. Stočarstvo i ratarstvo i ovdje su im bile osnovne grane djelatnosti.

U novoj domovini usavršili su proizvodnju kreča ili živog vapna. Dugi niz decenija su Proštinari snabdijevali kvalitetnim vapnom više od pola Istre. Danas je ta djelatnost na samrti.

— Sad u blizini ne gori ni jedna japlenica. Tribali ste doći ranije. Dođite drugo lito, forši će ki paliti — rekoše mi u Krnici.

Nekad se u ovom kraju tokom godine palilo na desetke japlenica, a danas jedva po koja. Proizvodnja vapna na ovaj način je riskantna i vrlo skupa pa se ljudi ne upuštaju u posao. Evo kako je izgledao proces proizvodnje kreča:

Prvo se iskopala jama, duboka i široka po želji. Zatim se dovezlo kamenje, šiblje i zemlju. Od kamenja se podigla

mala kula. Oko nje se napravilo obruč od isprepletena šiblja. Između obruča i kamene gromade nabio se sloj zemlje, širok tridesetak centimetara. Zemlja je služila za zadržavanje topline. Na vrhu takvog humka nalazio se mali otvor za izlaz dima, a prizemno drugi otvor, za loženje.

U unutrašnjosti vapnenice ili japlenice, kako je ovdje zovu, palila se vatra i održavala danonoćno pet do šest dana, dok je sav vapnenac sagorio. Onda se vatru utrnulo i ostavilo kreč da se hladi. To je trajalo daljnjih pet do šest dana ovisno o veličini vapnenice. Poslije toga pristupilo se otkrivanju japlenice i prodaji proizvoda. Kupci su se najčešće pronalazili unaprijed, putem pretplate.

Japlenice su se najčešće palile ljeti, poslije završetka glavnih poljoprivrednih radova. U ostala godišnja doba bio je veći rizik. Ako, na primjer, kiša uhvati vapneničare na djelu može im uništiti cijelu muku — otopi im kreč ili im ometa kod loženja vatre pa se vapnenac ne dopeče ili pak prepeče, a to znači umanji kvaliteta.

Vapneničarstvo je vrlo staro zanimanje u selima jugoistočne Istre. Tu su živo vapno proizvodili još stari Rimljani i vozili ga preko mora za podizanje kolosalnih građevina u Rimu i drugim gradovima u prostranom carstvu. Zanat vapneničara prenosio se stoljećima s koljena na koljeno. Pojedinci su se specijalizirali u tome do majstorstva i susjedi su im povjeravali stručne radove na podizanju i paljenju vapnenica, jer su znali da će dobiti kvalitetan proizvod.

Otišao sam u Vlašiju sa zamišljenom slikom kako se nad prostranim kršom vije zagasiti dim vapnenica, kako ljudi opaljeni od sunca trčkaraju oko njih i u nezasitni otvor ubacuju velike granate smreke. Međutim, ništa od toga ne nađoh osim uspomena u sjećanjima starijih stanovnika na jedno minulo umorno doba. Krničari ne vole ni spominjati to doba, ali nakon druge ispijene čaše malvazije ipak se ne mogu oteti nadiranju konzerviranih uspomena iz mladenačkih dana.

PREMA DIVIĆ — GRADU

I tako prođe jedno ljeto. Na raskršćima jednog dijela Istre, na mjestima vezanim za prastare legende i narodne vjerovanja koja otima zaborav.

Od onoga što je do prije svega nekoliko godina predstavljalo tipičan istarski kolorit ostalo je vrlo malo ili ništa. Mjesec kolovoz, na primjer, donosio je stomorine. Gumna po istarskim selima bila su prekrivena sirotinjom: stomorila se brižljivo čuvana suknenina, konopljeno platno, staro kukuruzno lišće na kome se spavalo i drugi mukon sticani predmeti iz garderobe i pokućstva. U hladovinama, na prilascima selima tukla se konoplja, a otuklinom se posipavali putevi. Ta je slika iščezla i iz najzabitijih zaselaka.

Na raskršćima više nema u predahu rakljanskih lončara, ni Mošćeničara s lukom. A mjesec kolovoz je bio njihov žetveni mjesec. Stanovnici Raklja su čitavu godinu, svaki slobodni trenutak što bi ga oteli moru i vinogradu, koristili za pravljenje zemljanih lonaca. I kad se toga nakupilo, u kolovozu, natovarili bi mala kola s magarećom zapregom i krenuli po selima skoro do Pazina. Lonci, žene lonci! — odjekivao je u sparno popodne glas siromašna Rakljanina po selima i zaseocima Barbanštine, Savičenštine, Žminjštine, Pićanštine i drugim nekadašnjim županijama. I okupljale se žene oko trgovaca loncima koji su prodavali miru za miru.

Lončar bi došao u selo, zaustavio zapregu negdje na malom seoskom trgu ili križišću kako to mjesto zovu Istrani. Onda bi prošao selom s pozivom ženama da dođu i odaberu si lonac. I uskoro bi se gospodarice sjatile i iz slame stale vući i razgledavati lonce različite zapremnine. Oko cijene nije se trebalo puno pogađati: trebalo je otići kući i lonac napuniti pšenicom, a u nerodnim godinama nekom drugom žitaricom, i vratiti se. Pšenicu se usulo u vreću lončaru, a zemljani sud je ostajao u vlasništvu žena.

Ali lončara je bilo mnogo, skoro cijeli Rakalj, i proizvodnja je bila veća od potrošnje. Nije bio rijedak slučaj da su ubogog lončara i u desetak sela redom dočekivali riječima: Hvala pretelju, kupili smo od vašeg suseda jučer. Tada je nedužno magare dobilo (umjesto kante vode) batinu duž cijelog hrbata, kroz suha usta zaškripila je psovka i krenulo se dalje opet uz zov: Lonci, žene, lonci! Miru za miru, a lipoj divojki i na viru...

Ta je scena potpuno nestala s istarskih raskršća.

Nisam sreo ni jednoga Mošćeničara koji lijenim konjima raznosi Istrom kapulu i luk. Na raskršćima nema više ni sasvim malih ciganskih vatri, ni prosjaka, ni pastira. Umjesto toga češće su table s pozivom na domaće vino i pršut u obližnje gostionice.

Stari prijatelj Frane lagano vozi svog dobrog starog fiću. Još prošle godine bio je najavio da će ga prodati i kupiti »kola«, ali kao da mu se ne da rastati s potucalom (fićom) kome ne priznaju ni status automobila. Vraćamo se iz Kavrana u Pulu. Kraj oko Budave najavio je skoro jesen. Osjeća se to na svim poljoprivrednim kulturama, a i u selima. Iz podruma odjekuje bat čekića o obruče bačava, a u dvorištima se sunčaju razdnjeveni sudi, pripremljeni za berbu. Iz nekih dopire prijatni zadah posljednjih litara starog vina. Oživjela su sela poslije duge suše i zamorne sparine.

U Šegotićima, selu koje se među prvima našlo među žrtvama fašističkog terora, predahnemo. I tu zabilježih priču o Divić-gradu i Marku Kraljeviću. Zanimljiva je to legenda, a još zanimljivije je to kako je takva nešto mogla poroditi mašta podbiokovskog gorštaka kad je prvi put došao u Pulu i vidio veliku Vespazijanovu građevinu — Arenu.

— Ma ke Rimljani, ši — Arenu su zidale vile — priča nonić barba Tone pod čijim smo dudom stali u hladovinu. Njemu je legendu o zidanju Arene pričao njegov otac, a njegovom ocu njegov djed, a djedu pradjed i, veli, tako lanac seže do dana kad je građevina podignuta, prema tome informacija je — iz pouzdanih izvora.

Legenda ukratko glasi ovako: Kad je umro Kraljević Marko gorske vile, koje su se oduševljavale njegovim junaš-

tvima, vrlo se ražalostiše. Mislile su da takav junak neće nikada podleći smrti, a ako kada podlegne, mišljahu vile, bit će to samo privremena smrt: Marko će se iz nje probuditi.

Da ne bi Markovo tijelo palo u ruke Turaka, pa da ga mrtvoga oskvrneve, vile odlučiše da ga pokopaju na mjesto na koje neće nikada zagaziti turska noga. I izabraše Pulu da bude to mjesto, odnosno Divić-grad kako se u to vrijeme zvala Pula. Za svaku eventualnost i sigurnost vile odlučiše podići nesavladivu prepreku do Markova groba. I tako otpočnu s gradnjom Arene. Kamenje su donosile, kaže legenda, u zaprežiću s Učke. Gradili su isključivo noću. Ujutro, kad bi zakukurijekali pijetlovi odmah bi prestale s gradnjom. Najstarija među njima usne čudni san: Marko Kraljević ustat će iz groba ali samo u slučaju da ne bude zatrpan zemljom, nego postavljen u veliki podzemni podrum. I vile učiniše pod Arenom ogromnu pećinu u koju položiše Markove posmrtne ostatke. Taj nepredviđeni posao odužio im je gradnju vanjskog obrambenog zida, tj. Arene. Zato nisu građevinu uspjele dograditi i pokriti. Trećeg dana gradnje, upravo kad su došle zidovima do pod krova, zakukurijeće pijetao. To je bio znak da je s gradnjom gotovo.

Vile su ostale vrlo žalosne što im se to dogodilo i u nedoumici da li će to utjecati na Markovo uskrsnuće.

Di li će ikada Marko Kraljević uskrsnuti iz pulske Arene ili je možda već uskrsnuo, kako su to govorili pjesnici narodne revolucije, nitko pouzdano ne zna da kaže ili pak neće da kaže.

U RODNOJ KUĆI BISKUPA DOBRILE

Tri jubilarne godišnjice vezane uz ime biskupa Jurja Dobrile, koje padaju ove godine, potakle su me na put u Veliki Ježenj. To su 155-godišnjica rođenja, 110-godišnjica imenovanja biskupa i 85-godišnjica smrti nadasve predanog rodoljuba, dobrotvora i borca za prosperitet Istre Jurja Dobrile.

Još se dolovima protezao ostatak sumraka kad ispadoh iz autobusa kraj sela Žberlini. Preostali dio puta do rodnog sela biskupa Dobrile, Velog Ježenja, trebalo je preći pješice. Put nagrižen od bujica vijugao je između njiva, pašnjaka i šumaraka i kroz jutarnju tišinu. Na licu se osjećala blizina mraza što je prelio dna dočića, gusto posijanih i poput klina uglibljenih s jedne i druge strane puta.

Nakon punih četrdesetak minuta solidna pješačenja, sasvim iznenada, nabasah na selo. Savilo se u blagom zatišju bure, na maloj kosini. Desetak kuća sjatilo se jedna uz drugu kao ptičići pred oluju. To je, dakle, Veli Ježenj.

Ne najaviše me ni psi ni vrane što su već počele opsjedati sela, pa pomislih da sve živo kroti u slatkom jutarnjom snu. Zato stadoh na ivici sela, na prvom udarnom valu ugodna mirisa nedozrelog mladog vina. Opojno se širio taj najdraži miris istarske jeseni: naprosto je izbijao iz malih podrumskih prozorčića, zvanih slipulja, i širio se u jutro.

Uskoro stari dimnjaci prosuše prve mlazeve dima, a jutarnju tišinu poremeti oštri povik ratara na pospana vola i ja zakoračih u selo.

— To je, eto, rodna kuća biskupa Dobrile — pokazujući mi malu trošnu seosku kuću govorila je dobroćudno prva mještanka na koju se namjerih dok je sabirala suharke za potpaljivanje vatre.

Kuća kao i većina starih seoskih kuća: prekrivena škriljama, s baludurom kamenih stepenica, dudom ispred njega... Zatim dvorište s hrpom granja, stogom slame, mali vrt za salatu...

Prije nego što zakoračih na prag Šime Janka i njegove supruge Marije Dobrile — najbliže žive rođakinje Jurja Dobrile — osmotrih kuću i dvorište u kojoj se rodio i gdje se igrao mali Jure, kasnije veliki, nesebični i ugledni biskup porečko-puljske i kasnije tršćansko-koparske biskupije.

Danje svjetlo Juraj Dobrila ugledao je 12. travnja 1882. godine, dakle u rano proljeće — najljepše godišnje doba ovdje nad Dragom. To je ono doba godine koje u ovom kraju donosi prirodi veliki nemir: možda nigdje u Istri ne oglasi se u proljeće toliko ptičjih pjevača kao u šumarcima Drage podno Ježenja. I drveće ovdje za vrlo kratko vrijeme, svega nekoliko dana, prolista. I prve šparuge se ovdje ranije vinu niz živicu, i krumpirišta prije zazelene i grašak ocvate, i vinogradi ispupaju. Zatišje je i veliki prisoj. Možda je to utjecalo i na Jurja da prije i zrelije nego bilo koji njegov suvremenik sagleda jadne prilike u Istri i da sav svoj život, svoju neiscrpnu energiju i veliku ljubav posveti problemima Istre i njenih stanovnika, a u želji za boljom, pravednijom i ljepšom budućnošću. Ako promatramo život i rad biskupa Jurja Dobrile s vidika njegova doba i ondašnjih društveno-političkih, ekonomskih i socijalnih prilika, a to treba činiti, uočit ćemo da je svoj ugled, autoritet i raspoloživa sredstva taj nedovoljno poznat sin Istre najvećim dijelom koristio za opći napredak naroda i kraja iz kojeg je potekao. Imajući to u vidu nisam se mnogo začudio žaru na kome narod srednje Istre gaji bliske uspomene na blagopreminulog duhovnog i narodnog vođu Jurja Dobrilu.

Osamdeset i pet godina navršilo se 13. siječnja ove godine otkako je u Trstu preminuo Juraj Dobrila, a ljudi o njemu tako blisko pričaju kao da ih je ostavio tek prije koju godinu. Jedini u Ježenju koji je pamtio uglednog susjeda bio je Frane Krizmanić, ali i on je preminuo prije četiri godine. Ali prije smrti ostavio je u amanet mlađima brojne anegdote i uspomene na biskupa, roditelje mu, prilike u selu... Dosta je od svojih roditelja zapamtila o rođaku Jurju i Marija Dobrila. Sada joj je 66 godina. Ona sada živi sa suprugom i sinom u onoj istoj kući u kojoj se prije 155 godina rodio znameniti istarski preporoditelj. Jedno prijepodne sa stanovnicima Velikog Ježenja, u uspomeni Jurja Dobrile, začas je prošlo.

— Pokojni biskup, kako sam čuo od naših starih, još u djetinjstvu se isticao velikom bistrinom — započeo je Šime Janko. Priča se da mu nije ništa trebalo dvaput ponoviti. Brzo je shvaćao pa su ga zato roditelji, uz svestranu podršku tinjanskog svećenika, odlučili školovati. U školi u Tinjanu, kamo je svakodnevno pješačio, bio je najbolji učenik. Ali unatoč tome u osnovnu školu nije rado išao. Milije mu je bilo ostati u Dragi s pastirima i igrati se s njima. Bio je vrlo živahan i okretan i zato mu je više godila vesela i bezbrižna igra na livadama i po šumarcima Drage nego mirno sjedenje u školskim klupama.

Barba Šime Janko nadalje se sjeća kako je pokojni Frane Krizmanić u više navrata pričao da je malog Jürja djed uhodio na putu prema školi. I kad bi ga zatekao u igri s pastirima iz sela, što su u Dragi napasivali stada ovaca i goveda, dobro bi ga išibao i otpratio dio puta do škole. Djed je imao samo jednu želju: da mu unuk postane svećenik, školovan čovik. I zato je, eto silio Jurja da redovno pohađa školu i dobro uči.

Najljepši dječački dani Jurja Dobrile, prema sačuvanim anegdotama u sjećanju stanovnika njegovog rodnog sela, bili su oni ljetni, kada nije bilo nastave. Tada je mali Juraj odlazio s djedom na pašu. Malo bi mu bio čitao iz kakve knjige, a djedu je to vrlo godilo. Nije uživao u sadržaju knjige nego mu je ponos navirao što njegov unučić umi tako lipo štet kao da je okatov sin. Poslije čitanja djed je redovno puštao unuka da se malo istrči.

Marija Dobrila, kojoj je Juraj Dobrila bio prabarba, priča da je kasnije djedu, koji ga je toliko volio i tjerao da što bolje uči, kad je već bio biskup, slao svakog tjedna po jedan forint.

— To vam je za ono ča ste me tuka da bolje študiran — pisao bi djedu u kuverti uz forint porečko-puljski biskup Juraj Dobrila.

Po završetku škole u Tinjanu Juraj Dobrila je otišao na daljnje školovanje. Prije odlaska, pričaju danas stari Ježenj-

ci, tinjanski plovan je jedne nedjelje, za vrijeme mise, obavijestio župljane da im iz župe odlazi jedan mladić na daljnje školovanje i da se od tog mladića može mnogo očekivati.

— Zato vas sve pozivam da ga svojom molitvom pratite na teškom i dugom putu koji mu predstoji — rekao je, navodno, taj svećenik. Poslije obreda otpočelo je nagađanje među prisutnima tko bi mogao biti taj tako dobri mladić za koga se i plovan s prid oltara brine. Kad se saznalo, a saznalo se odmah jer su to razglasili Ježenjci koji su se ponosili što će imati plovana, kažu da je mladiću Jurju Dobrili pristupila jedna žena i rekla mu:

— Mali moj, Bog je Bog, ali ti ćeš biti pop kad i ja koludrica!

Dobrila je navodno slegao ramenima i s crvenilom na licu skromno rekao:

— Ama, neka bude ča ima biti.

Kad je 1857. godine imenovan biskupom porečko-pulske biskupije, Juraj Dobrila sjetio se i svog rodnog sela nad Dragom, veselih dječačkih igara, već pokojnog djeda i mnogo toga što ga je vezivalo za mladost. Pored ostalog sjetio se i one Tinjanke. Kažu da se tada na putu za Pazin zaustavio u Tinjanu i potražio ženu kojoj se pričinilo da će ga njegova urođena živahnost i ljepota kojom je bio nadaren odvesti u druge životne vode. Kad ju je pronašao, bilo mu je drago što je živa i što joj može reći da je postao ne samo pop nego i biskup.

Ježenjci mi rekoše da se Juraj Dobrila još u starosti vrlo dobro sjećao niz zgoda i doživljaja iz mladog života, pa tako i riječi one žene u Tinjanu i da ih nije olako primio ni želio da joj ostane dužan.

Posebno je zanimljiva anegdota o Jurju Dobrili i caru Franji Josipu. Dobrila mu je navodno bio dvostruki kum, jednom na vjenčanju, a drugi put na krštenju djeteta. Kao kumovi i prijatelji često bi se sastajali i poveli razgovor. Car se interesirao kakve su životne prilike ljudi u carstvu, posebno u Istri, što o njemu govore ljudi itd. Biskup ga je o svemu informirao, zamolio ga za koju uslugu, na primjer da u sušnim godinama smanji porez, da ne uzima na odsluženje vojnog roka jedince u roditelja i slično. Kad su biskupovi rođaci saznali da on vodi razgovore s cesarom, zamolili su ga

da im ispriča kako ti razgovori teku i o čemu oni kao velike glave razgovaraju. Biskup im je navodno tada preporučio da štiju »Našu slogu« i to razgovor Jurine i Franine jer da Jurina je on — biskup, a Franina, Franjo Josip — car. I ono »ča razgovaramo međusobno u kancelariji poslije ja dan tiskati u novine«. Tako je, kažu stari Ježenjci, čitava Istra znala za biskupove i careve razgovore i rubrika Jurina i Franina postala najčitanijom u istarskim novinama.

MEĐU RUMUNJIMA U SUŠNJEVICI

U Sušnjevicu stigoh istovremeno kad i podne. Primijetio sam da je taj sat i na ljudima, koji ovdje imaju običaj da u podne ostavljaju sve i primaknu se stolu. Zato naredni sat vremena selo mi je izgledalo još pustije nego što zapravo jest.

Tu, na dužini skoro od jednog kilometra pod južnom padinom Učke, zbilo se pedesetak i više kućeraka, jedan trošniji od drugoga. U živim su liticama sazidani u dvije, a ponegdje i tri vrste, ali nekako na preskok, tako da se svaka stambena i gospodarska zgrada obilato kupa na suncu od jutra pa sve do sunčeva zapada. Gola siva golotinja! Ima doduše nekoliko koprivića i dudova, ali i to se u ovom kršu gubi, pogotovo sada ostaju neprimjetni otkako ih je oskrvnuo mraz.

Patina vremena se ovdje prilijepila na selo kao malo gdje. Sve su kuće tamnosive kao i krš na kome rastu. Izuzetak čine prodavaonica mješovite robe, gostionica i donekle škola. Uz same kuće šćućurile se i staje. Najveći ih je broj prekriven kamenim pločama ili slamom. Iz prozora im viri natisnuto sijeno. To je Šušnjevica — staro rumunjsko pastirsko selo u srcu slavenstva, koje za dobar život nikada nije znalo.

Preci sadašnjih stanovnika Sušnjevice doselili su ovamo pod Učku zajedno sa Slavenima ikavcima, kako knjige kažu, između polovine XV i polovine XVII stoljeća. Bježeći sa svojim stadima pred Turcima našli su utočište u ovom vrletnom kraju pod Učkom i tu odložiše štapove i ogrtače i podigoše sela: Sušnjevicu, Žejane, Novu Vas, Jesenovik i Brdo. Slaveni starosjedioci prozvaše ih Ćiribircima — po čestom ponavljanju sloga »ći« u razgovoru.

I tako, dok sam usamljen šetao duž sela prema školi i razmišljao o prošlosti tih Rumunja čije je daleke pretke nevolja natjerala da ostavljaju svoja ognjišta u matici Rumuniji i bježe na zapad Balkana, do Istre, prođe i onaj kritični sat vremena iza podneva kad seljane zaokupi ručak.

Prvo odjekne djevojčica. Vikala je: Damir, dučen apa. To u prijevodu znači: Damire, donesi vode. Zatim prema školi pohitaše prve grupice veselih učenika, pa se na autobusnoj stanici stadoše sjaćivati rudari i tako selo opet oživnu u skupljačkom jesenskom ritmu. Skuplja se repa, postrižene loze, osušena kukuruzovina, sijeno na rijetkim stogovima da ga što manje čeprka bura kad jednom stane puhati i tako redom.

Frane Cvečić — rudar, pomorac, partizan i sada penzioner reda u slog suhu kukuruzovinu i obnavlja uspomene na rujan 1943. godine. Duboko mu se u srce usjekla gorka uspomena kako su odjednom u selo banuli Nijemci i kako je samo u ljetnoj potkošulji hitao brzinom zeca u padine. Zavukao se, kaže, među neko stijenje i pomislio da će tu odahnuti, kad ono uskoro naiđe potjera, a nebo prosu kišu i neprijatelj se utabori na desetak metara od Frane. Teški su to bili trenuci, ali za one koje su Nijemci zatekli u selu bilo je teže: ubili su trinaestoricu — desetoro nakon što su ih prisilili da zatrpaju neki kanal, a trojicu u prvom naletu.

— Vraga smo mi videli u prošlom ratu, ali nismo im ostali dužni — zaključuje Frane.

Učiteljica Ida ovdje službuje punih 17 godina. Donedavna je vodila sama sva četiri razreda, a sada joj dolazi u pomoć kolegica Gracijela iz Kršana. Drugarica Ida odličan je informator za sadašnje prilike u selu. Nabraja: tu živi 15 rudara Istarskih ugljenokopa i pet zaposlenih u Istarskim boksitima. Ostali muškarci su mahom penzionirani pomorci. Nekoliko osoba radi na dobru Čepić, preostali — žene i djeca bave se stočarstvom i zemljoradnjom. Omladine nema. Po završetku osnovne škole u Čepiću odlaze u Rijeku ili drugdje u školu ili na rad i kasnije se samo praznikom vraćaju u rodno selo. Obitelji su malobrojne i većinom u poodmaklim godinama.

Izmijenih riječ-dvije i sa šumarom.

—Toliko je bilo ove godine požara — otpoče on — i intervencije da se još uvijek osjećam mrtvoumoran. Doista,

natrčali smo se kao nikad. Suša je bila velika i požara na pretek. Požari i nedostatak pitke vode dva su velika problema.

Susjed ga nadopunjuje:

— Oni će nas, čini mi se, jednog dana otjerati odavde; kad požar bukne prijeti opasnost da zahvati i selo. Otkako je ovuda počela gmiziti željeznica naše su ljetne noći stalno usplahirane: nikad se ne zna da li će nas iznenaditi požar. U potrazi za vodom svakog ljeta ostarimo.

Baš kad usmjerih korak prema Čepiću, na oproštaju sa Sušnjevicom, naiđoh na Domenika Cvečića — ekonomistu iz Bukurešta. I on je rodom iz Sušnjevice. Tu se rodio i rastao, a po završetku osnovne škole, na prijedlog seoskog učitelja, uputiše ga talijanske vlasti u Rumunjsku da izuči za učitelja materinskog jezika i da se vrati natrag u selo, u školu. Ali, buknuo je drugi svjetski rat i Domeniko ostao odsječen od domovine u zemlji praotaca.

Preklani, 1965. godine, Domeniko je prvi put došao u posjet starom rodnom kraju. I prošle godine je bio, i ove je došao.

— Nije teško doći dok ima čovjek kome — govori i primjećuje: Kruha i hrane moji seljani sada imaju dovoljno. To je već, za moj pojam, veliki napredak. I elektrificirali su se otkako sam ih kao mladić napustio. Već su kupili i četiri televizora. Isto toliko imaju i motornih kosilica i žetelica. Njih su nabavili unatrag dvije godine. Idu naprijed prilično ubrzano, ili pak se to samo meni čini, kome je još uvijek pred očima kako se ovdje živjelo prije rata. Jedno samo ne mogu razumjeti kod vas: zašto su se ugasili zanati u selima, kad su oni selu nužno potrebni? Čini mi se da se i poljoprivredi uopće ne posvećuje dovoljna pažnja. Toliko, žao mi je, ali moram otići. Čekaju me moji — reče ekonomista Domeniko Cvečić iz Bukurešta, ostavljajući mi slobodan put prema Čepiću.

TINJANSKE PRIPOVIDI

I ja se pitam da l' gdje gruda ima
Da jednom mene dočeka onako
Kao što Tinjan svoje mrtve prima.

Vl. Nazor

Pogrebna povorka lagano se kretala prema groblju. Predvodio ju je dječarac od kojih dvanaest-trinaest godina i svečanim staloženim korakom davao ritam onima što su ga slijedili. Ispred nosa uzdigao je drveni križ oko čijeg se raskršća vijorio bijeli svezani rubac. Sanduk nošahu četiri odvažna muškarca, ozbiljno i pažljivo. Bili su ista stasa i teret se dijelio ravnomjerno na svu četvoricu. Tišinu u povorci prekidali su jecaji najbližih, ukućana i rodbine, i župnikove molitve. Vlažni jesenski kraj, natopljen sumaglicom, uznemirivao je zvon zvona Sv. Šimuna i kukurikanje pijetlova u selima s one strane Drage.

Nakon sat vremena, kad je tinjansko groblje opet ostalo pusto, jer se pogrebna povorka razišla, pridružih se grobaru.

Provijugah između humaka i raznolikih spomenika. U prvi mah učini mi se tinjansko groblje posve običnim. Međutim, kad stadoh dublje promatrati likove s porculanskim fotografijama na kamenim nadgrobnim spomenicima iznenada mi stanu navirati sjećanja što ih dan ranije upih u mozak po selima Tinjanštine. Gledam brkatog Šimu. I Božu. Ovdje, čini mi se, u svakom drugom grobu leži Šime ili Božo. Ženskinje zvahu se Foška, Mare... Sve ozbiljna i odvažna lica s kožom usko priljubljenom za slijepočne i jagodične kosti. Siromašan svijet ali izdržljiviji od bijelog hrasta. I stane me pritiskivati besida, a pred očima kao u nekoj dubokoj magli uskrsavati likovi posljednjih tinjanskih pleteničara, zatim nizati se crna leta i mnogo još onoga što Tinjanština iz dana u dan sve više potiskuje u zaborav.

Besida! — ponavljam. To u tinjanskom lokalnom govoru nekad nije označavalo samo r i j e č. Adekvatniji bi bio pri-

jevod povjerenje. Jer Tinjanci su je samo tako razumjeli i doživljavali, odnosno održavali.

Besidu su u raznim prilikama zadavali jedan drugome prijatelji, znanci i susjedi. I bili su sigurni da se od nje ne može odstupiti. Priča se ovdje da su zbog zadane beside nevini i po šesnaest godina čamili u zatvoru. Poznavali su krivca, ali besida ih je spriječavala da ga izdaju. Opovrći besidu bio je grijeh koji ovaj kraj nije mogao oprostiti.

Na Tinjanštini je besida bezbroj puta završila među stisnutim rukama prijatelja, kumova, susjeda... Borben je i siromašan narod u tom kraju uz Dragu. Samo čvrstom besidom i nepokolebljivom vjerom u bolje dane uspio se othrvati gladi i neprijatelju. Kralo se ovdje sve do oslobođenja, ali ne iz pohlepe za zaradom nego zbog potrebe. Za prehraniti obitelj bezbroj je ovaca kradom odvojeno od stada. Progutao je mrak ili vrag s njom — reklo se i na tome završilo. Kasnije je makar slijedilo odužívanje ali vlasti za to nisu saznale. Tako se decenijima na Tinjanštini snalazilo i kotrljalo život dalje.

Promičem uz grobove tinjanskih pajdaša i sve zazirem ne bih li gdje spazio počivališta Franje Senčića, Mate Milohanića, Tone Banka, Šime Antolovića i Jože Strihara. To su bili posljednji tinjanski pleteničari. Umrli su oko 1900. godine i do tada su nosili, poput žena, pletenice. Savijali su ih oko klobuka i ponosili se njima kao posljednji izdanci i nosioci jednog narodnog običaja.

Prvi je na Tinjanštini odrezao pletenice Martin Oplanić, za Uskrs 1862. godine. Bio je svojeglav, ali odvažan. S jednim znancem kladio se da će obrijane glave sjediti na uskršnoj misi tik uz župnika. I učinio je to na veliko zaprepaštenje svih prisutnih župljana. U usmenoj predaji sačuvala se uspomena da su ga, prilikom izlaska iz crkve, toliko popljuvali da se ni prepoznati nije mogao. Predaja kaže da se onako osramoćen obratio svjetini i navijestio joj da će domala doći dan kad će i oni svoje pletenice vragu dati na čijal uplesti. I kroz jedno desetljeće ostvarilo se proročanstvo Martina Oplanića: Tinjanci su redom počeli rezati pletenice i skidati minđuše.

Kad se govori o staroj Tinjanštini, spomena su vrijedne još dvije stvari. Prvo, nevjerojatno je kako je ovaj prilično odvažni narod bio dosta praznovjeran. Pored vjerovanja u vještice, moru, vukodlake i druga čudovišta, ovdje se još vjerovalo u vorka. Božidar Oplanić sjeća se da su stariji pričali da vorko naliči na veliki mijeh i dolazi noću ljudima sisati krv a da se pokreće valjanjem poput jazavca. Vjerovanje u moć krsnika (vračeve koji pomažu narod) i striguna (vračeve koji nanose zlo) održalo se do danas. Drugo, Tinjanština je bila poznata po skupljačima ljekovitih trava i jedne vrste paučine, takozvane rukavića. Najpoznatiji skupljač ljekovitih trava bio je neki Tranguze iz Vlahovića kod Lovreča. Taj je travama namijenjenim za liječenje raznih bolesti opskrbljivao veliko područje Tinjanštine.

Rekonstruirajući i oživljavajući stara predanja, ili pripovidi kako ovdje kažu, predviđeno vrijeme posjeta tinjanskom groblju začas je prošlo.

POTPIĆAN — ISTARSKI MLADIĆ

Potpićan je jedini istarski gradić bez groblja i crkve. Da se kojim slučajem uglibio negdje izvan Istre sigurno ga ne bismo nazvali gradićem već rudarskim naseljem ili samo naseljem, jer rudara ima svakim danom manje. Ovako, s obzirom na to da je u kraju koji pozna samo sela i gradiće, da ne bude iznimka, ubrajamo ga, eto, u gradiće.

Ponikao je u posljednjih dvadeset godina, a u mladića se razvio od 1960. godine naovamo. Na ranijim šumskim gustišima nanizalo se 19 stambenih zgrada. U 16 novogradnji žive po četiri obitelji, u dvije šest, a u peterokatnici nešto više. Zajedno sa stanovnicima u samačkom rudarskom hotelu Potpićan danas broji oko 500 žitelja. Prosjek starosti kreće se oko 28 godina.

S obzirom na to da smrt još uvijek vrlo rijetko pokuca na nečija potpićanska vrata nije se našlo za potrebno da se omeđi parcela za groblje. U slučaju potrebe obraćaju se za uslugu u Kršan. Dokle će to tako ići zasad, kako smo se osvjedočili, nitko u Potpićnu ne misli. Možda doista još nije vrijeme za takva razmišljanja.

Tko su pretežno stanovnici Potpićna i što ima kod njih nova? Kako žive i s kojim se problemima susreću?

S telećakom tih pitanja, onaj koji tamo davno nije bio ili uopće nije dolazio, spušta se iz Pićna prema mladom izdanku Potpićnu. Sa starih pićanskih gradskih zidina Potpićan izgleda kao stado bijelih ovaca na ispaši niskog proplanka. A kad iz Potpićna uspravi čovjek pogled na stari Pićan čini mu se kao da gleda pastira što budno s pregledna mjesta nadgledava rasuto stado.

Rudarske obitelji i danas prevladavaju u Potpićnu, ali ne one prave rudarske. Pravim rudarom u Potpićnu smatraju samo kopače ugljena. To su uglavnom samci iz drugih krajeva naše zemlje.

Po brojnom slijedu iza rudara dolaze prosvjetni radnici i obitelji drugih zanimanja, vezanih za razne usluge i opskrbu stanovnika. Glavina stanovništva je aktivna, tj. privređuje. Penzionena ima svega 10 — 5 rudara i petoro drugih zanimanja. Djece ima dosta, a može se očekivati da će je biti i više, jer u Potpićnu većinom žive vrlo mladi bračni parovi.

Osnovnu školu »Vladimir Nazor« trenutno u Potpićnu polazi 340 učenika, dakle upravo toliko koliko i ostalih pet područnih osnovnih škola na ostaloj Pićanštini.

— Što nedostaje današnjem Potpićnu?

— Pa, rekao bih, skoro ništa zasad — odgovara Dušan Ostojić, upravitelj Osnovne škole. — Imamo — nastavlja — gotovo sve potrebne institucije, počevši od brijačnice, apoteke i ambulante do hotela. Hotel je izgrađen ove godine. Otvoren je za Dan borca i pored restorana, kavane i društvenih prostorija ima i osam soba za prenoćište. Za opskrbu se brine mjesna poljoprivredna zadruga...

— Kad biste trebali ocijeniti životni standard u Potpićnu ocjenom između 1 i 5, koji broj biste obilježili?

— Odličan! — bez dvoumljenja odgovara drug Ostojić koji po stažu boravka (15 godina) spada u najstarije stanovnike mladog Potpićna i nastavlja: — Ovdje ne samo da svaka obitelj u prosjeku ima automobil, nego kad se broj automobila podijeli s brojem obitelji, ispada da svaka porodica ima auto i kusur. Televizor imaju svi. Kako su domaćinstva opremljena aparatima za kućanstvo uvjerite se sami; odaberite jednu obitelj i zamolite je da vam pokaže što posjeduje.

U stanu Jove Ostojića doista je sve što se ubraja u visoki standard: i hladnjak i štednjaci na drvo i struju i televizor i suvremeni namještaj i niz drugih kućanskih aparata i noviteta.

— Radimo supruga i ja. Tast ima 100.000 starih dinara penzije, a punica obavlja kućne poslove i čuva dijete dok smo mi na radnom mjestu. Nastojimo svaki dinar što korisnije utrošiti. Kad ćemo ako ne sada dok smo mladi... i tako — govori bivši kopač u jami Potpićan, a sada iškolovani bolničar Jovo Ostojić.

A kako žive rudari samci?

Bili su svi na popodnevnoj smjeni u jami i trebalo se zadovoljiti odgovorom posrednika, vratara u samačkom hotelu. On je rekao:

— Za stan ovdje u samočkom hotelu plaćaju 4000 starih dinara mjesečno. Hrana ih u novosagrađenom hotelu stoji 18 tisuća dinara mjesečno. Dakle, sveukupni životni troškovi u mjesecu dostižu im oko 25.000 starih dinara. O zaradama je općenito teško govoriti jer ona ovisi o radnom mjestu, kvalifikaciji, smjeni i tome slično.

Radnim se danom svijet u Potpićnu okuplja na dva, odnosno tri mjesta: oni stariji imaju rezervirani kutak u gostionici, gdje uz čašu vina rasiplju briškulu, mlađi odlaze u društvene prostorije hotela da gledaju televizijski program, onako u društvu. Drugi čekaju ona tri dana s kinopredstavom da onda malo izađu i kasnije, u prosjeku po dva sata, prosjede ispred širokog ekrana. Subotom i nedjeljom organizira se ples. Mladića u Potpićnu ima dovoljno, a djevojke dođu iz okolnih sela i zaselaka. Glazba dolazi iz Nedešćine. Tako ustaljeno već godinama teče život u Potpićnu.

Stanovnici ovog najmlađeg istarskog gradića kažu da je zasad lijepo i dobro u Potpićnu, ali da ih zabrinjava stagnacija u izgradnji gradića. Jer, otkako je rudnik Potpićan smanjio proizvodnju ugljena ovdje se vrlo malo gradi. Ne krije se više bojazam da je istarski mladić dosegao vrhunac svog uspona. To je možda suviše rano reći — naslage ugljena ovdje su velike i trenutna kriza u plasmanu ne znači i definitivan kraj ili početak nazadovanja.

Pri rastanku s Potpićnom izustih još pitanje: Čime se vi ovdje, onako posebno, možete pohvaliti?

— Time — rekoše domaćini — što imamo vodeću nogometnu momčad u prvenstvu Labinštine i što kod nas prosvjetni radnici, čak i samci, raspolažu dvosobnim stanom. Mi smo valjda jedino mjesto u Istri koje nema problema oko smještaja učitelja i nastavnika.

Upravitelj osnovne škole Dušan Ostojić još je nadopunio: — Imamo i najbolju školsku kuhinju u zemlji. Nama i još jednoj školi u Sloveniji dodijeljene su savezne nagrade — — svakoj po 300.000 starih dinara — za dobru organizaciju rada i općenito za održavanje školske kuhinje.

A ČA NAM FALI!

Skoro dva decenija je Abram Vicel iz Dragovani u Sv. Petru u Šumi obavljao dužnost mjesnog odbornika. Svojim poštenjem, radinošću i širokogrudnošću stekao je to da su mu svi u okolici iskazivali veliko poštovanje. I kad je, tamo negdje u danima revolucije, trebalo u Sv. Petru u Šumi osnovati mjesni narodnooslobodilački odbor predložiše barba Abrama za »odbora«. Tako se, eto, barba Abram Vicel, 64-godišnjak, uvukao u vlast.

Duga je priča o Abramovoj vladavini. U ratnim danima došao bi kurir, pokucao na mali prozorčić i šapnuo Abramu da organizira večeru za određen broj drugova, ili, drugom zgodom, da sakupi izvjesnu količinu odjevnih predmeta i tko zna još kakvih sve i koliko je naloga Abram primio kroz mali prozorčić što iza kuće bulji u vinograde i broskvike. I nitko nije pitao da li Abram to može učiniti. Nije ni trebalo. Znalo se da će se Abram već snaći.

Preskočili smo u razgovoru i rano poratno razdoblje.

— Tada se nigdje nič ni moglo kupiti. Bile su tešere. A žene, jadne, siromašne i više gladne nego site znale su samo do moje kuće i onda: Abrame simo, Abrame tamo, mi nimamo ča za skuhati, mi nimamo nič za obući ... i sad zamislite si, a, kako mi je bilo — uzgred napomene živahni i još uvijek krepki »vični odbornik«.

— Ma sve se to pozabilo. I ni, istinu vam govorim, ni mi žal za koraki ke sam učini i noći ke nisam prespa. Splatilo se je, aš danas Sv. Petar ni za poznati. Vero ni.

— Što se to u Sv. Petru u Šumi kambijalo od kada ste vi odbornik? — upadamo u riječ Abramu Vicelu.

— Orka, ča njanka da van povin! Sve. To je do prve vojske bila pustoš. Cili kilometar, i dalje, mogli ste poći iz

drva na drvo. Bila je velika šuma, a uništili su je Talijani koliko su došli ovamo. Prije, povidaju, tu je bi kloštar s fratri pavlini. Ma o temu vam neću govorit aš je štorija dosta duga. A pokle rata, tega našega rata, dobili smo mi tu oko gradića struju. Prvi put smo žarulje u svojih kućah užgali 1957. leta. Oni put smo parali da smo Meriku dobili u kuće. Ča to znači imati svitlo u kući! Pritisneš samo batun i imaš svitlo da moreš i iglu udit. A prije? Oči su nam pojile petrolejke i lampe. Ono je črv kontra ovemu.

Trebali smo nešto konkretnoga i nije bilo drugog izbora nego razgovor svesti na pitanja i odgovore. A sugovornik Abram brzo i točno odgovara, kao da je dan ranije pravio statistički izvještaj.

Sv. Petar u Šumi danas ima 262 kućna broja. U svim domaćinstvima, osim još kod četiri, porušena su ognjišta i na njihova, ali znatno preuređena i adaptirana mjesta, postavljeni suvremeni štednjaci. U mjestu ima 30 televizora i isto toliko strojeva za pranje rublja. Prije socijalističke revolucije bilo je svega nekoliko Supetaraca zaposleno. Danas samo deset domaćinstava nema zaposlenih u društvenom sektoru, a to su većinom penzioneri.

— Vidite, na primjer, ovo — nastavlja Abram — do oslobođenja ki je ima bičikletu to je bilo ništo. Svi su za njim gledali i govorili o njemu. Danas imati bičikletu i na njoj se peljati je ispod časti. Rugaju mu se. I motore i fiće više poli nas neće kupovati. Počeli su ljudi uzimati veće veture. Govore: kad već špendamo, barem da se peljemo kako bog zapovida. Zasad ima osam vetura u Sv. Petru u Šumi.

Kako stanovnici Sv. Petra u Šumi dolaze do strojeva za kućanstvo i prijevoznih sredstava, nije teško odgonetnuti. Sugovornik Abram rekao je da većina obitelji hranu prokura na svojim imanjima. Za porez i druge potrebe smogne se od prodaje teleta, juneta, mladih svinja i drugih izvora. Zarada u društvenom sektoru odvaja se i polako skupi i za makinu za prat, i televizor i — automobil. Obično kad se skupi veću svotu onda se proda i kravu i još nešto samo da se kupi željeni predmet.

— Za nas veliku stvar znači farma. Tu je 45 naših ljudi našlo stalno zaposlenje, a oko 25 radi ih tokom ljetne sezone. To je za naše mjesto velika stvar i, po mom računu, to je najviše ča smo dobili.

— Što je Sv. Petar u Šumi, prema Vašem mišljenju, trebao dobiti, a nije dobio u ovih 25 godina?

— Da, ima jedna stvar — rekao je Abram Vicel — ča je tribao dobiti, a nije. To je društveni dom. Ovdje ima dosta omladine, a nima di izaći. Kad bi mene danas ki pita ča bin kao prvo da učiniti ode, reka bin — društveni dom.

Pitali smo još odbornika ima li se on osobno na što potužiti. Rekao je slijedeće:

— Ja se, na viru, niman ča potužiti. Zdravlje zadovoljava. Sin dela na farmi, a ja, žena i nevista doma. Unuki se goje i — ča nan fali?!

KAROJBA U SVJETLU ZNAČAJNE GODIŠNJICE

U narodnoj predaji u Istri Karojba je poznata po dobrom vinu, lijepim volovima i vrsnim, štedljivim i dobrim gospodarima. U novijoj povijesti poluotoka spominju je kao mjesto u kome je 10. ožujka 1943. godine održano prvo zasjedanje partijskog rukovodstva za Istru. Bio je to vrlo značajan događaj koji je imao presudan značaj za rasplamsavanje narodne revolucije u Istri.

— Zasjedanje je održano na šufitu Ede Drndića, koga ovdje zovu barba Luka. Dok su drugovi — priča prvoborac Mate Pilat — gore zasjedali i vijećali barba Luka je u kužini igra briškulu s brigadirom karabinjera. Tako je izbjegnuta svaka sumnja.

Za zasjedanje i pojedinosti u vezi s njim stanovnici Karojbe saznali su kasnije, mnogo kasnije. Ipak, danas i djeca dosta znaju o tome pričati, pogotovo ovih dana kada žive u znaku obilježavanja 25-godišnjice značajnog povijesnog zbivanja.

Do oslobođenja u Karojbi se živjelo jednim specifičnim životom. Za razliku od ostalih sela u srednjoj Istri ovdje su kod kuće ostajali ne samo najstariji sin nego svi sinovi. Diobe su bile česte i brojne i posjedi su svedeni na veličinu od oko četiri hektara površine. Mali posjedi i zemlja škrta, a obitelji brojne, uvjetovali su često dolaženje gladi u selo. I nema večeri da se o tome ne pripovijeda. Priča je duga i za mlade dosadna, ali puna stvarne životne težine.

— Vidite, a, kako se vrimena i prilike mijenjaju — govori Janko Močibob jedan od aktivista i odlični poznavalac sela. Prije su naši ljudi bili zaljubljeni u zemlju, a sada su u kuće.

Tu počinje priča o današnjoj stvarnosti Karojbe i okolice. Zemlja se manje i slabije obrađuje. Odraslo i za privređivanje sposobno stanovništvo radi u društvenom sektoru. Selo broji 150 obitelji i isto toliko zaposlenih. Do kapitulacije fašističke Italije bilo ih je zaposleno, na primjer, svega deset.

Spremajući se da što svečanije obilježe 25-godišnjicu prvog zasjedanja partijskog rukovodstva za Istru stanovnici Karojbe s neskrivenim ponosom pričaju o ostvarenjima u svom selu od oslobođenja do danas. Pored već spomenutoga oko 90 posto obitelji u Karojbi i okolici dobilo je električno osvjetljenje. Izgradili su i vodovodnu mrežu u dužini od jednog kilometra. U posljednje vrijeme počele su sve češće nicati na krovovima televizijske antene. Sada ih u Karojbi ima 12. Automobila ima šest, a prije 25 godina nije toliko bilo ni bicikla. Aktivno ognjište više nema ni jedna obitelj, a električne štednjake već je teško na brzinu izbrojiti. Pranje rublja na potoku danas se spominje samo u pričama odraslih. U selo su stigla prva četiri stroja za pranje odjeće.

— Naše selo nije doživjelo raslojavanje — priča Janko Močibob. Tu ima dosta mladih ljudi. Gotovo svi rade u industriji. Njihova je osnovna briga u domaćinstvu da što više moderniziraju kuću. Vidite, kuća ovdje izvana izgledaju prilično trošno, ali da vam ih je pogledati iznutra!

Mate Pilat je jedan od istaknutih prvoboraca i antifašista u Karojbi. Njemu su jedinome u selu Nijemci zapalili kuću. Kasnije mu ju je obnovilo selo. Kažu, zaslužio je to. Pitali smo ga što Karojba nije dobila, a trebala je. Rekao je da je to škola. U izgradnju i opremu škole uložena su velika sredstva, nekoliko desetaka milijuna, a još uvijek nije dogotovljena onako kako treba.

— Ljuti me ponekad — kaže Mate — kad se ne poštiva ono što se zaključi na sastanku birača i članova Socijalističkog saveza. Mi smo znali da neće biti dobro kad smo 1958. godine dali 20 milijuna dinara građevinskom poduzeću »Veli Jože« iz Motovuna. To poduzeće nije bilo u mogućnosti da pravi školu kako treba. Prevladala su uvjeravanja i... Sada, a to je već drugi put, treba davati nova sredstva.

Poljoprivredna zadruga u Karojbi bila je godinama uzorna u poslovanju. Onda je ukinuta i pripojena Poljokombinatu u Pazinu.

— Dok je bila zadruga u selu imali smo i otkup jaja, i redovno snabdijevanje svakojakim poljoprivrednim materijalom i robom. Sada svega toga više nemamo. Otkup se sveo na telad i vino. Mi znamo — kažu u Karojbi — da je u općem interesu bilo da se zadruga pripoji Pazinu, ali mi, osobno, izgubili smo majku a dobili maćehu.

Najaktualnije pitanje u Karojbi je asfaltiranje ceste do Motovuna, Kičera i Tićna.

— Asfaltiranje, da — progunđao je seljak srednje dobi s kojim smo poveli razgovor pred mlinom — to je velika želja svih, ali s obzirom na to da se o temu govori već tri leta da će sad, da će pak, a ništa ni viditi, ja sam u to počeo sumnjati.

I tako Karojba živi u svojim željama i brigama. One su velike i koliko god ponekad izgledale neostvarljivim, ipak je činjenica da ih se većina ostvaruje. Dakako, ne preko noći nego iz godine u godinu. — To i mi znamo — kažu u Karojbi — ali zašto da se hvalimo. Skromnim ljudima više je svojstveno da se potuže nego hvale.

BARBANŠTINOM UZ DOLINU RAŠE

Zahvaljujući kvaru na automobilu predio od Sutivanca do Barbana trebalo je prijeći pješke. To je nešto više od deset kilometara naporna puta nad samu dolinu rijeke Raše. Kraj je privredno nerazvijen ali dosta gusto naseljen. Nižu se sela Bašići, Jurićev Kal, Camlići, Koromani, Prnjani, Regulići, Špadići i druga. I ako se negdje u Istri zna koliko stoji kruh onda se to vjerojatno najbolje može znati upravo u tim selima i zaselcima. Istočno odmah ispod sela strmoglavljuje se uvala Raše, a zapadno dižu se mali pitomi ali krajnje slaborodni brežuljci. Ma koliko ih posipali gnojem uvijek su mrzli, tj. hladni da bi podstakli rodnost i naplatili trud težacima. Zbog takvih prilika tu se zadržalo niz starih običaja i narodnih pripovijedanja, a sela ipak nisu doživjela veće raslojavanje. Puna su krepke, zdrave i poletne mladosti.

U tom dijelu Barbanštine narodna revolucija je prvo planula i do oslobođenja žestoko plamtila. Stanovnici se ponose što su pod njihovim strehama (u Prnjanima) školovani prvi narodni učitelji i što je u njihovom kraju više mjeseci boravilo najviše partijsko i vojno rukovodstvo za Istru tokom 1944. godine. Tu se prostiru Zatka i Pecman, guste šume koje su krile ustanike i revolucionare. Tu su i posebno krepke žene koje su uz petrolejku plele čarape, džempere i druge vunene predmete za Titovu vojsku. Koliko su samo punata učinile te vrijedne ruke! To sigurno nitko neće saznati ni izmjeriti. Ali one to pamte. I danas prvo će vas ponuditi čašom terana i započeti razgovor o borbi i partizanima. Ne mogu se ni danas osloboditi toga da prestanu žaliti jadne partizane iako mnoge nisu dobile zasluženo priznanje. Ostale su naime bez sinova i muževa s 1200 dinara mjesečne

potpore. Za njih je to neprikosnoven zakon pa zato ne traže više. Stekao sam dojam da bi ih opet dale, kad bi ustrebalo, i da bi opet uz bokove privjesile preslice da predu i zatim pletu za Titovu vojsku.

— Ča do Barbana? — pita stariji seljak. Na glavi mu tvrdi masni krilati šešir, a na ramenu velika torba.

— Do Barbana, da — odgovaramo.

— Onda ovuda, ćemo prije — odgovara i nastavlja put. A put je blatnjav i tijesan i strmoglavo se spušta u Koromane i Prnjane, a zatim Patokom kraj Regulića prema Špadićima, Grabrima i Barbanu. Više naliči na kozju stazu nego na put, ali ljudi ga i sada koriste.

— Dva kilometra nam je tuda bliže nego cestom, — — govori suputnik. Kad bi čovjek mjerio napor došao bi vjerojatno do zaključka da je put stvarno kraći za oko dva kilometra, ali je zato deseterostruko naporniji jer se treba spuštati u Patok i onda verati prema Špadićima takvom uzbrdicom da se čovjek nekoliko puta preznoji dok dođe do vrha.

— Mi smo navadni tuda pak se ni domislimo. Za vas, grajane, je malo teže, ma ćete nikako — pomalo ironično govori subesjednik.

Idemo polako, očito naporno. Suputnik je u početku žurio ali je onda polako počeo posustajati. Razgovor postaje aktivniji.

— Tu se je vajka vrag mlija — priča domaćin. Prije rata doli u »strani« radilo je više malinica. Tu su dolazili mliti valje iz Vodnjana i drugih kraji. Pokle je počela vojska i tu su se skupljali partizani. Lita su bila slaba, a fameje velike. Koliko se je glada tu spatilo!

I dogodilo se i ovdje nad Rašom ono što se u životu češće zbiva: u velikim teškoćama najviše strada onaj najsiromašniji. Tako je bilo i sa selima iznad doline rijeke Raše.

— Ma danas se ovdje živi bolje nego u Meriki — objašnjava barba Ive. Kaže da nema ama baš nijedne kuće koja nema barem jednoga zaposlenoga.

— Čuda to znači kad niki na početku miseca donese buštu doma. Onu svakidašnju hranu ljudi si parićaju na svojoj zemlji, a druge stvari kupe od plaća i klampaju naprid.

Prolazimo kroz Polačinu i zatim Prnjane. Iz, na prvi pogled, trošnih seoskih kuća odjekuje pjesma s radio-prijemnika.

— Ča bi vrag to reka da su Prnjani, a! Do niki dan su, more se reći, svitili sa suhim lišćem, a danas imaju svi radio i urtaju se čigov će bolje sviriti.

Naprosto se osjeća kako su ljudi okupljeni oko radio prijemnika: čim odjekne neka istarska narodna pjesma pojačava se glasnost do maksimalne mjere. Neka se čuje, vrajža barka — govore tada najstariji. Kad nete mladi kantati neka radio kanta — ističu bakice s poluotvorenim ustima i uživaju u pjesmama svoje mladosti.

Kuće su izvana zaista trošne: sive, pokrivene kamenim pločama ili starim crepovima, prozori mali... Unutra se susreće sasvim novi svijet: lijepo su okrečene, namještene modernim štednjacima, pokućstvom, kuhinjskim inventarom...

— To je nama naša borba dala, druže — govori nam jedan Prnjanac. Ne šali se. On tako misli i za njega je to velika stvar. Kako i ne bi bila kad se sjeti...

Tapkamo u Patok. Iz Regulića koji su, eto, da uzgred spomenemo, dali i saveznog narodnog poslanika u Prosvjetno-kulturnom vijeću Savezne skupštine — oglašuju se radio-prijemnici. Nedjelja je, dan odmora. Skupili se stariji i mlađi. Jedni nešto posprемaju oko kuće, drugi se šišaju i uređuju za naveče, a jedni i drugi rado slušaju Radio Pulu. I dok pjesme, naročito one po želji slušalaca traju, nitko se ne sjeća onoga što je jučer bilo. Ali čim nedjeljno podne mine otpočnu razgovori o kruhu od sirka, o vodi koju se na magarcima nosilo iz lokava i upotrebljavalo za sve kućne potrebe, o vožnji drva u Pulu, o gladu i slabim godinama i mnogim drugim nedaćama koje su ovaj kraj vjekovima tištile i pritiskale.

S labinske strane dopire pjev pijetlova. A javljaju se i ovi barbanski. Podne se bliži. Uzgredni putnik razmišlja kako je ovaj kraj ipak malo dobio u posljednjih 25 godina. Malo? Da, malo u jugoslavenskim razmjerima, ali u lokalnim vrlo mnogo: Jer, treba naglasiti, svaka kuća ima zaposlenoga u društvenom sektoru, svako dijete nastavlja školovanje, svaka kuća je dobila štednjak, radio-aparat, bijeli kruh na stol, spasila se dugova, izgradila cisternu...

— Za sto posto se kambijalo življenje ovdje samo tih zadnjih dvajset lit — ističe suputnik i nadodaje: — Dokle je nama Tita ja se ne bojim nič. Ta zna ča dela! Vidite, prvo je ljudima da delo. To je velika stvar, jer dok čovik dela on će hoditi i naprid. Samo nedajbože da se dela zapru. Oni put, viš, bi nam vrag dušu tresa. Ma neće, ne, ja peran, dokle je naš Stari živ.

Sat i po puta u razgovoru o malim stvarima, a to znači o svakidašnjem životu, prošao je skoro neprimjetno. I s duševnim olakšanjem kad su ljudi uvjereni da su dosti toga učinili magari i već nego ča su meritali(!)

SAVIČENŠTINOM UZDUŽ I POPRIJEKO

Otkada su nastupili ovi sunčani pretproljetni dani istarska sela su opustjela. U zemlji su zavrijeli životni sokovi, a oranice i vinogradi pozvaše poljoprivrednike da ih oplode radom i sjemenjem raznih agrokultura. Uz ceste, nalijevo i nadesno, ljudi štikaju i cakaju krave i volove, a na više mjesta brboće i traktor. Režu se brazde i u njihova njedra utiskuju kriške krumpira. Ranije su raskršća vodila u sela. Sada, međutim, treba krenuti iz sela u polja.

Unatoč početku velikih poljoprivrenih radova Režanci, stanovnici malog sela nedaleko Savičente, složili su se da otpočnu uskoro s izgradnjom seoske autobusne stanice.

— Tridesetak nas iz sela radi u Puli, mahom u »Uljaniku«, pa je krajnje vrijeme da dobijemo i autobusnu stanicu — pričaju pokretači ove akcije.

— Mislite čekaonicu? — pokušam ih ispraviti, jer pod stanicom se podrazumijeva nešto veće i luksuznije od čekaonice koju obično čini jedna oveća baraka ili mala nezgrapna građevina.

— A jok, druže — odgovaraju. Podići ćemo pravu autobusnu stanicu. U prizemlju će biti stanica, a iznad nje prodavaonica najpotrebnijih svagdašnjih kućnih potrepština. I piva! Dosad smo po te stvari — cigarete, sol, sapun ... trebali ići u Štokovce ili Savičentu. A čemu to kad možemo mi to imati i u našem selu.

Zanimam se za pivo. Zašto su to posebno naglasili da žele imati u svom »butižinu«?

— Pivo će nam posebno dobro doći ljeti. Da rečemo po domaću: pasala su lita kad se vino šparalo za košnju i žetvu. Vino liti čovika gori i zato ćemo se prehititi na pivo. Ma to

jušto toliko da ne bi ispalo kao da radi piva zidamo autobusnu stanicu.

— Pa kako ćete to podići?

— Kako? — čude se domaćini. Lipo. Četiristo miljari — — da govorimo tako po našu kad smo već počeli — dat će nam mjesna zajednica iz Savičente. To su nam već odobrili i podigli smo materijal za gradnju. Drugo — delo i zidanje učinit ćemo sami. U »Uljaniku« su nam, doduše, isto odobrili malu pomoć. Tako da će objekt, kad bude finjen, koštati više od dva milijuna dinara.

Nastavljam put za Peresije. Tijesni zaprežni kolnik vijuga između brojnih parcela. Pšenica je svuda odlično prezimila. Zdrava je i zelena, a na mnogo mjesta izgleda kao da smo zakoračili u mjesec travanj.

— Svi su izgledi da ćemo imati dobru žetvu — ponosno govori stariji poljoprivrednik koji je najveći dio svog vijeka proveo u varinama. Samo — nadodaje — ku je ne bi u avrilu suša stisla ili prid cvitom ili da ne vrag donese tuču. Bila bi velika škoda aš vero obećava nan se lipa i bogata žetva — — cijedeći posljednje dimove iz cigarete govori kršni starina.

Desno i lijevo od puteljka zjape parcele vinograda. Od pet do dvadeset reda čokota ima u njima. Neki vinogradi se još uvijek nalaze u onakvom stanju kakvom ih je vinogradar pustio poslije završetka berbe — neobrezani su i nepognojeni. Takvih vinja ima vrlo malo, ali ima ih. Kažu da su to onih ki su svi na državnom delu pa zato kasne. Većina vinograda je već obrezana, odorena i spremna za kolčenje i vezivanje.

— Naš kulturni dom to je stan Marije Buršić — priča prvi mještanin Peresija koji zaište šibicu da zapali cigaretu.

Marija Buršić ima za njene prilike veliki stan. I kad su joj ponudili da primi na održavanje televizor s mjesečnom naknadom od pet tisuća starih dinara, pristala je. Tako, eto, zahvaljujući njenoj susretljivosti Persijani mogu redovno pratiti televizijski program. To i čine naveče kad sve regulaju oko hiže.

U mjesnom uredu u Savičenti drug Folo rekao je da su slično riješili pitanje smještaja televizora i u još nekim selima Savičente gdje nije bilo na raspolaganju društvenih

prostorija. U Folima, na primjer, televizor drži u svom stanu, za potrebe sela, Foška Folo.

— Tim ženama pet tisuća iako je simbolična svota, dođe vrlo dobro. No one još više radi povjerenja i toga što je televizor društvena, zapravo seoska imovina, o njemu vode naprosto neshatljivu brigu. Čiste sobu i održavaju red za vrijeme programa — priča šef Mjesnog ureda u Savičenti.

U Bokordićima, Smoljancima i još nekim selima televizor se nalazi u školskim prostorijama. U Kulturno-prosvjetnoj zajednici u Puli jednom su istakli da se u Mjesnoj zajednici Savičenta novci koje dobije dobro i ne ohlade ...

— Da, točno je — govori Josip Folo, a klimajući glavom to potvrđuje i drug Doblanović iz Saveza boraca.

— Zato imamo veliki lijepi društveni dom i primjernu fiskulturnu dvoranu. Uskoro ćemo opremiti i čitaonicu. Novac je vrijedan i koristan kad se pretvori u neki objekt, a ne da leži na knjižici ili žiro-računu.

Put je dalje vijugao prema Raponjima i Smoljancima. I svuda ista slika: zemlja škrta i kamenita, škaljica, ali dobro obrađena. Mnogi su već počeli kuće bojadisati i izvana. O unutrašnjem izgledu da i ne govorimo — potpuno je izmijenjen, na bolje i suvremenije. Sve što je sposobno za privređivanje zaposleno je u Puli i Rovinju. Mladi su u školi. Preko cijelog dana kod kuće su samo stariji i penzioneri. Svi se trude da što više postignu i svega već ima samo s vremenom svi oskudijevaju. I sve što više ljudi postizavaju uočavaju da im više treba. Tako je, valjda, uvijek u životu.

ZABREŽANI, SELO OD STARINE

Na prvi pogled desetak zabreških kućica na Pazinštini ne izdvaja se nipočemu od mnogih drugih zaselaka: zbilo se seoce gusto i u nepravilnom redu, podno omanjeg brežuljka među oranicama i vinogradima. Kuće su male i trošne, još s baladurima. Najveća je školska zgrada na ulasku u zaselak, ali i ona je u dosta trošnom stanju. Nešto vrijeme nešto veseli učenici s loptom i naružiše zid starog zdanja. A ni unutarnje prostorije nisu bolje: bile su dobre za davno prošlo vrijeme, ali ne i za danas. U kombiniranim odjeljenjima predaje mlada učiteljica. Iako je daleko od mnogočega ipak je zadovoljna. Jer gdje bi tako svakog jutra dobila tolike male bukete svježih ljubičica i jaglaca kao u Zabrežanima? Rosno prvo proljetno cvijeće što ga učenici uzgred naberu do škole krasi i razred i učiteljičin stan.

Ipak ima nešto po čemu se Zabrežani razlikuju od mnogih istarskih sela. Imali su najkrvaviji listopad 1943. godine u srednjoj Istri. Samo u jednom danu sahranili su 62 mrtvaca, očeva, braće, susjeda i znanaca. A umrli su, prisilno dakako, samo zato što su voljeli svoju rodnu grudu i svoj narod. Zato nisu ravnodušno gledali njemačke horde koje su nadirale da zgaze njihovo najmilije. U tom otporu i ljubavi teški mitraljezi posjekli su im živote. A tako su bili željni života!

Nekoliko se dana tim dijelom Pazinštine, onim blagim docima i kosama, razlijegao tužni vapaj majki, supruga i djece. Istovremeno iz susjednih zaselaka — Kašćergani, Zgrablići, Gajmovići, Pariži i Drndići — vijao se dim i pretvarao teško stečenu seljačku muku u zgarišta i pepeo.

Što je ostalo od života u tom kraju? Ta je misao zaokupila reportera dok je automobil grabio put južnom Pazinštinom.

— Ča je ostalo? — ponavlja pitanje stari revolucionar i antifašista Josip Zgrablić, 76-godišnji Zabrežanin. — Vidite i sami ča je ostalo: kuće su obnovljene, preuređene podignute cisterne, što je mlado i zdravo je u školama ili na poslu u Pazinu i drugim mjestima. Život je krenuo dalje — obrazlaže korenina Juože (tako u selu zovu Josipa Zgrablića) i nastavlja: — Doma smo ostali samo mi stariji i se po malo mučimo sa zemljom. Ča urodi doma ne rabi kupiti.

— Pa, kako živite?

— Kako? Kako ćemo sami. Samo vama mladima to ne vridi ni povidati. Ča vi znate ča je to glad, mižerija, slaba lieta! Danas, samo ča ja pametin, živimo kako Merikani.

Nedaleko zaselka u jednom docu stoji oveći spomenik palim borcima. Imena poginulih su već izbrisana. Trebalo bi ih obnoviti. U planu je to već godinama, ali... vrijeme prolazi.

— To je prvi spomenik palim borcima u našem kraju a možda i u Istri — priča barba Zgrablić. Podigli smo ga 1948. godine dobrovoljnim radom. Tako smo ovjekovječili naš spomin na 62 poginula Pazinca.

— Kako da niste prenijeli posmrtne ostatke poginulih?

— O tome neću ni da čujem — nastavlja Josip Zgrablić. Oni su tu poginuli. Tu je prolivena njihova krv i tu će ostati. Bilo je govora o temu dosta ali mi nismo se nikad složili da ih se prenese u Pazin ili nigdi drugdje.

Revolucionarni starina ne popušta, a predvođeni njegovim primjerom ni drugi susjedi. Hoće da žive zajedno sa svojim poginulima. Zanimali smo se odakle toliko povjerenje seljana prema Josipu Zgrabliću.

— A kega ćemo u selu poslušati ako ne njega — govore. Jušto onako kako je on govori da će doći je i došlo.

Priča o revolucionarnom radu Josipa Zgrablića je prilično duga. Počinje tamo negdje 1918. godine kada je pokušao dezertirati iz austrougarske vojske u Crvenu armiju, a nastavlja se preko 1926. godine kada je organizirao neku vrstu

narodnog fronta i kasnije. Godine 1942. bio je osuđen na devet godina strogog zatvora. Sudio mu je Tribunale speciale.

Unatoč stalnom proganjanju i izbacivanju sa posla, osuđivanju i zatvaranju, Josip Zgrablić nije nikad posustajao u vjeri i nadi da će doći lipši dani. I došli su, onakvi kakve je on pokušao proricati — da će svi biti siti i veseli, slobodni i da će imati dela na svakom koraku. A došlo je i više: voda, struja i još mnogo toga o čemu se do prije tridesetak godina nije ni sanjalo.

— Škoda da ni daž pak da sidemo i malo više o svemu poćakulamo. Ovako moram poći strići loze — ispriča se barba Zgrablić na rastanku.

Stvarno šteta!

U PLOMINU I OKO NJEGA

Prvi je mrak počeo plijeniti zaljev i uvalu podno starog Plomina. Gradić je u pola brda još odsjevao u zalazu sunca i ličio na staru od mraza izgrizenu bundevu negdje u sivoći, kasne jeseni. Vraćajući se iz nekadašnje Fianone spontano se nameću misli: neki gradovi doživljavaju sličnu životnu sudbinu kao i čovjek. Nekad im netko udari kamen temeljac i rode se. Onda se stanu nizati građevine do građevine. Gradić raste, razvija se i ekonomski jača. To bi bila mladost. Zatim nastupi vrijeme polaganog ali prisutnog pada. Ali kao što u većini slučajeva svaka starost prije smrti izbaci i mlade izdanke tako je s Plominom. On se ruši i propada, a dolje u zaljevu niče nova termoelektrana. Da će ona doprinijeti produženju života stare Fianone, sigurno nema sumnje. I još nešto: starost dosta živi od uspomena. Tako je i s Plominom. Svaki razgovor sa stanovnicima obavezno završi s onim vremenom kad je gradić bujao od života. A to nije bilo davno. Dok su se Učka i Sisol kupali u valovima Čepićkog jezera, plominska luka bila je puna lađa. Danomice su iz nje isplovljavale velike lađe pune drva, boksita i druge robe. Jedan dio stanovnika radio je u luci, drugi na njivicama i pašnjacima i život je nekako tekao.

U gradiću je stanovao liječnik, bila je otvorena ljekarna, zubar je ordinirao. I tako redom.

Najsnažniji udarac je zadalo Plominu isušenje Čepićkog jezera. U zaljevu dolje počeo se taložiti mulj. Naplava je, kažu Plominjani, do danas narasla oko osam metara. Iz pristaništa su nestale i posljednje lađe, a zajedno s njima i lučki radnici. Poslije njih Plomin su napustili i poljoprivrednici i stočari. Odselili su u grad, bliže škola i industrije. Oni koji su ostali prestali su pjevati »Plomin je lepi grad«. Sastavili su

parodiju »Plomin je penzionerski grad«. Drugi stih pjesmice je međutim ostao nepromijenjen, a glasi: »Na bok su mu vrata, ki bi mu hi poramna zlata bi valja«. Ali tog zlata vrijednog junaka nema. Mnogo bi trebalo utrošiti da se popravi gradić. Zub vremena duboko je zagrizao u stara zdanja.

Danas u Plominu živi 40 obitelji. Većina su penzioneri. Proizvodnih radnika ima malo: šest rudara, tri nastavnika, gostioničarke i prodavačice. Život se temelji na penzijama i socijalnoj pomoći.

Osnovnu školu pohađa 120 učenika, uglavnom iz okolnih zaseoka. Tendencija je stalnog pada broja učenika. Najveće nade Plominjana uperene su u termoelektranu. Gradi je trenutno sedam radnih organizacija. Dimnjak je već dostigao visinu od nekoliko desetaka metara. U zračnoj horizontali skoro doseže do podnošja stare Fianone.

Iako Plomin živi životom starca on se ne podaje. Subotom naveče je sav raspjevan i pun mladosti. Dolaze mladi u posjet mladima: iz zaseoka oko Plomina i graditelji termoelektrane. Okuplja ih ples. A što drugi dan učiteljica Šop negoduje kao da nikoga ne boli glava.

— U Plominu nema javnog nužnika i mnogi putnici kad ovdje stane autobus nađu se u čudu kamo bi. A subotom kad je ples zaboravlja se na osnove higijene. Zimi još nekako, ne primijeti se, ali ljeti kad otopli — priča drugarica Šop. O tom problemu dosta smo raspravljali na sastancima organizacije SSRN i drugima ali i dalje stanje je ostalo neizmijenjeno.

I s još jednim problemom se susreće Plomin — prijeti mu da uskoro ostane bez školske zgrade. Stara je, ali da joj ispod temelja ne klizi teren, da se popravi krov i opremi, još bi mogla dugo služiti svojoj svrsi. Ovako...

Da nije skupo u Plominu je divno živjeti, kažu stanovnici. I nema razloga ne vjerovati im. Svoje umirovljeničke dane provode u šetnji po sunčanom obronku, uz televizor (ima 12 prijemnika), čašu vina u gostionici... Neki još obrađuju po koju lijehu u vrtu ili napasuju ovcu-dvije. Sve onako penzionerski i u uspomenama. Ali unatoč tome svi se slažu da se na život prijašnji ne bi vratili. Bio je bujniji ali siromašniji. Sada je mrtviji ali obilat pa i bogat. A starost — to je ono neizlječivo.

Starost i nemoć Plomina odrazila se i na okolne zaseoke. Stanovnici Goričice sa Sisola upustili se, na primjer, u Plomin, bliže mora, kažu. Na brdu je ostalo šest praznih seoskih kuća. A i iz drugih zaseoka odselili su stanovnici u nove krajeve, mahom u Rijeku i Opatiju. Novo vrijeme traži novi život. Stariji ističu: kamo sreće da je to nastupilo još ranije! Jer duga su bila i teška desetljeća rvanja po golom Sisolu i napasivati stada ovaca za skromnu zdjelu palente i šalicu mlijeka. Isto je tako bilo teško prodavati svoju snagu i moliti ako će je tko kupiti u portu, u zaljevu, za tovarenje drva, boksita, ugljena...

REVOLUCIJA U NOVIGRADU

Na ulicama doduše nema ni puškaranja ni barikada ni manifestanata, ali revolucija je prisutna u Novigradu. Iz temelja se mijenja način života u tom malom poljoprivredno-ribarskom mjestu. Velika poslovnost se uvukla u život Novigrada i zahvaljujući tome oni podižu svoj standard kao krtica zemljane hunke. Prema nepotpunim podacima u toj najmanjoj istarskoj komuni danas ima oko 300 televizora, 100 automobila, a o broju elektroaparata u kućanstvima da i ne govorimo. I to je sve mahom skoncentrirano u Novigradu.

Ovo je valjda jedino mjesto u Istri koje ima samo neznatan postotak obitelji bez barem dva zaposlena člana. Glavne zarade nisu velike, u prosjeku se kreću oko 80.000 starih dinara. Ali uz dvije male plaće i jednu veću iz dopunskih djelatnosti, može se isto lijepo živjeti — objašnjavaju Novigrađani.

Ženski svijet je najvećim dijelom zaposlen u pogonu zadružne trikotažne industrije »Umbert Gorjan«. Od 340 zaposlenih 90 posto otpada na žene i djevojke. U Novigradu, valjda jedino tamo, nije problem zaposliti žene, već muškarce. Samo u toku ove godine u »Umbertu Gorjanu« našlo je zaposlenje 27 žena, a ima mjesta i za još nekoliko desetaka. Muškarci se moraju orijentirati pretežno na ribarstvo i poljoprivredu. Manji broj ih je zaposlen u ugostiteljstvu, komunalnom poduzeću, školi, gdje koji. Ribara ima oko 70. Jordan Šteklo, dugogodišnji ribar, rekao je da prosječno godišnje zarađuje oko 800.000 starih dinara. To je zarada koju prima od svog poduzeća, prehrambenog kombinata »Mirna« iz Rovinja. Međutim, on tri mjeseca radi na svoju ruku. Za to plaća oko 15.000 starih dinara raznih taksa, a

ono što ulovi unovči za sebe. To je jedan vid dopunske djelatnosti.

Ta dopunska djelatnost nekad znači mnogo više od glavne. Naročito je razvijeno iznajmljivanje soba preko ljeta domaćim i stranim turistima.

— Malo se mi stisnemo, smanjimo svoj obiteljski komoditet i izdamo sobu. Stekli smo svoje goste koji nas redovno ljeti posjećuju već 12 godina. Prihod nije tko zna kakav, ali vrlo dobro dođe kućnom budžetu — priča Barica Gretić. Tako rade i ostale obitelji ovdje. Treba se nekako snaći.

Ugostiteljska djelatnost se u posljednih nekoliko godina naprosto rascvala u Novigradu. Sada ima devet privatnih ugostiteljskih radnji. Dvojica građana, saznali smo, podnijeli su molbe da i oni otvore samostalnu ugostiteljsku radnju. Unatoč tako velikom broju gostionica ovih dana u Novigradu putnik nema gdje da odsjedne i pojede ručak. Vlasnici se pripremaju za sezonu pa kreče i uređuju svoje radnje, kako bi što spremniji dočekali turistički val.

I mnoge obitelji podigle su kredit ili uložile vlastita sredstva da urede sobe koje će izdavati preko ljeta.

Sve je u Novigradu u pogonu. Shvatili ljudi da su životne potrebe velike, da se novac uz izvjesni trud i samoodricanja može steći na razne načine, pa se upustiše u poslovnost. Ali, nije sve idealno ni tamo. Novigrad ima i te kakvih probleme. Majke jadikuju što nema obdaništa. Dječji vrtić radi samo od osam izjutra do 13 sati poslije podne. Djeca su prepuštena odgoju ulice. To nije dobro, ali drugog izlaza nema. Domaćice i djevojke imaju dosta pritužbi i na snabdijevanje tehničkom i tekstilnom robom.

— Mi ovdje — kaže prodavačica Milka Lazarić — imamo veliki izbor robe. Naše poduzeće (Nanos, Postojna) o asortimanu vodi prilično računa, međutim, interesi i potrebe su veće pa mnogi odlaze u druge centre.

Novigrad je grad mladih. Trikotažni pogon »Umbert Gorjan« uvjetovao je doseljenje velikog broja omladinki iz raznih krajeva Istre. I izvan nje.

— Može se zaraditi i nije loš život samo nam je ovdje dosta pusto — priča omladinka Mira Žigante. Tokom ljeta još imamo nešto zabave, ali kad jednom zasjedne zima, onda je gotovo.

— Kolika su Vam primanja, a koliki troškovi života? — pitali smo ovu predstavnicu novigradske ženske omladine.

— U prosjeku mjesečno zaradim oko 60.000 starih dinara. Sobu plaćam 10.000 starih dinara, ručak u tvornici 9.000 starih dinara mjesečno, užinu 4.800, a preostalo uglavnom trošim za odjevanje. Štednu knjižicu zasad nemam.

Jednog usputnog prolaznika pitali smo da istakne, onako ukratko, čime se kao Novigrađanin posebno ponosi. Rekao je: radinošću ljudi, servisom za pranje rublja koji Novigrad ima već dugo, neposrednošću ljudi i stalnom težnjom svih žitelja da im mjesto izgleda što urednije i ljepše.

Tako se, eto, provodi standardna revolucija u sjedištu najmlađe istarske općine — u Novigradu.

NA DRAGOM KAMENU

Od Marčane preko repa Budave automobilom se začas stigne na Križ. Ne treba žuriti iako je cesta nova i udobna. Stran je sada najljepša: jasenovi su već izbacili lišće, glogovi se raspadaju u cvatnji, a grabovi propupali tako snažno kao da im se vatra upalila u korjenu. Nad svom tom ljepotom još dominiraju raskliktali kosovi. Drveće i pernati pjevači sve nekako teže za visinama, za toplim sunčevim zrakama koje opijaju u ovom proljetnom zanosu života. A dolje, na zemlji, između starog lišća i suhe trave nanizale su se tek iznikle ciklame! Da li ima neki kraj u Istri s toliko ciklama kao što je proštinska Stran od Budave? I čemu onda žuriti, to ne vidjeti i doživjeti!

Kad izbijete na Križ nastupi nedoumica — kamo? Pred vama se kao suha daska valovito proteže Proština. Sva je zavita u neku sivoću čiju monotoniju tu i tamo razbija procvjetala divlja maraska, po koja usamljena breskva usred vinograda i glog u rijetkim živicama. Istočno, u sumaglićastoj daljini strši krnički toranj. Nešto lijevo, ali mnogo bliže, stražari osnovna škola u Malim Vareškima. S desne strane čuju se pijevci iz Velikih Vareški. Južno, u sredini, suklja dim iz Pavičina, Šegotića... To je Proština, siromašna, siva, revolucionarna i pitoma.

Obrađenih površina ima malo, a i plitke su. Na desetak centimetara blijede crvenice krije se kamen, opor, tvrd i neiskorjenjiv. Na tim tankim njivicama i uvalama, okruglim kao sir, zure u nebosklon mali redovi vinove loze, nabujala pšenica i tek zasađena krumpirišta.

Odabiremo put što vodi prema Krnici. Asfalt uskoro prestaje i opet bijela prašnjava cesta. Mjestimično je sva izrovana. Nedavno je po njoj rovario buldožer, širio je i pri-

premao za asfalt. Prve kante masne crne tekućine razlit će se još ovog tjedna na sedam kilometara te ceste, sve do Raklja. Do srpnja mjeseca automobilisti neće imati muka, što se ceste tiče, do Raklja. Tako je u planu predviđeno, a odstupanja nema.

Krnica je bila poslovna. Učenici su do posljednjeg mjesta ispunjavali učionice, nastavnici im obrazlagali gradivo svaki iz svoje oblasti, domaćice redom kupovale mješovitu robu u prodavonici... Pod tek propupalim kestenom jedna je žena imala na prodaju kašetu ribe. U sjeni jedne kuće prežimao je par krava u zapregi. Promrzli sjeverac, poput nekog dječarca, igrao se po trgu kovitlajući prašinu.

— S našeg se područja često odlazilo. Dolasci su bili rijetki i privremeni. Sada, je, međutim, fluktuacija zaustavljena — priča Ivan Čadro, šef Mjesnog ureda u Krnici. U posljedne tri godine osjeća se porast broja stanovništva. Teškoće oko dobivanja stana u gradu, bolji standard, jače veze s Pulom... to sve utječe da ljudi ostaju u svom kraju. U sela je došla struja, televizija, a i mnogi drugi uređaji. To je izmjenilo način života. Od oko 2000 stanovnika, koliko ih živi na našem području, samo se 20 obitelji bavi isključivo poljoprivrednom proizvodnjom. Kod ostalih je mješavina — po jedan ili dva člana u industriji, a ostali na polju. Prije rata gotovo svi su ovdje bili poljoprivrednici.

Jugozapadno od Krnice, u pravoj Proštini, oko Vareška, Peruška i drugih sela mnogo se nekad palilo vapnenice. Prije desetak godina počela je opadati prastara radinost. Sada, tj. posljednih godina, opet se Proštinom titra topli zrak što izbija iz vapnenica. Godišnje ih se sada pali od 40 do 50. Proštinsko vapno je neobično traženo na tržištu unatoč pojavi industrijske proizvodnje u Raši. Vrlo je kvalitetno. I ljudi uvidješe da se i tu, dopunski, može zaraditi koji dinar. Teško je jer nema dovoljno radne snage, ali se nekako vap- nenica podigne. Najteže je pripremiti frašku i u onim danima kad treba osam dana bez prestanka ložiti. Međutim, ako ide sve planski dobije se od 4 do 5 vagona kreča. Kilogram se prodaje po cijeni između 26 i 36 dinara, ovisno o kvaliteti broju vapnenica koje se istovremeno pojavljuju na tržištu.

Kako žive Proštinari?

Svi redom kažu da nisu nikada tako živjeli kao sada. Uvijek je bilo lošije i teže. Ali istovremeno kažu i to da se osjećaju dosta umornima. Puno treba raditi, stalno se nalaziti u pokretu. Sve što više stiču sve više osjećaju da im još mnogo toga nedostaje. Kod nabavke kućnog inventara na prvom su mjestu električni aparati za kućanstvo, onda televizori i tako redom. Samo u Krnici danas se iznad krovova vije 18 televizijskih antena. Prije godinu dana bilo ih je deset.

Desetljećima su ljudi u Krnici i na Proštini u prvi plan stavljali zemlju. Nastojali su je na vrijeme i što bolje obraditi, koliko potrebe radi toliko i da ne budu izvrgnuti ruglu susjeda. Sada se više preorijentiraju na kuću. U unutrašnjosti je svaka doživjela obnovu: češće se kreči, puni raznim inventarom s dosta električnih aparata, a umjesto kukuruznih klipova pod grede je postavljen bijeli strop.

I dok je ranije bila sramota imati neobrađenu njivu ili vinograd, sada je to imati zapuštenu ili točnije neuređenu kuću. Govore da je kuća čovjeku najvažnija, da u njoj najviše provode vremena i da zato zaslužuje čistoću i urednost. I mnoge, do prije nekoliko godina, na izgled trošne nastambe dobile su i izvana lijepu bijelu, žutu ili neku drugu boju, mali cvjetnjak ispred i još mnogo toga što ranije nisu imale. A vinogradi i njive opet nisu zapušteni. Malo se ponekad kasni s obradom, ne ulaže se onoliko truda ni točno pristupa po prastarim običajima pojedinim poslovima, ali suvremenom obradom, boljom gnojidbom, zaštitnim sredstvima i novim sjemenjem postiže se ipak bolji urod.

Sa zvonika oglasi se podnevni glas kad zakoračismo među krnička dvorišta. Nema u njima ni tek porezane rozgve, ni fraške, ni razvučenog poljoprivrednog alata. Prazna su i uredna. Jedino što zapne prolazniku za oči su stari napušteni bicikli. Kako je sudbina ponekad čudna! U godinama pred rat imati u Krnici, i okolici, bicikl bila je velika stvar. Otprilike tolika kao danas posjedovati veći i luksuzniji automobil. Za bicikl danas ne mare više ni djeca. Kažu da bi bili izloženi ruglu svojih drugova kad bi se na njemu vozili u školu.

I još nešto: na Proštini danas ima samo 5 (pet) koza. Vlasnici ih drže više navike radi nego potrebe. Prije nešto

više od dva desetljeća bilo ih je stotinu. Koliku su djecu podigle na noge i obitelji spasile od veće gladi! Ali vremena i prilike se mijenjaju. Danas postaju teret i ovce. Od brojnih stada što su ispunjavale goleti oko Krnice danas su ostali samo ostaci. Naćešće se drži po jedna ili dvije na verigama i špagu, ali ne toliko zbog vune nego janjeta. Veće stado, 200 grla ima još jedino poljoprivredna zadruga. Ali doskora. Odluka je već donesena da ih se proda. Upravitelj zadruge, Miho Valić, kaže da su ih nudili kooperantima pod vrlo povoljnim uvjetima, ali ih nitko nije htio preuzeti. Jedino što je zadruga tražila od ovčara bilo je to da joj godišnje, po grlu, isporuči šest kilograma janjetine. Vuna, mlijeko i gnoj ostali bi ovčaru, a zadruga bi mu još davala na korištenje svoje pašnjake, i nešto hrane u zimskim mjesecima. Uzalud je to bilo uopće isticati. A i razumljivo je, donekle, jer pastira u Krnici i na Proštini nema: djeca su sva u školi, odrasli rade u industriji, stariji u poljoprivredi, a ovce traže stalnog pastira. Iako bi '60, a pogotovo više, grla ovaca godišnje davalo priličan prihod, nitko ne želi da s njima bacilja. Zarada se traži gdje je veća i sigurnija.

Put je vodio dublje u Proštinu, a susreti s tamošnjim ljudima otkrivali su nove vidike života i običaje. Godinama se, na primjer, nastojalo putove što više suziti. Time kao da se htjelo učiniti ih neprohodnima za poreznika, karabinjera i svakog neželjenog gosta. I živice kad se na jesen, ili u rano proljeće, podrezivalo, činilo se to samo s unutrašnje strane, a nikada i s ceste. Sada Proštinari, Krničani i Rakljanci šire putove u želji da se što više povežu s ostalim svijetom. Buldožer je napravio pravo čudo od Križa do Raklja. Brojni poljski zidovi porušeni su, živice počupane, uzbrdice poravnate, a slegade nasipane. Nova cesta bit će široka svuda šest metara i pregledna barem 200 metara, jer je većina zavoja ispravljena, a branici preglednosti uklonjeni.

Za dva mjeseca bit će puštena u promet nova moderna asfaltirana cesta sve do Raklja. Veliki dio već je asfaltiran — od Marčane do Križa, a preostalih sedam kilometara sada dobiva crni pokrov. Tamošnji ljudi moći će s ponosom reći »naša cesta«, jer je zaista njihova, djelo njihova samodoprinosa i rada. Svaki zaposleni dao je 15.000 starih dinara za cestu. Ukoliko neka obitelj ima više zaposlenih jedan od njih dao je 15.000, a drugi svaki po 10.000 st. dinara. Poljoprivrednici su isto dali po 15.000 st. dinara, a samo oni najsiromašniji 10.000. Pomoć izgradnji ceste dali su i penzioneri od 4 do 15 tisuća starih dinara, ovisno od visine penzije. Ali to nije sve: tko će točno izračunati vrijednost uloženog dobrovoljnog rada! To sigurno iznosi daljnih deset milijuna starih dinara, a možda i više.

Ljudi su uvidjeli da zatvorenost ne vodi ničemu. I zato odlučiše da otvore prisutne putove i dovedu novi život u svoj kraj. I, to su postigli. Cesta je pred dovršenjem, a more na nekoliko kilometara, lijepo kao dragulj. Obala, vjeruju, bit će pravo otkriće za mnoge. I kad to sve jednog dana bude predočeno domaćim i stranim turistima, jugoistočnom Istrom zastrujat će novi život. Taj dan nije daleko: prve vikendice već se grade, računa se i na veliko dječje odmaralište. I na još mnogo toga.

Rakalj danas mnogo liči na čokot vinove loze: desetljećima se opirao siromaštvu, ali uvijek je nalazio toliko životnih sokova da može produžiti život. Posljednjih godina je stao. I sada čeka odakle će izbiti mladica koja će produžiti život. Tako je isto i čokotom: rve se i rve s kamenjem i sušom ali uvijek smogne snage da dâ plod. Onda za kratko zastane i negdje pri dnu izbaci izdanak koji će ga ponovo pomladiti i produžiti mu vijek.

Primjer starog čokota doista najslikovitije ocrtava stanje u današnjem Raklju. Na tvrdom surom kamenu nekoliko se stoljeća Rakalj pržio na suncu, vlažio pod udarcima juga i životario. Ipak, je svake godine rađao nove stanovnike i to uvijek više nego što ih je slao u svijet trbuhom za kruhom ili umorne sahranjivao u onu pregršt crvenice na groblju uz crkvu. Danas je situacija obratna: poroda u Raklju ima sve manje, a odlazaka i sahrana znatno više. U ovoj godini još se nijednom nije Rakljom razlio plač novorođenčeta. Suze rodbine, međutim, osvježile su devet grobova. Ni svadbene roženice nisu još ove godine odjeknule u Raklju. Prvi put tako dugo kako pamte živi stanovnici. Pa gdje bi se onda krio taj izdanak novog života? — pitat će netko. Rakljani ga vide u onoj asfaltiranoj cesti koja će ih uskoro spojiti sa svijetom i donijeti turizam u njihov kraj, a time i nova zaposlenja. I suri kamen, što ga podno Raklja vje-

kovima kljuje more i tare sunce, dočekat će svoj zlatni dan, postat će dragi kamen jugoistočne Istre.

Rakljanke već u četrdesetoj godini počinju nositi crni rubac na glavi. To je običaj, ali ne bez osnove. Ima razloga dosta što veliki broj Rakljanki povijaju glavu crnim rupcem. Međutim; i toj tradiciji dolazi kraj. Kažu da će ih uskoro zamijeniti s rupcima veselijih boja i da više neće kad grune jugo izlaziti na hridi pred pučinu. Neće trebati. Previše mnogo je bilo odlazaka iz Raklja u bijeli svijet, previše suza, strepnji, neprospavanih noći i nada što su u srcima majki i žena tinjale poput krhke uljanice u noći.

Sada plovi 159 Rakljana na raznim brodovima i morima, pod našom i stranim zastavama. Jedna porodica ima osam mornara. Novi uvjeti života, međutim, utjecat će na smanjenje broja moreplovaca. To je doduše sada samo nada, jer kad bi mogli dobiti ukrcanje na plave puteve krenulo bi još desetak mladića.

Rakalj je sjeo na kamen i živio od njega. Više od 90 posto stanovnika, a bilo ih je oko tisuću (danas 800), živjelo je od kamena. Iz rakljanskih kava izvlačilo se na stotine tona čvrstog blijedosivog kamena za podizanje pristaništa i omeđivanje gradskih ulica. Danas se tim najstarijim i nekad najunosnijim poslom — kamenolomstvom — bavi svega 16 osoba. To su pretežno stariji ljudi. Samo je jedan među njima mlađi od 30 godina. Broj kavadura u rakljanskim kamenolomima neprestano se smanjuje. Samo u ovoj godini ima ih pet manje nego u prošloj. Neki odlaze u penziju (dva), drugi u bolnicu (dva), a neki pod korijenje ružmarina (jedan). Mine sve manje odjekuju, a radnički autobus što jutrom vozi u Pulu postaje sve krcatiji. Sada putuje 60 radnika.

Teški fizički rad i niska zarada (60 do 70 tisuća st. dinara mjesečno za uloženi trud) ni najmanje ne privlače mlade. Potreba za kamenom ima mnogo. Uzalud, kad ga nema tko iskopati. Pokušaj krničke zadruge, koja vrši eskploataciju kamena u okolici Raklja, da zaposli 6 radnika u kamenolomima ostaje već mjesecima uzaludan.

Kako poljoprivreda i lončarstvo? Vrlo loše. Poljoprivredna proizvodnja, osim nešto stočarstvo, ovdje nikad nije bila razvijena. Kameni krš ne da. Lončarstvo je presahlo još

prije deset godina. Jedino još poneki put zamiješa glinu i vodu Miho Catela i izlije lijepi rakljanski lonac. Ne zato da bi ga vozio selima i bespućima do Žminja i dalje uzvikujući: lonci, žene, dajem miru za miru — na viru, kao njegovi preci, nego onako za poznanike. Preostalih šest lončarskih porodica staro zanimanje i zanat svojih predaka potpuno je napustilo.

Ribarstvo u Raklju isto se svelo na amaterski rad. Subotom uveče, i drugim slobodnim danima, otisnu se na pučinu grupe prijatelja i zabavno povežu s korisnim. A ako se već sreća nasmije onda desetak kilograma ribe u Raklju nije nikad teško unovčiti.

Tako, eto, klizi život danas na Proštini, u Krnici i Raklju, na dragom kamenu ovog našeg podneblja, kako je uobičavao reći Mate Balota. Ljudi rade kao nikad, stalno su u pokretu i nitko se više ne zadovoljava samo time da smogne osigurati prehranu nego i nešto više, nešto što olakšava i osuvremenjuje život.

TRAGOM HORVATA KIŠA

Prije otprilike 55 godina (1912. i 1914.) o ljetnom školskom raspustu Istru je posjetio, i dobrim dijelom obišao, Franjo Horvat Kiš, učitelj i pisac, rodom iz Hrvatskog zagorja. Rezultat tih dvaju putovanja je knjiga »Istarski puti«, biser putopisnog štiva u novijoj hrvatskoj književnosti. Pored umjetničke vrijednosti »Istarski puti« su i autentično svjedočanstvo o Istri iz vremena pred prvi svjetski rat.

Redakcija »Glasa Istre« smatrala je umjesnim da uputi reportera tragom Franje Horvata Kiša sa zadatkom da pokuša uočiti nastale izmjene u načinu privređivanja i života za to pola vijeka u onim mjestima i krajevima kroz koja je prije 55 godina proputovao nezasićeni potrošač pejzaža, zagorski učitelj Franjo Horvat Kiš. U današnjem broju objavljujemo prvu reportažu s puta na Ćićariju.

Čim se vlak zagegao s pulske željezničke stanice iskoristih priliku da se raskomotim, a zatim posegnem za vodičem. Putnika je bilo malo pa se poveselih udobnom i prijatnom putovanju uz vodiča Franje Horvata Kiša. Neobičan je to vodič. Sa svim predgovorima, pogovorima i registrom sadrži 215 stranica, a čitaoca upoznaje s najraznovrsnijim krajevima Istre: Ćićarijom, Buzeštinom, srednjom Istrom i završava u najvećem selu, Medulinu.

Prelistavajući tako »Istarske pute« i zadržavajući se na već jednom od podcrtanih pasusa stvarah sebi putni plan i ne primijetih kako vlak sporo, teško i zaduvano osvaja centralnu Istru. Tu i tamo, odmora očiju radi, sasuh pogled nalijevo kroz prozor. Svuda zelenilo i lijepo uređena krumpirišta, vinogradi, a između njih oaze djeteline i kukuruzišta. Posljednja kiša, iako tanka, mnogo je dobra učinila i travama i krumpiru i kukuruzima. U uzpružne klance mladi čobani utjerali goveda. Duge svježe mladice grabova, lijeska, jasena i drugog drveća nestaju u ustima izgladnjelih preživača. Na nogama imaju drvene spone, tijesno privezane uz noge. Između krava i junadi muva se pokoja ovca, rijetko gdje dvije. Pastiri su mahom učenici osnovne škole. Mali su, pospani i s knjigom u ruci. Ponegdje blago napasuju i neka starija žena i muškarac u odmaklim godinama. Vlak ropoće, hukti i žuri prema Divači, ostavljajući iza sebe u trku brojna sela, lijehe i vinogradare u vinogradima.

Dan je sunčan i zrak proziran. Diše bura, a to je znak da će sunčano vrijeme još potrajati. To je jedino što me veseli i budi nadu. Ostalo vrlo malo. Prije svega krenuo sam pogrešnim putem. Horvat Kiš je dolazio u Istru, a ja kao da odlazim iz nje. Gdje je on završio svoj obilazak, ja počinjem. I ne samo to: stalno me prati misao da li je nešto ostalo od onih uskih staza i puteljaka kojima je zagorski putnik pješačio prije pola stoljeća. Znam, mnoge su već sigurno zarasle, jer su oni koji su ih najviše gazili već odavno nestali među korijenjem zemlje svoje koju su voljeli isto toliko kao djecu svoju ili oči što ih svijetom vođeše. Nestali su stari pješaci.

Na vidiku je Ročko Polje. Razapelo se u sivilu kamenja i zelenilu klasastih trava. Na narednoj stanici treba sići. Pospremih stvari, jedino »Istarske pute« ostavih otvorene na 27. stranici. Tu počinje Horvatov put po Ćićariji.

— Danas autobusa više nemate. Ako ćete prema Lanišću dođite sutra na autobus — informiraju me ljubazno i znatiželjno domaćini u gostionici na željezničkoj stanici u Roču.

— A pješke, kako se mogu uspeti tamo gore? — pokažem rukom na obronke visoravni.

— Pješke? Ako već hoćete idite dvadesetak metara uz prugu zatim skrenite lijevo, na stazu. Ona će vas odvesti u srce Ćićarije.

Drugog izbora nije bilo nego poslušati uljudne Ročane.

Uska staza, izgažena od mljekara, uspinjala se živim kamenjarom u brdo na čijim su se kosinama odsijavala dva zaseoka. Kad ih čovjek promatra iz ročke stanice čine mu

se da su na udaljenosti od kilometar-dva, ali kad zakorači uz strminu i provaliju — nikad kraja.

Gutljaj vode i pasus iz »Istarskih puta«, pomislih, dobro će doći. »Nebo je svo nada mnom i ovom sivom i golom krajinom razapelo svoju modru šatrinu, sunce grije... a ja koračam i pjevuckam. Milo mi je ići ovako — reći bi — po bespuću, jer se staza jedvice razabire, a okolo naokolo kamen, kamen, kamen«. Zanimljivo! Pa tako je i sada: nebo modro kao veliki mornarski šator, sunce pritišće, staza jedva označena, a kamen se ispružio u nedogled. Nebo i kamen ostali su isti. Zar stvarno oni ne stare i zar se stvarno ne mijenjaju?! No dosta s time, treba nastaviti penjanje stazom koja mnogo naliči na prljavi konopac.

ĆIĆARIJO, KAMENJARU PUSTI

»Gazim stazu krivulju, penjem se, penjem, borim se kamenjem, sitno mi pod koracima jeca, a sunce — kao sunce. Kaplje mi znoja puze kao suze, po čelu, po obrvama, nosu, sile u usta, peku u očima i žare. Ispod mene ruši se strma strana u dolinu, a spreka, s druge strane iz oskudne šumice svaki čas zaklikće kos crnac žutokljunac, ptica strašivica, što voli trešnje i jagode... «

O siromašni i ubogi gospodine Kišu, pedeset i pet je godina prohujalo, što lošijih što boljih, kako ste na ovoj istoj stazi za Karkuš zapisali gornje retke. S vremenom i vjetrićem što ovdje piri vječno toliko je toga prohujalo u nepovrat ali »staza krivulja« i »jecajuće kamenje pod koracima« ostali su, rekao bih, isti.

Svuda vlada mir. Skrovište zaseoka otkriva samo pjev pijetla. Tu negdje mora biti, na nekoliko stotina metara. Možda poslije ovih dviju vrtača što su ograđene kamenim kordonom nalik na svetaču oreolu? Nekad su davale svaka po dvije do tri brente krumpira. Danas bi dobar kosac našao možda tri košare sijena.

I doista bi tako: iznenada utonem u selo. Sedam ili osam kuća poredalo se iza bademova, dudova i po koje dunje. Kuće male i kao kameleon bojom prilagođene okolišu, a krošnje granate i sjenovite. Putnik naprosto ostaje zbunjen kako to odjednom kao u neku klopku, uskoči u selo.

Pola je sela zatvoreno. Ali kokoške u dvorištu i pogažena trava ili neki komad rublja na sušenju — odaju da i tu još postoji život.

Na početku puteljka što vodi prema u brdo najviše usječenim kućama naiđoh na starca. Sjeo na stari panj i štapom nešto lagano lupka o kamenjar.

Da li starost čini čovjeka pesimistom? Bit će jer djed iz Karkuša kaže da mu se više ne živi. Dojadila mu je pustoća. Više ne čuje se zvon ovna predvodnika ni ujutro ni na večer. Ni pjesma mladih ne odjekuje ni nedjeljom ni praznikom. Svaki se stanovnik povio uz svoje ognjište, uz svoju kravicu i pokoju lijehu u nekoj vrtači. Jutrom jedna žena pokupi onih nekoliko desetaka litara mlijeka i opreznim magarcem spusti se u Roč. O podne evo je natrag, donese selu ono najpotrebnije: kome kilogram soli, kome šećer ili ulje. Ostali stanovnici, onako kako su bili naviknuti nekad, nestanu nekud kao mravi, da za sebe i životinje priskrbe ono najnužnije. Djed kaže da je sada vrijeme za to jer zima na obroncima Ćićarije ima željezne zube.

Do vrha visoravni ima još sat penjanja, a i više. »Ako se držiš staze neš se zgubit« — rekoše mi u Karkušu. Tim dijelom, koji vodi u Podgaće i Lanišće, rjeđe prolaze ljudi i staza je neprohodnija, strmija, i treba skakati s kamena na kamen. Napornije je, ali je zato raslinje veće i sunce manje udara.

Na vrhu visoravni, na jednoj stijeni za koju bi čovjek rekao da će se svakog časa odroniti, primijetih ljudsku siluetu. Stražar neki? A što bi tu čuvao? Turist? Možda, ali vjerojatnije bit će pastir. Iza njega na kakvom pašnjaku bijeli se stado ovaca. I dok oce biraju mirisne trave, on čuči na visokoj stijeni... Tko zna? Još pola sata i to će biti razjašnjeno.

Otraga ostaje Karkuš, a duboko ispod njega Roč. Tako se to sve čini blizu kad se gleda iz ove visine. Karkuš — sada se to lijepo vidi — ponikao je na visoravnoj kosi. S ove strane sela, prema Ćićariji, vide se obradive male površine, a na njima, na nekoliko mjesta, crne pokretne točke. To su žene što okapaju krumpire. Samo na jednoj lijehi vide se dvije.

Izbih i na vrh visoravni. Divno mirno polje puno divljih sunovrata i stotinu drugih raznobojnih cvjetova preliva se u pravcu jugoistoka. Naliči na veliko korito. Obronci su mu obrašteni jasenom i grabom, ali samo kojih dvjesto metara. Poslije opet golet: kamen do kamena s rijetkim travama i bez cvijeća.

Pastira sam izgubio iz vida. Gdje je ona stijena? Srećom oglasi se zvon zvona. Valjda je ovan preskočio neki kamen i tako zatitrao klatom. Skrenuh u tom pravcu.

Pastir je sredovječan čovjek. Sigurno još nema četrdeset godina. Sjedi kao orao na stijeni. Do nogu mu štap i neki oveći ogrtač. U rukama buket sunovrata. Šuti i ispitivački me motri. Čekam lavež i nahrup psa. U dubini kupa se Roč u sumaglici.

— Vruće, a?

— Vruće, vruće, magari da je i više — ljubazno će pastir. Primijetih da nisam dobro pogodio. Vruće je samo meni od uspinjanja, inače ovdje na krovu Istre je sasvim ugodno.

— Do sela je daleko?

— A tako, tako. Sad ću polako i ja pa moremo i skupa.

— A vi ste iz...?

— Iz Podgaća. Tu je, blizu.

Pastir se lijeno podignu. Pokupi štap i ogrtač i stane skupljati stado. Oko 40 grla. — Ne mića, ne, ala dosta je za segajutra — otpoče Ćić razgovor i tepanje sa stadom. — Brrr, Pega, ala — svraće stado na put. Povremeno baci po koji kamen, tek toliko da promijeni putanju ovaca.

PREMA LANIŠĆU

Od Učke grnu oblaci, veliki i tamni kao prokisli stogovi sijena. Nisu kišni jer suviše brzo jure, a to znači da su prazni. Tà jučer se nakišilo, a ovo su ostaci koji se skupljaju poput poraženih vojnika poslije okršaja. Plove nekamo daleko, preko Učke i Planika, i za sobom ostavljaju prijatnu svježinu.

Koračam u korak s pastirom Ivanom. Iza nas u stopu nas slijedi stado. Ovce pognule glave i slijepo slijede ovna predvodnika i pastira. Mi im šutke određujemo tempo koraka. Nisam naviko da me itko zapetice slijedi i malo mi bi neprijatno, ali...

Ivan kao da to primijeti i otpočne škrti razgovor.

— Tamo su bili dvori — pokaže rukom lijevo u pravcu uvale.

Pod krošnjatim lipama vide se male porušene strehe. Zjape samo zidine. Na jednoj građevini kao oglodani skelet stravično strše tri ili četiri unakrštene grede. Slamnati krov je već poodavno sjeo na tle i istrunuo. Ispod dvorova i staja jedino se talasa vrlo svijetlozelena trava.

Takvih dvorova bila je Ćićarija puna. Tu bi usred dana svraćali pastiri sa svojim stadima. Oko osam izjutra u ljeti, kad bi sunce pripeklo a ovce se sjatile u krug ili kako Ćići kažu zbile se, pastir bi ih potjerao u staju (to je zapravo ograđeni tor), pomuzao ih i podojio jagnjad. Dok bi ovce odmarale ispod krošnjatih lipa i breza pastiri bi sirili, kuhali skutu, ručali... Tek predvečer, kad bi sunce odmaklo daleko preko Bujštine opet bi praznili torove, udarali u svirale i prostrli se po velikim pašnjacima. Čučnuli bi na neku uzvišenu svijenu i odatle, uz svirale ili mijeh, promatrali stado kako

pase, a oštrodlaki čupavci, uvijek neprijateljski raspoloženi, svojim lavežom upozoravali bi pastire na dolazak neznanca ili nepoželjnog gosta. Tako je to bilo do kasno u noć tokom čitavog ljeta.

— Ima još puno ovaca na Ćićariji?

— Malo, malo, nima ih ki čuvati — sporo, u korak, odgovara suputnik. — Najveć ih ima Zvane Mejak iz Podgaća. A i more. Ima pastiri puna hiša.

Uski puteljak što poput pupčane niti spaja selo s poljem, dovukao nas je pred podne u Podgaće. Četrdesetak kuća zbilo se u kras. Negdje se oglašava pas čuvar. Bit će da je u dvorištu one krajnje kuće na sjeveru. Drugdje — tišina.

— Mejakovih nema doma. U Rovinju su. Dojdite drugu šetimanu kad se tornaju — govori jedna starica, susjeda Mejakovih.

Obitelj Ivana Mejaka još se bavi nomadskim stočarenjem. U kasnu jesen odlazi sa stadom u okolicu Rovinja, na prezimište, a sada, početkom lipnja vratit će se opet na Ćićariju. Ivan i supruga mu imali su 15-toro djece. Brojnu obitelj trebalo je nekako prehraniti i zadržali su ovce. Na zimovalištu kraj Rovinja, gdje zakupe pašnjak i staju, ovce se ojagnje, tamo prodaju jagnad, sir, skutu i vunu od jesenskog i proljetnog striga. Kad to obave okrenu stado put Ćićarije. Supruga i djeca odu autobusom, a Ivan polako za stadom. Dva dana traje put od Ćićarije do Rovinja, odnosno ljeti natrag kući nešto više jer vrućina *ubija* ovce pa sred dana putovanje treba prekinuti.

Tako su nekad svi Ćići ovčari radili. Oko Rovinja i Pule bilo je mnogo zimovališta, ali otkako su stari pastiri onemoćali, a mladi, potencijalni, otplovili u svijet, prestalo se s *arbadijama* (nomađenjem).

— Ste za kus kruha i sira? — pita domaćica barba Šverka. Ali ne čeka odgovor već u bijelom obrusu nosi *štrucu* kruha i polovnjak velikog sira. — Uzmite, uzmite kako da ste doma. Vina nimamo. Ku ste za času mlika.

Svijet je ovdje materijalno siromašan, ali gostoprimstvom vrlo bogat. Putnik se još nije nikad gladan spustio niz obron-

ke Ćićarije. Komad kruha, nešto sira ili mlijeka uvijek se nađe. Ljudi ugoste onim što imaju.

— Pa, kako živite bako?

— Kako? Po vrajže kad smo stari. Dokle je zdravlja nikako gre. *Gušimo* se najviše s mlikom. Jedan od nas suseda ga svako jutro pokupi u selu i pelja u Lanišće. Tamo dojde kamijon i pelja ga u Roč.

— Po koliko dinara otkupljuju litar mlijeka?

— Od 86 do 110, šekondo gradaciona — odgovara domaćica.

— Školu nemate tu?

— Ne, u Lanišću je. Jutro tuda pasa kurijera i popelje dicu, a u podne hi torna nazad.

Tu saznah da djeca ovčara Ivana Mejaka dva puta godišnje mijenjaju školu. Prvo polugodište polaze nastavu u Lanišću, a drugo polugodište u Rovinju. Prvo krene Ivan s ovcama na zimovanje, a kasnije, o polugodištu, dođu žena i djeca. Drugo polugodište nastave pohađati nastavu u Rovinju. Tako već godinama.

Podne već poodmaklo. S njiva se vraćaju težaci, starice i starci, pognuti i s malim motikama pod pazuhu. Nagrtali su krumpir. On je uz ječam i zob najglavnija poljoprivredna kultura na visoravni. Vjerojatno u težnji da dovrše još koju liješicu ostali su malo duže na njivi. Zato tako i izgledaju umorni. U nastojanju da dovrše s nagrtanjem zaboraviše na jelo i piće, ali im se to osvećuje. Lako bi bilo da sada nešto nađu topla i gotova. Ali to tek treba pripremiti, zapaliti vatru, prisloniti lonac i čekati dok malo proključa.

U SRCU ĆIĆARIJE

Prazničko prije podne i prohladan dan s rijetkim golicavim kapima kiše što su se ispreplitale s krezubim sunčevim zrakama osušiše Lanišće. Nigdje žive duše, ni na trgu ni na puteljcima. Iz nekoliko dimnjaka izviru mali kolutovi dima. Čim se pojave iz čađavih nozdrva dimnjaka zahvaća ih vjetar i vitlajući začas rastopi. Dim dokazuje da ognjišta nisu presahla, da i dalje na njima klija život. No pođimo prema zgradi osnovne škole.

Velika i dosta lijepa školska zgrada je prazna i zaključana. Dakle, to je rijetki slučaj da u njoj ne živi učitelj. I dok uzaludno klepetam kvakom na željeznim školskim ulaznim vratima pojavi se žena srednjih godina. U ruci joj košarica, a rukavi na rukama zasukani iznad lakta. Očito je nešto radila u kući i začas, poslom, trkla do vrta, po pregršt salate.

— Učitelja nema?

— Ne stoji tu — odgovara mjereći me pogledom, vjerojatno pomišljajući da sam učiteljev prijatelj, rođak ili poznanik.

— Sad ću vam pokazati di je — kaže Ćićka i zakorači prema centru sela.

— Upravitelja nema, otišao je jutros s hajkačima na hajku. Znate, dosta radi a kad dođe nedjelja onda voli otići u lov, da se odmori i zabavi — dogotavljajući ručak ljubezno priča učiteljica Milica Vujović. Ona je već pet godina u Lanišću, svakoga u selu dobro zna, a već je uhvatila i ovdašnji akcenat u govoru.

— Koliko imate učenika u školi?

— U svih osam razreda 84. To su učenici iz gotovo čitave Ćićarije: Bresta, Podgaća, Trstenika, Rašpora, Račje Vasi... nabraja učiteljica.

Učenike jutrom na nastavu doveze autobus, a po podne ih opet vraća natrag kućama.

— Koliko ima vas prosvjetnih radnika?

— Devet, koliko i učenika u petom razredu — duhovito će drugarica Milica. Porazgovorismo još malo o uvjetima života prosvjetnih radnika i seljana u Lanišću. Za prosvjetare je najteže za ishranu. Jednolična je, uglavnom ona iz konzerva, nema voća. Ćićarija je to, gola, raseljena, popaljena, neobnovljena, pusta i teška.

Učiteljica mora dogotoviti ručak i spremiti svoje dvoje mališana. Tu je Ivan Grbac ili barba Zvanuc kako ga svi ovdje zovu. Šezdeset mu je i više godina i Ćićariju pozna kao svoj džep. Toliko puta ju je prošao uzduž i poprijeko u svako doba a često i noću.

— Lanišće je imalo nekad mijar i pesto duš. Danas imajo 60 fameja i okoli sto i kvarnar i pet stanovnika — polako, odmjereno i pouzdano informira barba Zvanuc. Prid kvarnarima leti smo imeli četiri miljari ovac. Danas ovce drže tri fameje, svaka po kapovu desetinu, sve skupa 154 glav. Jas hi imem 60. S tin mučimo se kako moremo.

Ovčarstvom se u Lanišću bave samo one obitelji koje imaju još nekog mlađeg. Takvih doduše ima vrlo malo jer glavninu živih sačinjavaju starci između 60 i 80 godina. Žive od penzije ili socijalne pomoći. Oni koji imaju uz sebe neki mlađi izdanak drže ovce. S plasmanom mlijeka, sira i jagnjadi nema problema. Jedino je vuna zastala već dvije godine. Ni po 1500 starih dinara kilogram ne mogu je prodati.

— Ide li još tko s ovcama na zimovanje u južnu Istru?

— Ne, već zdavna ne gre nidan. A kamo ćemo? Dugo je.

— Pa kako ih onda prezimite?

— Kako? Kako moremo. Teško. Mučimo se kositi da njim nakosimo koju košaru. Ku ni snega hi gonimo van, a i glada se napate.

U gostionici dosta živo. Desetak sjedokosih posjedalo unakrst za stolove. U rukama mežuraju *otavu* vina. Pijuckaju, razgovaraju i štapovima lupkaju u tle. Odnekud iz radio-prijemnika odjekuje slovenska polka.

— Radi li tko iz Lanišća u nekom poduzeću?

— Nobeni, sami Josip Poropat na cesti. A ki će ni delat? Težaki su šli ća, a nan je počelo biti teško sve.

Da ono nekoliko školaraca povremeno ne projuri selom Lanišće bi naličilo na staračko naselje. Dio kuća je ostao neobnovljen još iz dana rata, druge, zapuštene, propadaju. Kad netko umre kuća se zatvori i prepusti zubu vremena.

— Koga još imate osim učitelja u selu?

— Medig pride svaki četvrtak, a bolničarka svaki dan. Autobus za Reku imamo tri put na šetimanu po dva puta na dana, a za Buzet svaki dan. Ono kaj imemo za prodati, ku kaj imemo, otkupi zadruga. Mliko nam kupuju Ročani po 80 do 110 starih dinari litar. Jance uzimaju Buzećani za Trst, a sir prodamo onako, jedan mrež drugim.

U trinaest sati ljudi iskapiše i posljednju suzu vina iz svojih čaša. Sitnišem platiše i polako poštapajući se odoše bliže ručku. Pred vratima gostionice zastaše, pogledom pomiluju nebo.

— Još će dažlja, još — progunđaše međusobno i zamaknu svaki na svoj kraj uskim stazama prema kućama. I Lanišće opet utone u mir.

OBRONCIMA PREMA BUZETU

Negdje duboko iznad Roča, ili još dalje, oglasi se grom. Strovalio se iz mutna debela oblaka tonom kao kad se ruši stari ogradni zid. S podnožja Učke suklja bijela vodena para. Vjetrić što je nežno poput djevojčice milio Kras sve više je posustajao. Rijetke laste spustile se nisko nad zemlju, a samo bi povremeno koja izronila nešto više. To valjda u nasrtu za nekom mušicom ili komarcem. Da krenem dalje? Ne, bolje je počekati da prvo prođu oblaci.

Ne prođe ni punih pola sata a Ćićarija se umivala pod gustim mlazom kiše. Na polju oko Rašpora treperilo je tisuće vlati bilja i trava pod blagim udarcima kapi. Daždilo je mirno i obilato, onako kako je nekoć, pred strižu ovaca, želio svaki Ćić. Pastir bi se zavukao negdje pod koju kosmatu grabovu granu i promatrao kako s prosutog stada, ispred njega, kišica s runa skida debeli sloj prašine i cjare.

Opet se oglasi grom. Sada već negdje nad Štrpedom u buzetskoj kotlini. Na južnom dijelu neba skorup oblaka postaje sve tanji. Vide se i prve pukotine vedrine. Neka se oblaci samo dobro iscijede!

Rašpor ima vrlo debelu prošlost, toliku da čovjek može po njoj plivati satima i satima. Prvi put ga stare listine spominju još u 1264. godini. Bio je tada, a i kasnije sve do 16. stoljeća, vrlo važna strateška utvrda. Iscrpljenoga u bezrojnim i čestim borbama 1402. godine gorički grof Mainardo prodaje ga Mlecima za 20.000 zlatnih dukata. Mlečići su od Rašpora učinili još veću tvrđavu — jednu od glavnijih za obranu Istre.

Teret vjekova i ratova kao da je skončao starog ratnika. Od te burne prošlosti u Rašporu danas skoro nema ni traga.

Obraslo polje oko sela valovito titra nad tajnama veterana. Da li će ih netko nekada od nekuda iskopati? U Rašporu na to ne polažu mnogo. Ljude više brine kako će ispred kiše i nemoći oteti stog sijena za mršavu kravicu koja im najvećim dijelom drži život.

Uvijek je u proljeće lijepa ćićarijska pustara, ali poslije kiše posebno. Neka čudesna svježina napaja kraj i čovjek se osjeća tako ponosan i jak. Vjetrić lagano piri i valovito povija visoke vlati trave iz kojih mjestimično u zrak prhne po koja ševa. Prvo zatetura, a zatim se uz pjesmu vine u visine. Pošto duboko u nebu završi odu proljeću i životu strmoglavi se opet, kao kamenčić, u travnato more. Kako je tek moralo biti čarobno kad su se u tom zelenom travnatom beskraju bijelila stada ovaca nešto nalik na kornatsko otočje u Jadranu!

Uz cestu povremeno se proteže njivica s tri — četiri lijehe krumpira ili nekog žita, ječma ili zobi. Jadno to izgleda. Vidi se da težačke ruke tu nije bilo davno. Ostaci su to običaja i želja stanovnika da se ipak nešto zaprhta u njedra zemlje, pa što bude. Naiđe li češće kiša do srpnja, onda svaka lijeha da košaru-dvije vrlo kvalitetna krumpira.

U Prapoćama se raspitah za *ugljenice* koje su poput malih vulkana dimile istarskim Tibetom. Godišnje se proizvodilo na stotine tona drvenog ugljena s kojima se napajalo tršćanska ognjišta.

— Puli vraga su pošle i ugljevice — govori Ivan Šverko. Već dvajset let je ni nobeni pali. Teško je to delat, a ni ni kemu krbun prodati.

— A vapnenice, se pale još?

— Malo. Kakova svako leto. Sada jenu delaju u Brestu.

Bijah još uronjen u razgovor s Ivanom Šverkom iz Prapoća od prije nekoliko dana kada upravo pred Brestom pod Žbevnicom nabasah na vapnenicu. U vrtači maloj kao veliki lonac strši građevina od pletera. Nekoliko desetina drvenih balvana zabito je u kamenjar, a oko njih isprepleteno pruće. Na vrh vode privremene stepenice. Građevina očito nije dovršena. Oko nje u krug je prosuto desetak zaprežnih kola kamenja. S jedne strane velika hrpa suhe smreke i drugog granja. Tu će se kroz nekoliko tjedana ispeći hrpa kamenja

koje će ljudi kasnije upotrijebiti za krečenje i popravak svojih nastambi. Potrebe su velike. Na svakom se koraku ovdje osjeća prisutnost rata: palež i ruševine nisu mogle obrasti ni trava ni kopriva ni kupina.

U blizini građevine nigdje žive duše. Bit će da je kiša poplašila ljude i sada, dok se rosa ishlapi, težaci miruju i odmaraju mišiće. Ne bijaše drugog izbora nego zagaziti u Brest.

U selu pod Žbevnicom tišina. Nekoliko kokošaka prelazi cestu iz jednog dvorišta u drugo, nijemo i lijeno. Selo je svojevremeno imalo oko 500 stanovnika. Sada ih nema ni osamdeset, a za koji mjesec bit će ih još manje. Previše je bilo onih koje se ispraćivalo, sve do okuke s koje se moglo uputiti posljednji pogled na Brest. Tu su susjedi susjedu uručivali po pregršt oraha i iskrenu želju za dobru sreću na daljnjem životnom putu. Drugi su nestajali u kamenjaru na seoskom groblju i tako se u dva posljednja decenija rijedilo stanovništvo ponosnog Bresta. Djetinji plač i svatovska pjesma rijetko odjeknu uz zidove seoskih kuća.

U BUZETU I OKO NJEGA

S ćićarijskog oštrog ruba u buzetsku kotlinu čovjek mora trčati pa makar mu to nije po volji; strmina strma, nalik na ponor, a kamenje ispod nogu izmiče kao preplašeni skakavci. Svako kočenje teško zamara. Boje je prepustiti se odronjavanju pa prije stići u dno.

Ali i sunce se zainatilo — pripeklo je ubitačno. Guštere je već prikovalo za suro stijenje: toliko se ulijenili ili od miline opustili da ni na prvi dodir ne uzmiču. U kotlini, na nekoliko stotina metara dolje, znoji se Buzet.

Nadvisio je dolinu i otmjeno je široko nadgledava. Tako već nekoliko tisuća godina. Ali danas mi se pričini nekako snužden. Što je to? Da li stari čučavac razmišlja o burnoj prošlosti ili su ga snašli neki jadi? Ako roni u prošlost — — ima zašto jer pamti još prethistorijsko doba; i Rimljane, i bizantijsku vlast i grofa Ulriha od 1064. godine, i Mletke od 1421, i Turke u XV stoljeću, koji su uzaludno jurišali na njegove bedeme, i opet Mlečiće, Napoleona i mnogo toga još pamti Buzet. O jadovima? — ni govora! Ta eto mu unuče Fontanu! Svakodnevno raste i širi se i koji bi djeda bio žalostan kraj takvog izdanka?!

Sajmeni je dan i živnu Buzet da je milina. Začas putnik s Ćićarije zaboravi na umor i ispareni znoj. Na travnatoj poljani, u onom nizu zasađenih kamenih stupova što drugim danom naliče na neko staro pusto groblje, preživa svezano blago. Do njih stražare gospodari. Neki se sjatili pod kišobran, da umaknu suncu, a drugi samo nadočili šešir i lagano zaokreću u ruci drenov ili ljeskov prut. I žene nadobrvile crne marame. Rukom povremeno stiru s čela znoj.

Pred hotelom gužvaju se ljudi i automobili. Na niskom zidiću, duž ceste što vodi prema Mirni, poredale se žene s košarama. Jedna nudi jaja, druga prve kruške, a može se kupiti i trešanja, i sira, skute, vune i drugih proizvoda, što su ih proljetos savijale ili jučer ubirale tvrde i žuljevite vrijedne ćićke ruke, a otporna ramena donjihala s Krasa u kotlinu. Ima na prodaju i odjevnih predmeta, ali to nisu ćićski trgovci. Vidi se po odjeći i govoru.

Zalazim u hladovinu iza mliječnog restorana i iz torbe vadim *Istarske pute* Franje Horvata Kiša. »Buzeština«, eto, je na 44. stranici. Isto sajmeni dan u Buzetu. »Seljaci leže po zemlji ukraj svoje robe sačinivši si od lakta uzglavlje. Sve šuti, i čovjek i govedo i krme i ovce i magarad glasovita. Niti tko kupuje, niti prodaje. Dva-tri debela mesara šetaju, ogledaju, pitaju za cijenu i — dalje šetaju«. Tako je bilo prije 50 godina u Buzetu, tako je, skoro, danas.

Opet se nađoh u gužvi i neočekivano nabasah na starog prijatelja Klaudija Antonca. Izronio iznenada iz gužve ljudi, stoke i vozila. Drugarčina svoje vrste zna Buzet i Buzećane iako im nije u srodstvu.

— Trsi se gradić k'o đavo. Navalio na industriju i to s uspjehom. Prvo je proradio pogon *Nada Dimić* i uposlio glavninu ženske radne snage. Čim su tu ostale žene, točnije djevojke, ni momcima se nije više odlazilo. Neki potražiše zaposlenje u *Temelju*, drugi u Šumskom gospodarstvu, zatim u novoj Pekari, a u posljednje vrijeme — tumači prijatelj — sve više je oči uprto u *Drvoplast*. Poduzeće se dobro snašlo, na dobrom je perspektivnom putu i zarade prelaze buzetski prosjek.

Mali razgovorni predah i uzdah:

— Samo da nam je cestu dogotoviti do Ponte Portona!

To je stvarno svojevrsni problem. Buzet je jedini općinski centar u Istri u koji ne vodi nijedna asfaltirana saobraćajnica. Zato se i čini da je tako daleko od svega. Nade tinjaju kao žeravica pod pepelom da će se uskoro i u Buzet moći stići udobno i brzo.

— Jesi li za čašu dobrog vina i žvak-dva pršuta? — pita drugar.

Potvrdni odgovor ostvari se u gostionici na Mirni. To je već postao pojam i svaki dragi buzetski gost obično tu završi.

U usamljenoj zgradi, tik uz rijeku, toči se crnjak koji ne zna za Buzetski vodovod ni Isusovo čudo u Kani Galilejskoj. Prirodan je kakvog ga teška buzetska zemlja krepostima nadojila, a vrijedni Buzećanin oteo od brojnih nedaća. I pršut imaju Buzećani odličan. Znalačk je i brižljivo njegovan, prvo: da bi vlasniku donio koju hiljadarku više za porez i druge potrebe i, drugo, iskusno ugostio dragog prijatelja i milog gosta.

— Cesta će nam donijeti i turiste. To znači nova radna mjesta i nove prihode — objašnjava ekonomista Antonac.

Na nekoliko desetaka metara udaljenosti, ako ima i toliko, mirno vijuga Mirna. Svjetluca se kao biserna nit, a ribice prćkaju dražesno i veselo. Nekoliko stotina metara dalje je izvor — u stvarnosti lijep — u pričama obavijen u zanimljivu legendu.

Godinama se poslije rata Buzet predomišljao hoće li se podati propadanju ili neće. Odluka je pala prije nekoliko godina — treba stasati! I sada stasa. Ima problema, ali i načina i snaga da se oni uklone.

— Glavno je da niče industrija i da su mladi ostali — — kažu Buzećani. Ostalo će se s vremenom nanizati.

ROČKI RAZGOVORI

Do prelaza rijeke Mirne divota: glatka asfaltna cesta drži udobno automobil kao more barku u vedrom ljetnom jutru. Ali čim se Mirna ispriječi između vas i Buzeta a automobil uroni u uzbrdicu, počinje novo poglavlje puta. Cesta ni uska ni široka, bijela, prepuna je isušenih kaljuža i isprano kamenja. Automobil skače kao rasrđeni jarac i iza sebe ostavlja oblak dima. Nalijevo i nadesno siva laporasta krajina obrasla grmljem, šikarjem i mjestimično borovicom. Sela su ovdje rijetka, mala i zapuštena. To je kraj što spaja Buzet i Roč, opor, siromašan i vrlo gostoljubiv.

Razbacajući se tako pogledom s jedne na drugu uzcestnu stranu putnik skoro i ne primijeti upad u Roč. Učini mu se to tako odjednom, iznenada i neočekivano. Samo se ispriječe sure kuće. Zadružni dom i prodavaonice, a nešto podalje stari dio gradića sa zvonikom, obrambenim zidinama i ruševinama. Gradić je miran i tih. Da li je to zato što je završila nastavna godina i mladi veseljaci napustiše gradić ili su ljetni poslovi odvukli u polja ročke ratare? Prazna je škola, prazne su gostionice. Kroz vrata i koji prozor nišani vas radoznali pogled prodavača ili prodavačice. To je Roč, poluporušeni gradić ispod obronka Ćićarije.

Nekad je mjestance imalo oko 200 i više žitelja. Danas, kako reče Danilo Gržentić, nema ni 150. Srž stanovništva prhnula u svijet kao odrasle laste iz gnijezda u zračne visine. I tako, iz godine u godinu, kroz nekoliko godina smanjilo se stanovništvo Roča, a smanjivat će se i dalje. Naredne će školske godine, na primjer, u prvi razred osnovne škole sjesti samo devet mališana, a znalo ih je prije desetak godina doći po nekoliko desetaka. Tako to biva! Roč je kao i mnogi dru-

gi gradići u susjedstvu samo davao nove stanovnike, a primao ili vrlo malo ili ništa.

Tražeći nekog Ročana s kojim bih mogao povesti ugodnu besjedu zapravo šetam gradićem. Pogled miluje ćićarijski Kras i dolinu što se ispriječila između nas. U dolini perčin borova otkriva groblje. Koliko povijesti i tajni leži tu! Koliko stradanja, patnji i nada počiva u tom krezubom sjenjaku! Obišle su ga brojne vojske, počevši od rimske, turske, habsburške, francuske, talijanske do naše narodne i oslobodilačke. Najteže tragove ostavili su Turci u godinama između 1470. i 1499. Tada je Roč, kao i veći dio sjeverne Istre, propatio teške dane i teška stradanja. Ali pokolebati se nije dao. Roč nalići na tvrdi orah, a tvrd je orah voćka čudnovata — što veli Njegoš — »zube slomi, ali ga ne polomi«. Vojske su prohujale i mnogo vrijednoga odnijele — i života i blaga, ali suri starac nije popustio. O tome, pored ostaloga svjedoči i velika topovska cijev na ulazu u gradić. Zdesne stoji pod voltom i podsjeća prolaznike na hrabri otpor stanovnika Napoleonovoj vojsci. U zidu jednog vrta jadno iz žbuke viri i velika topovska kugla. Bila je namijenjena da ruši gradić, ali umjesto toga sudbina ju je odredila da štiti dio ročke zemlje.

Već je podne a subesjednika ne nađoh. Zato okrenem put Mjesnog ureda, radni je dan, petak, i sigurno, pomislih, tamo će biti netko tko je voljan izmijeniti riječ-dvije. I doista bi tako. Ivan Črnac, Ćić, sav je okružen raznim aktima, matičnim knjigama, zakonskim propisima, ladicama s novim legitimacijama, službenim listovima i drugim administrativnim materijalima, ali unatoč tome staloženo i s voljom prihvaća razgovor.

— Ja sam Ćić iz Lanišća — govori. U Roču sam godinu dana, jutrom dođem, popodne odlazim. Ne poznam ljude i prilike najbolje, ali ipak dosta. Žitelji su većinom postariji ljudi. Žive od pruge, mljekare, penzije, socijalne pomoći ... Poljoprivrednika Roč gotovo i nema. Oni što obrađuju zemlju čine to u slobodno vrijeme, po povratku s posla.

Najbolji poznavalac ročkih prilika je Anton Nadon. Osamdeset i dvije su mu godine i najstariji je Ročanin. On bi mogao nešto zanimljivo ispričati. Na žalost, starac slabo čuje a nije ni voljan obnavljati uspomene na prošle dane. Obično kaže da je bilo svakakvih, najmanje dobrih, i da ih je zato bolje ne osvjetljavati ni s njih brisati prašinu.

Vrijeme je ručka. Poslije okrepljenja, pomislih, možda će razgovori teći bolje i zakoračih u gostionicu, odnosno *krčmu* kako se Ročani naučiše je zvati otkako zaboraviše riječ *oštarija*.

Popodnevni povjetarac rominja s Krasa i oštro se zalijeće u žitišta i livade. Valjajući teško klasje i visoke vlati trave juri udolinom dalje, na zapad. Tako je ugodno s ročkih zidina nadzirati igru vjetrića. Možda je u jednom takvom trenutku osvježenja i zatim ushićenja kliknuo i razdragani Ročanin Žakan Jure nad prvom hrvatskom štampanom knjigom, misalom krbavskog kneza Novaka, iz 1483. godine, zapisavši na kraju »ove riči«: »Vita, vita štampa naša gori gre, tako i ja hoću da naša gori gre«.

U kancelariji pogona Poljoprivrednog dobra iz Buzeta zatekoh Danila Grženića, rođenog Ročana, srednjih godina. Tu je čovjek poniknuo i ostao i nema mu premca u boljem poznavanju suvremenih ročkih prilika.

— Roč je svojevremeno bio — priča Danilo — značajni gospodarski i kulturni centar jednog velikog dijela Buzeštine. Stanovnici su uzgajali ratarske kulture i stoku, a u slobodno vrijeme bavili se muziciranjem i drugim kulturno-zabavnim životom. Po oslobođenju dolazi do stagnacije i gospodarskog i kulturnog života. Ljudi traže kruh na sigurnijim izvorima nego što su njive i staje. Mnogi odoše u nove krajeve, a drugi potražiše zaposlenje na željeznici. Tako danas u Roču nemamo pravih poljoprivrednika, a pod time podrazumijevam one koji se isključivo bave poljoprivrenom proizvodnjom. Okolica Roča ostala je međutim i dalje na poljoprivredi.

Što tu ljudi najviše proizvode i kako danas žive?

— Proizvodnja mlijeka — nastavlja Danilo Grženić — — zauzela je velikog maha. U mljekaru dnevno dolazi 9000 litara mlijeka. Roč je glavni opskrbljivač Pule mlijekom. Mjesečno se mljekarima isplaćuje 24 milijuna starih dinara. Ima pojedinih poljoprivrednika, kao što je na primjer Josip Krulčić, koji drži i po osam krava muzara. To znači — imati priličan i stalni izvor prihoda jer otkup vršimo po ugovoru.

U posljednje tri godine proizvodnja mlijeka je porasla na dva milijuna i 600.000 litara. Sve više je obitelji koje nabavljaju rasne junice za proizvodnju mlijeka i preorijentiraju se u djelatnosti. Time su si ne samo osigurale stalan izvor prihoda nego i znatno povećale standard. U selima oko Roča sada brekće sedam privatnih traktora, a kosilice je već teško pobrojati. Ljudi uređuju svoje nastambe, opremaju ih novim namještajem, strojevima za potrebe kućanstva. Već se nekoliko njih interesira da nabavi i strojeve za mužnju. Kažu da pomusti sedam — osam krava nije baš jednostavno ni lako.

U po razgovora s Danilom Grženićem naiđe i Stjepan Kraljević, istaknuti kulturno-prosvjetni radnik u buzetskoj općini i upravitelj osnovne škole *Edo Nemarnik* u Roču.

— Životni standard ljudi u ovom kraju raste — kaže drug Stjepo — ali osjeća se stagnacija u porastu broja stanovnika. Novu školsku godinu počet će u Roču svega devet učenika prvog razreda. Iz godine u godinu sve je manje učenika prvog razreda. Kako što odraste odlazi u potragu za zaposlenjem u Buzet i dalje, u priobalne centre, a u selima ostaje samo starije stanovništvo.

I tako s kulturnjakom Kraljevićem započesmo o prosvjeti i kulturi Roča. Odavde je decenijima zračila znamenita glagoljska pismenost i kultura ne samo u susjedne župe već i u slovenske krajeve. Roč, Nugla, Hum i druga podćićarijska sela predstavljala su čvrsta žarišta istarskog glagoljizma. Tu je godinama, u novije vrijeme, djelovala i limena glazba, poznata po svojoj djelatnosti u čitavoj srednjoj Istri. Danas tradiciju vuče još svega desetak najupornijih ljubitelja muziciranja. Okupe se i zasviraju desetak puta godišnje o prazniku ili svečanosti neke ili pak zvucima svojih instrumenata na posljednji put otprate dragog druga, prijatelja ili poznanika. Tako životare.

U osnovnoj školi gaje prilično razvijeni prosvjetni i sportski život. Prije mjesec dana dovršili su veliko sportsko igralište. Radilo se tjednima. I isplatilo se. Usred Roča proteže se velika sportska pista, u prvom redu zahvaljujući domaćem sinu nastavniku Vladimiru Perniću. Sam je na izgradnji objekata proveo oko 200 radnih sati. Okupljao je nastavnike, učenike i roditelje iz Roča i okolice i jedna davna želja ostvarena je na ostacima ročkih ruševina.

Bližio se smiraj dana. Prve sjene počele su sezati do temelja gradskih zidina. Kras se kupao u blagom svjetlu večernjeg sunca. Negdje iz daljine dopre huktaj vlaka. Bio je to znak da se treba oprostiti s gradićem podno Ćićarije i krenuti dalje, prema Pazinu — srcu Istre.

CRTICE IZ LINDARA

Lindar od Pazina dijele dva kilometra, duža od vječnosti. Cesta je prašna i puna oštrih zavoja na kojima sunce ne peče, već gori i žeže. Ispod nogu uzmiče kamenjar kao da se cesta raspala. A i raspala se, jer, otkako je saobraćaj preko Dražeja zatvoren, sav promet s istočnom Istrom odvija se ovuda. Stružu automobili, kamioni, autobusi, traktori, bicikli i pješaci, svi na svoj način deru cestu, a ne popravlja je nitko pa izgleda izmužena i otrcana. I za prijeći ta dva kilometra treba proliti najmanje litru znoja prije nego što u Lindaru, tom simpatičnom i povijesnom mjestu, uronite u divni povjetarac ili *bavu* kako ga zovu Lindarci.

U notesu nosim tri adrese dobrih poznavalaca lindarskih prilika. To me tješi: isplatit će se veranje u Lindar jer će podataka biti kao pljeve. Ali čim se pomiješam s lindarskim kućama i uličicama osjetim da velika nada rađa slabe plodove. Kod kuće nema ni nastavnika Vinka, ni prodavača Jadrejčića, ni barba Ćirila Klenovara, a ni mnogih drugih suvremenih lindarskih enciklopedista. U prodavaonici mješovite robe uronjena u debeloj hladovini, stoji naslonjena na stol i komad neke novine mlada prodavačica. U gostionici dva kosca ispijaju po čašu vina dok im gostioničarka puni dvije politrene čaše koje će ponijeti sobom, na njivu.

— Po vrajže je steplelo. Pak, ne more se već napred — — govore težaci brišući znoj, a čaša vina nestaje im u suhim i prašnjavim grlima isto tako lako kao mala šumska jagoda.

Iz pravca Križa u gradić pristižu dvije žene. Ispred sebe tjeraju magarad natovarenu brentama punim vode. Drveni sudovi, pokriveni jedni s nešto granja, a drugi s komadom daske, ljuljaju se na živinčetima, polijevajući im bedra. Izgleda da je magarad to uočila pa se još više ljuljaška, kako bi što više ispoljevala vode po sebi i tako se hladila.

Voda u Lindaru rađa priče. Nema je, već je treba donositi sa kilometar udaljenog izvora. Put do izvora je više nego trnovit, tvrd, teško prohodan i strm. Nekad se vodu nosilo u velikim *sićima* na glavi ili *brenti* na leđima. Ali stare vodonoše su umrle i njihova mučna uloga pala je na životinje. No izgleda da neće ni to dugo potrajati. Već je dvadeset i dvoje obitelji napravilo sabirališta kišnice ili *šternu* kako se tamo to naziva. Sušna godina i sve veći naplavi u lokvana na kojima se poji stoka prisilit će i druge porodice da iskopaju nekoliko metara duboku i široku rupu negdje tik uz kuću, oblože je cementom, upru u nju *gurle* i tako si za kišnih dana sakupe pitku vodu.

Jedan od mališana-vodiča najavi da se barba Ćiril Klenovar vratio s njive. Pa hajdemo onda tom starini i narodnjaku koji je za vrijeme talijanskog fašizma 16 puta zakoračio u zatvorsku hladovinu, koga su 6. travnja 1924. godine fašisti skoro isprebijali jer je glasao za hrvatsku narodnu stranku i napravio *stotine dišpeta johima* (johi — podrugljiv naziv za fašiste, op. p.)

U kućici staroj više od 600 godina životuje barba Ćiril i njegova supruga. Sami su, kako dva ćuka. Kćerka se udala, sin pao u oslobodilačkom ratu i tako Klenovarevo ognjište, koje je stoljećima pupalo novim obiteljskim izdacima, sada se nalazi na samrtnom putu. Ali Ćiril na to ne misli jer iz mreže sudbine ne može se pobjeći pa čemu onda raznim tužnim mislima gorčiti si život?

— Bili smo malo na njivi. Kad klas propada, guovore puli nas, se i stara baba muovi z kantuna — priča Ćiril. Pšenica je sazrela i što se je prije stavi pod strehu, bolje je. Klenovarovi ne siju je puno, malo za kokoše i pilad. Žive od penzije.

— Dok ni prišla Talija Lindar je nešto bi. Ima je piet gostionica, pekarno, mesnico, mljekarno, čitaonico i posujilnico. Talijani su većinu toga uništili. Pokle je došla vojska pak oslobođenje i dosta je naroda puštilo gradić. Sada ima, valja, 72 fameje i 240 stanovnika. Od tega hi grie na delo va Pazin oko 50. Samo od poljoprivrede ili kampanji, kako mi recemo, živi šiest famej ...

To je, eto, panorama današnjeg Lindara, gledana očima domoroca Ćirila Klenovara. Stara utvrda se ne daje. Zub vremena toči obrambene zidine, ali mladost, koje u Lindaru ima dosta, ne daje mu da propadne. Naprotiv, uklanja ruševine, uređuje uličice i priprema se da ga poveže jednim krakom asfaltirane ceste do Križa kuda prolazi moderna saobraćajnica Poreč-Pazin-Vozilići.

Gradićem se proširi vijest da je kod barba Ćirila *đornališta* i za nekoliko trenutaka pristigne više susjeda, da čuju što se to traži od njihova susjeda, a i da sami kažu riječ-dvije, onoliko koliko znaju o svom mjestu, mještanima, prilikama, stvarnosti i legendama.

Lindarci se kao malo koji stanovnici nekog istarskog mjesta ponose svojim gradićem. I dosta dobro poznaju njegovu prošlost, a obradili su je u bogatoj usmenoj predaji. Glavni lindarski junak svakako je kapetan Josip Lazarić iz 1812. godine. O njemu se uveliko priča kao spasitelju Pazina i oslobodiocu srednje Istre od Napoleonove okupacione vojske. Taj oficir austrijske cesarske vojske ušao je u povijest Istre po svojoj lukavosti i organizacionim sposobnostima. I o njemu stari Lindarci najradije povedu riječ. Tako je bilo i ovoga puta u kući Ćirila Klenovara.

— Kad je ime udrit na Francuzi uze je sobom sve muške ca je naša va Lindare i okolice. A žienske je stavi na zidine fortece s preslicami va rukah. Francuzi so parali da so to soldati z bajunetami na puškah i niso napadali Lindar.

U godinama pred prvi svjetski rat Lindarci su bili donijeli čvrstu odluku da podignu spomenik svom mještaninu. Dopremili su bili i veliku hrpu kamenja. Ali došao je rat, a zatim talijanska fašistička okupacija i jedna želja se ugasila neostvarena. Tim istim kamenjem kasnije su proširili i bolje ogradili mjesno groblje što se diže na rubu brdašca iznad Pazina.

Drugo o čemu Lindarci žele obavijestiti svakog posjetioca svog mjesta je stari top, također iz doba ustanka protiv Francuza. Taj ratni trofej Lindarci su ljubomorno čuvali do 1906. godine. Nalazio se u mjestu na počasnom postolju, da trajno podsjeća na uspješnu bitku pod Bermom s Napoleonovim osvajačima. A kad je 1906. godine sagrađen novi piramidni crkveni toranj, što u ovoj ljetnoj žegi pritišće

tišinu nad Lindarom, odvukoše razdragani mještani top u borovu šumicu pokraj groblja, napuniše ga barutom. Ali izgleda da su pretjerali s barutnim punjenjem. Top je nakon skoro 100 godina ponovo grunuo i to takvom žestinom da se polovica cijevi rasprsla u tko zna kolike komadiće. Dijelovi stare topovske cijevi padali su čak na pazinskoj željezničkoj stanici.

Osamdesetogodišnja Marija Barisa sjeća se kako su početkom stoljeća mladi u Lindaru s velikim zanosom podizali borovu šumu na strmini iznad Pazina, u kojoj je trebalo podići postolje Lazarićevom spomeniku i francuskom topu.

— Kad su Niemci sekli to liepo boško ca smo je sadeli va mladosti parala san da mi vlase seku — sjeća se starica dana zločinačkog uništavanja borove šume u Lindaru.

Od novijih datuma i ličnosti sačuvanih uspomena Lindarci imaju na dane između dva rata, a centralna ličnost iz toga doba je Ćiril Klenovar. On je godinama vodio knjigovodstvo Posujilnice u koju je stupio 1918. godine. Bila je to korisna ustanova koja je kreditirala i spasila većih nevolja mnoge lindarske poljoprivrednike. Osim ekonomske pomoći, koju je Posujilnica davala seljacima, mnogo je pomogla i nacionalnom osvješćivanju Hrvata u Lindaru. Ćiril Klenovar, kao aktivni rukovodilac Posujilnice, bio je osuđivan 16 puta.

— Od 1919. pa sve do 1943. san bi na zubu fašistima. Godine 1924. smo imeli tu izbore. Počeli su 6. avrila ujutro. Mi, lindarski mladići, smo organizirali da ljudi gredo na izbore, i da glasaju na naše hrvatske ljude. Fašisti so odvraćali narod da grie votat. Ja i kumpanj Zidarić odmeteli smo puoć na vuote. Ali kad je Marko Maksa čuo da ćemo glasat za naše hrvatske zastopnike nas je posla va plovaniju po krsni list aš da ja nisam Ćiril nego Giovanni. Parà je da će mi pop dat falšni krsni list. Ali kad san mu donesa potvrdu da san Ćiril a ne Giovanni, pusti me je da glasan. Ma koliko san zaša van su me zgrabili fašisti i grdo stukli...

U Ćirilu Klenovaru i danas uzavre krv kad se sjeti tog događaja.

— Ulovi san jenega i hiti ga na zemljo. Ubi bin ga bi, ali je jena žienska počela vikat da ga puštin s vragun aš da ću se zatrt. I pušti san ga.

Slučajno se od nekuda sjetim i crvene zastave na lindarskom tornju.

— Ja — počeo je barba Ćiril — bilo je to 1919. lieta. Fašisti su stavili na vrh turna svojo bandiro. A ja i kampanj Zidarić smo šli po noće na turan i na misto talijanske zastave stavili našo trobojnico i grb Sokola. Kako je ključi od turna ime samo pop Vanik so posumnjali na njega i valje, valje bi ga bili ubili. Komoć se je zvuka, a mi smo se dvajset dan skrivali van Lindara. Kad so nas ulovili zaprli so nas i stukli.

Tako, eto, u uspomenama živi stari gradić Lindar. Nikad se nikome nije htio pokoriti pa ni danas se ne podaje nizu problema. Stanovnici su ga generalno uredili, nastoje ga povezati s asfaltom, prijegornim radom rješavaju probleme opskrbe pitkom vodom, zadržavaju mladost... Čudno se nešto zbiva u tom gradiću prkosa: rve se s vremenom u borbi za život, a Pazin mu, kao u znak zahvalnosti na oslobodioca Lazarića, zapošljavanjem mladih daje životne sokove da i dalje ponosno i živo stražari nad prostranom dolinom.

BERAM IZBLIZA

Nekoliko nabujalih oblaka, *tustih* kao ovčje runo poslije striže, čitavo se prijepodne lagano valjalo nad ilovačastom beramskom dolinom. Izgledali su kao da će se svakog trenutka odlijepiti od nebeskog svoda i strmoglaviti u još nepožnjeta žitišta u kojima su rovarili ljudi i stoka. Kad bi sunce zasjalo tmasti tamnoplavi oblaci postajali bi crni, kao zla slutnja, i obrubljeni bijelom maglenastom pjenom.

Suha i raspucana zemlja kao stara kora na drvetu ličila je na bolesnika na samrti, koji jedva primjetno otvara žedne usne za kapljom vode. Već mjesec dana, i više, nije ovdje daždilo, a ono vlage što je bilo ishlapilo je sunce do kraja.

Osjeća se omara. Stari Beram poput nekog buntovnika što isteže pobunjenu pesnicu ili nekog slobodarskog spomenika isturio zvonik u nebo i vladajuće dominira nad prostranom Beramskom valom. A dolje, u Vali, gdje nema vjetrića ni da poljulja suhe vlati trave, muče se seljaci i goveda.

Jedni jure za žitom kosom a drugi srpovima. Negdje u dubini Vale brekće i kombajn. Da se nije bio pokvario već bi žito bilo pod strehama. Međutim, zatajilo mu srce, a kad ljudi uviđaše da bi žetva propala ako još čekaju odlučiše, kao nekad, da svojim sredstvima skinu klasje. Kombajn je stigao na *likuf*, a to znači na završetak.

I upravo kad se žeteoci digoše poslije kratkog predaha o ručku, jedan oblak nešto se jače nakostriješi i jadno orosi, kao dijete kad bi htjelo plakati a ne može jer nema zašto, pa umišljanim jecajem nabija rijetke teške suze. Ali tih nekoliko rešetkastih kapi bilo je dovoljno da žeteoce satjera u žbunje i pod prepune šljive što se poredaše po *korunama* ili obalama njiva. Iz tih siromašnih skloništa i ispod *jaketa*

očekivali su ljudi kišu, a pokraj njih, ili nešto podalje, smirila se upregnuta stoka i pospano žvakala. Iz *krba* ili *nosulja*, što im gospodari metnuše na gubicu da ne škode pšenici, cijedila im se sve na komade pjena. Smirilo se blago i čekalo.

Barba Živko Gortan tako bi rado da padne kiša pa neka se i smoči, ali da to ne bude danas. Još ima tu *rataj* žita, zrelo je i suho i želio bi ga povesti kući. Na brzinu je najlonskim pokrivačem pokrio pšenicu i čeka. A onaj oblak kao da je pročitao misao barba Živka pa uskoro teškom mukom otplovi prema Trvižu i dalje. I tu na njivi prednjačeći pred kolima od hrpe do hrpe žita, povesmo razgovor.

Živko Gortan je stari beramski korijen. Šezdeset i tri su mu godine, ali kad bi rekao da ima i koju više ne bi iznenadilo čovjeka. Godine su tu zatvora i drugih nedaća što su okončavale čovjeka. Bio je drug Vladimira Gortana, prve žrtve fašizma u srednjoj Istri. Gortana su strijeljali u jesen 1929. godine, a Živka i drugove: Viktora Baćca i Dušana i Vjekoslava Ladavca osudili na 30 godina strogog zatvora. Od tada pa do sloma fašizma 1943. godine Živko je *vidio svog vraga*. Zato nije ni čudo da ga je nemoć prije pritisnula nego što je trebala.

— Kako živite, barba Živko?

— Živimo više nego dobro: zdravlja je, dela stešo, lačan ni nidan i ča ćemo više!

I tako poče priča o Bernu i Beramcima, mjestu i kraju koji je oskudjevao kukuruznim kruhom sve do prije petnaestak godina, a sada konkurira Ližnjanu. Da, Ližnjanu. Ližnjan, kažu, u južnoj Istri je selo s najvećim životnim standardom, a u srednjoj je to Beram. Sve zdravo i mlađe radi u Pazinu: u Poljokombinatu, tekstilnoj industriji *Pazinki*, tvornici stočne hrane, kamenolomima i drugim mjestima. A čim stignu kući s posla hvataju se ti vrsni poljoprivrednici alata i trče u *Valu*. Tako, eto, Beramci imaju po dvije žetve, dvije berbe, sve udvostručeno. Ono na radnom mjestu u Pazinu je sigurno i ne podliježe ni suši ni tuči. U *Vali* nekad zna i prevariti nade i očekivanja, ali ipak ne nikad u tolikoj mjeri da ostavi čovjeka na suhom. Ili urodi pšenica ili kukuruz ili krumpir, uvijek nešto. Tako se osigura prehrana, a zarada u poduzeću ide na poseban konto kućnog budžeta za kupnju aparata u

kućanstvu, uređenje i opremu stana... Ima Beram već i pet ili šest privatnih automobila. Pod *voltama* ispod baladura ili u nekoj hladovini, pokriveni ceradom, stoje popodne i preko noći. Buja i mladi naraštaj. Oko 40 osnovaca polazi školu u Pazinu, a još ih ima i mlađih koji će najesen, ove ili neke druge godine, prvi put sjesti u klupe. Industrijalizacija Pazina zbližila je Beram Pazinu. U samom mjestancu nema ni gostionice ni prodavaonice mješovite robe ni osnovne škole. Ipak, nitko se ne tuži na opskrbu. Oko 40 autobusa svakodnevno povezuje Beram s Pazinom i ljudi za sitnicu *trknu* u Pazin. Ta poslovna i privatna povezivanja s Pazinom zaustavila su raslojavanje Berma. Na oko dvjesto stanovnika Beram varira već jedno desetljeće. Da su mladi prisutni u gradiću najbolje svjedoče baladuri: kao nekad širom Istre te predkućne građevine pune su lonaca karanfila, bašelka, mažurana i drugog cvijeća što divno miriše ispod sjenovitih *tuza*.

U SRCU ISTRE

Nas su u školi još učili da je Pazin srce Istre, da se smjestio u njenom središtu u dolini i da je decenijima svojim hrvatskom gimnazijom i Sjemeništem otkucavao u životne pore Istre hrvatske narodne intelektualce. Ali kasnije, valjda uvidjevši da je čitava Istra jedno veliko srce, barem po obliku, prestadoše djeci pred pločom govoriti o Pazinu kao istarskom srcu. Kako danas kuca to nekadašnje srce Istre?

— Nimamo se ča potužiti — skromno odgovaraju Pazinci. Sigurno govore istinu, ali zašto da se i sami ne uvjerimo u to.

Pa kao prvo, da skoknemo do stare *luože*. Sajmeni je dan i sigurno su uzgajivači voća došli na trg. I tako je bilo. Pod svodom ili u staroj luoži iza velikih i visokih starih vaga stoji više seljaka i seljanki, obučenih skromno ali bez puno zakrpa na odjeći. Do njih veliki koševi, nalik na brente u kojima se nosila voda iz lokava ili izvora, nekad na magaretu a nekad, bogme, i na leđima. Eno, tamo u kutu stoji par takvih drvenih sudova. Puni su krušaka. »Plac je dobar«. To govore zrelije Pazinke, a znači da ima veći izbor jabuka, krušaka, šljiva, mladog kukuruza na klipovima, krumpira i drugih proizvoda.

Nekoliko dječaka oblijeće voćare i zašiljenim prutovima otimaju iz koševa ili *sprta* jabuke. Ne čine to zbog potrebe kao nekad, već iz dosade. Tako se razonode, takmičeći se tko će *dignuti* više voća.

Gradom poslovno šetaju ljudi i žene. Vruće je, ali oni su većinom u *jaketama, šijarima* i visokim crnim cipelama, a žene u crnini s torbama u rukama i *facolima* na glavi. Vrijeme odmiče pa se žure iz prodavaonice u prodavaonicu ka-

ko bi kupile *sve ča njim rabi* i *ulovile kurijeru va polne i kvarat*. U prodavaonicama posebna živost. Kupuju se košulje, cipele, platno od *dindijane*, a i *flanela*. Gospodari svraćaju u *željezaru* i *Poljoprivredne potrepštine*, gledaju izloženu robu: prskalice, *vrgnje*, verige, ključeve, pile, čekiće, svrdla i drugu robu *ka človeku vajka dobre pride poli kućo*. Kupili bi, vidi se to, mnogo toga, ali kad im prodavač saopći *preciju* ostanu kao zaliveni.

— Će vrah človeku naratat toliko šuoldi. Bi potreba da hi nosi na vreće — komentiraju ljudi izlazeći u većem postotku praznih ruku iz prodavaonica. A ima ih i onih koji kupuju i to dosta.

Tamo od Gimnazije dalje, pod sjenovitim krošnjama divljih kestenova, žvače povezano blago. Miruju krave i pokoji rijetki vol, a smirila se i telad i druge životinje. Toplo je pa sve izgleda lijeno. Uz stoku stražare ljudi i žene. Neki stoje kao na straži uz vrat blaga s bičem u ruci, drugi sjede, bulje nekuda i bez interesa razgovaraju. Malo se prodaje. Pojedine grupice ljudi šetaju od goveda do goveda, ogledavaju životinju, ponekad je pipnu za nos ili rebro, nešto međusobno mrmljaju i nastavljaju koračati dalje, a da uopće vlasnika ne pitaju za cijenu. Tu i tamo, povremeno, netko i zapita:

— Koliko pitate za to blago?

Žena, što čuva životinju malo se nakašlje i odgovara.

— A ča ja znam, koliko ki da. Ku imate volju kupit, vero ćete se dobavit pravega blaga. Ne rabi kroćega. Jide i pije kako lejun, a za delo je trdi težak.

— Ja, ma koliko pitate za njega? — prekida eventualni kupac hvaležljivu ženu.

— Gospodar mi je reka da zadnja besida bude 210 miljari. Na to preciju, ni čuda, a blago je — bolje ne rabi. Da ni tako slabo lieto, da bi me vrah, ku bimo ga prodali. Ma ča ćemo se loviti po toj suši . . . ?

I tako teče razgovor dalje. Žena nastoji hvalom steći kupca. A on i mari i ne mari. Mažda je došao samo da vidi cjenik, a tamo negdje podalje i njegova životna drugarica isto tako nekome nudi kravu.

Nešto podalje, jednoj ženi, bit će da je iz Novaki, dosadilo stražariti nad junicom, pa sjela do nje. Iz torbe stidljivo lomi kruh i neku kobasicu. Jede. Stara je poslovica da se čovjek na sajmu izvisi, strudi i krvavo zgladi.

— Jopet ni bekari — govore ljudi. Ma kamo ćemo s tom jadnom parom! Suša je, šuoldi rabi, a člověk se ne more za sven svojin pomoć. Blago je bilo velo uporište, a danas ni nič.

Ulicom dolje, ispred knjižare i mliječnog i dalje, šetaju djevojke po tri ili četiri u redu. Mlade su, vitke i vesele. Smiju se i vesele. Bit će sigurno gimnazijalke. U rukama im Plavi vjesnik, Čik i revolveraški magazini. Knjigu ni jedna ne nosi sobom. Ta školski je raspust!

Sunce prži i osjeća se omorina. Daleko nad Ćićarijom tiskaju se veliki posve bijeli oblaci. Kao da žure što se to u Pazinu zbiva. Na trgu, u centru grada, nanizalo se dvadesetak autobusa. Da, dvadesetak. Posve su prekrili trg. Sad će za čas prhnuti u nekoliko pravaca i odvesti kućama tekstilce, a i mnoge samljare.

U gostionicama znoje se pivske flaše — po izlasku iz hladnjaka na vrućinu, i ljudi — oprženi od sunca a pijući hladna pića. Pije se i priča, uglavnom o slaboj kupo-prodaji stoke, tuči ka je to lieto zatrla puol svieta, suši...

Tako nekako živi srce Istre u sajmeni dan. Ali nije uvijek sajam, ni *blagdan*. Tada je grad nad Jamom sasvim drugačiji, radni, poslovni i u rano popodne pust. Standardizira se grad Josipa Rabatte, ali o tome nekom drugom zgodom.

PREMA ČEPIĆU

Krećem dakle na posljednju srednjeistarsku stazu učitelja Horvata Kiša. Prema Gračišću, Pićnu i Čepiću. Jutro je već odskočilo, a dan svjež i sunčan. Bilo bi divno putovati ovim krajolikom kad ne bi cesta bila, žalibože! Kao trnje iz nje izvire operušano kamenje. Bode gume automobila i još više srce vozača. No što se može! Još koji mjesec, a možda ni toliko pa ćemo iz Pazina u Pićan i dalje, do Vozilića, novom asfaltnom cestom preko Dražeja. Sada je dovršavaju.

Na Križu — tako ovdašnji ljudi zovu raskrsnicu puteva za Pazin, Žminj i Pićan — iskoči nam na cestu postariji seljak. Razgaljenih je grudiju, na usni prilijepljen opušak cigarete, a u ruci podugački štap. Jedva mu lice nadziremo ispod starog krilatog šešira. Lagano po zraku udara rukom kao da nešto pritišće u zemlju. Naje nam znak da stanemo.

— Bite bili tako brumni da mi date jeno ruoko? — prijatnim će glasom nepoznati. U tom trenutku nešto podalje primjetimo tik uz jarak mala zaprežna kola natovarena vrećama. Desna zadnja strana pala na zemlju. Kotač leži nešto podalje, a napuštena osovina utisla se u zemlju. Nezgoda, a? I tko bi imao srca ostaviti tako bespomoćna putnika. Ispadamo iz fiće i pružismo čovjeku obje ruke. Za trenutak vozić je opet bio spreman da nastavi vožnju prema Mandalenčićima ili Gračišću.

— Puno vam hvala, ragači moji. To van nieću zabit. Ćete zapalit? Još i ne doreče posljednju misao već nam pruža »Primorku«. Zahvaljujemo i pomišljamo na polazak, ali čovjeku se očito nije žurilo pa nas još zadrža. Dobričina mora biti, a i razgovor mu nije odvratan. Pa kad već hoće,

hajde, da začasimo nešto s njim. Takvi ljudi uvijek znadu štogod lijepa i zanimljiva ispričati.

— Vi ste još mladi i sigurno ne znate ča je jedanput bilo na onem vrhu — poče barba upirući pogled u jedan obližnji brežuljčić na kome se otava zeleni kao da je proljeće. — Tu su bile sohi — čujemo dalje.

Upravismo pogled na brežuljak, strm i gol, što se nalazi stotinjak metara južno od ceste koja vodi prema Gračišću. Tu su se, dakle, nalazile sohe ili vješala. U davno vrijeme, dok je još postojala Pazinska grofovija, tu su vješali osuđenike na smrt.

— Kad bi ki ča zaškalja (neko zlo napravio) bi ga osudili na smrt. Ni oni puot bilo kako danas — ubiješ človeka pak dobiješ desetak liet pržuna, a pet ti hi oproste. Oni puot je pala glava za glavo!

Zapričao se tako starčić, čas smirenim tonom, čas s nervozom, ali dokrajči priču koju je »miljar puoti ču od pokojnega oca«.

— Danas ne vidimo Čepića — primijeti suputnik — ako ovako nastavimo. To trgne i subesjednika, starčića. — Ja otroki moji, homo. Će i moji pensati da ča vraga sapinjen da me već ni. Ja kad počnen, bin ćakula jeno korizmo, a vidin da ni van ni to mrsko.

Starčić uhvati magare za grivu, udari ga lagano nekoliko puta po boku, vikne »Vari sa, tr si počinu« i krene. I još dugo, dok mu ne zamakosmo u zavoju dizao je ruku i otpozdravljao.

— Jednom je dobro i to čuti — primijetih kad mimoiđosmo brežuljak užasa, da udobrovoljim vozača.

U GRAČIŠĆU

Što se više bližimo Gračišću to češće na cesti susrećemo radnike u plavim kombinezonima i s alatljikama. Dovršavaju asfaltiranje te dionice ceste Pazin-Potpićan. Ne bismo ih smjeli ometati, ali kad je u interesu šire javnosti onda nas propuštaju uz napomenu »nećete dugo«. I doista, jedva se dovukosmo do Gračišća, tog starog i lijepog, ali opustjelog slavenskog naselja. Dolje, prema Pićnu, kamo smo isto željeli otići, vodi se rat za novu cestu. Bruje bušilice, samoutovarači i teški kamioni. Bliži se planski rok dovršenja asfaltiranja ceste pa se užurbano radi.

Kad bude ta cesta dovršena i predana u saobraćaj bit će zaista udobno provozati se njome. Blago vijuga uz vrijedno uređene njive i polje što se blagom kosom odlijevaju nalijevo i nadesno od ceste. A ona sunčana i zračna, uzdignuta nad tom ljepotom kao zagrijani konj, mamljivo vodi u malopoznate krajeve.

Gračišćani i Pićanci vesele joj se kao djeca lijepom poklonu. Modernizirana cesta, pretpostavljaju sasvim opravdano, donijet će u njihov kraj novi dah života. Približit će ih i Pazinu i Rijeci, a starine i kulturno bogatstvo ovdašnjih gradića zapanjit će svojom osebujnošću i domaćeg i stranog čovjeka.

Nije Gračišće običan gradić. Na svakom koraku ta hrpa kamenja, kako ga mnogi neupućeni nazivaju s prolaza, ima svojevrsni spomenik jednoga vremena. Čim se uvučete pod voltu unutar gradskih zidina nailazite na kamene stepenice, baladure, svodove, prastare crkvice i kapele s raspelima, freskama i glagoljskim zapisima iz 12, 13. i 14. stoljeća. Sve se to nalazi na kamenu ili utisnuto u kamen, onaj tvrdi sivi gračišćanski kamen ili pak mramor. Kad bi to kamenje mog-

lo progovoriti duga bi bila i zanimljiva priča o starim gračišćanskim majstorima čija su se tijela i nadarene ruke već davno rastopile među kamenim pukotinama na groblju. Dovoljno je pogledati stupove nosače u stolnoj crkvi, ili pak one ukrase na prozorima na najstarijim kućama pa u mislima si predočiti veličinu strpljenja i talenta gračišćanskih kamenoklesaca.

Većina starina odlično je sačuvana. Čovjek stiče dojam da se nalazi u nekom gradiću muzeju, jer muzejski mir u Gračišću ne remeti ništa. Dio stanovnika je na radu u pazinskim poduzećima, a oni kod kuća usred dana ne izlaze bez potrebe. U dvorištima nema peradi ni pasa, već samo ponegdje, u nekoj jalovoj hladovini, ulijenilo se magare.

— Mi prez tovara ne moremo kako ni beduini prez kamile — kažu Gračišćani. Potriban nan je za dones vodo.

Voda nije daleko ali treba ići po nju. Tri su nepresušna izvora vode u okolici gradića i odatle se stanovništvo od pamtivijeka opskrbljuje tom životnom tekućinom. I kad netko zbog siromaštva ili nekog drugog razloga nije mogao uzdržavati magare u okolnim selima bi ga žalili riječima: »Brižan grajan ki nima tovara!«. U tim slučajevima, a takvih ima i danas, trebalo je podmetnuti leđa i u brenti nositi vodu.

— Ku želite nešto već doznati o Gračišću pitajte plovana ili Ivana Božića. Vrah je tu, vrah — govore mještani.

— Gračišće obiluje spomenicima materijalne kulture, a ima i bogatu arhivu. U slobodnim satima prebirem po njoj i eto, nešto malo skupljam, bilježim, ispitujem — govori gračišćanski župnik ili plovan kako ga ovdje zovu, a u rukopisu već ima čitavu knjigu o prošlosti Gračišća. Bit će to jednoga dana lijepi i korisni vodič (i ne samo to) u prošlost Gračišća. Takva knjižica bit će kao dar govora u ustima čovjeka. Jer u Gračišću sve je spremno da progovori, svaka vrata, svaki svod, svake stepenice, ali razgovor može povesti samo onaj tko to pozna.

— Bilo je tu svega, i bolje da ne ni počnemo — isprićava se stari revolucionar Ivan Božić. Ali uvijek drage uspomene na mlade dane prisiljavaju barba Božića da raspredе priču, dugu i zanimljivu, o akcijama Gračišćana koji su od prvog do posljednjeg dana fašističke okupacije i vladavine nepokolebljivo branili svoje slavenstvo i od izroda čistili svoj gradić.

— Kad god je bila nika fešta u okolici ja san mora u pržun. Na zub su me uzeli još za izbora 1921. godine kad san organizira da naši ljudi glasaju za naše hrvatske deputate. U polnoći su me dignuli s postelje i sigurno bi me bili regulali da nisu imali strah od naroda. Zaprli su me, ali pod pritiskom revoltiranog naroda našeg kraja i drugih kraji Pazinšćine su me pustili. Izbori su propali ti put za nas i za njih, aš nidan ni sti glasati. I pokle, 1924. i kasnije, vajk smo delali barufe, ali njin nismo stili dati gušta.

Tako priča danas bolestan i iznemogao prvak gračišćanskih rodoljuba Ivan Božić, a na usnama mu, kad se sjeti mladenačkih dana treperi stih »... Ilir gotov je umreti a ne nositi okove«.

Oko tristo žitelja današnjeg Gračišća priklještilo se za svoj kraj i neodoljivo se drži njega, jer kažu nema životnih sokova do onih djedovskih i očinskih koji se bore sa životom kako mogu, ali ne posustaju.

NA BEDEMIMA PIĆNA

Jutro je, bistro kao voda u sasvim malom šumskom potočiću što se muči među korijenjem visokih stabala. S bedema starca Pićna puca pogled na dio Pićanštine kao iz aviona. Dan ranije bijesnila je oluja i u svojoj stihiji umila krajolik kao majka dijete prije spavanja. Tako je ugodno i odmarajuće militi pogledom po ovim krajevima. U ovoj tišini i svježini, što zaokupi putnika kad sjedne na bankinu pred crkvom, sasvim spontano nadire u misli bogata i burna prošlost tog gradića što se smjestio na visokom brežuljku i što je dugo dosta značio u povijesti Istre, a sada tegobi u staračkoj nemoći.

Oko gradića u široj kršnoj i škrtoj okolici, kao oko dobrog oca, razasulo se 84 zaseoka, što većih što manjih. U njima živi oko 2500 vrsnih čakavaca, potomaka onih prvih Slavena koji su zaposjeli Istru još u VII stoljeću. Kasnije su dolazili i drugi, ali ne u tolikom broju da bi zasjenili starosjedilački jezik, običaje i navike. Gostoljubivi su Pićanci, povjerljivi i meki, ali kad treba, kao što je bilo u prošlom ratu, znadu i nabujati. Takvima ih je oblikovala ova skrta i krševita zemlja koja mnogo traži a malo daje, ali ono što da krijeposno je i slatko.

U samom Pićnu živi oko 200 stanovnika, većinom penzionera i nešto rudara blisko stopljenih sa svojim obiteljima. Samo nedjeljom se razgmižu gradićem. Zaposjednu hladovinu ispod sjenovitih divljih kestenova i zanosno iznose svoja sjećanja na dane provedene »va kave«. Radnim danom Pićan je pust. Tek tu i tamo malim trgom presječe po koja žena sa sićem na glavi. Jedna je česma i tu treba dolaziti po pitku vodu.

O podne odjekne i zov neke majke. Zove sina Marijana što s vršnjacima juri mlade češljugare ili vrapce po kestenovima. Putnika bez poznavanja prošlosti tog gradića, bez vodiča ili dobrog prijatelja, ubrzo bi postalo i dosadno u Pićnu. No tko može zaroniti u stoljeća što su se okrzla o ovaj gradić ispunit će jutro začas. Jer Pićan nije običan gradić. Star je i pun bujne prošlosti. U starim zapisima spominje se još 804. godine. Tada se žalio nešto i tu žalbu uputio, kao i mnogi drugi istarski gradići, Rižanskoj skupštini kod Kopra. Kako je tada imao biskupsko sjedište daje francuskom kralju do znanja da mu pripada naziv grada, a ne samo utvrde.

Brežuljak što ga zasjeda Pićan sigurno je bio naseljen i prije dolaska Slavena u Istru. Postoji jedna stara predaja koja kaže da je pićansku biskupiju ustanovio sam sv. Marko Evanđelist i da je prvi biskup bio neki Hermagora koji je postavljen i na svetački tron. Ima još i legenda i stvarnih dokaza da Pićan spada u red vrlo starih ili najstarijih istarskih gradića kao što su oni koji završavaju na nastavke -an i -in (Pićan, Kršan, Plomin, Labin itd.).

Zahvaljujući snalažljivosti pićanskih biskupa gradić je nekoliko stoljeća imao svoje zlatno doba. Najviše ga je obdario bio car Konstantin Veliki i pićanska se biskupija protezala od Pazina, Žminja, Barbana, Labina pa sve do Rijeke. S tog prostranog područja dolazilo je u Pićan obilje raznih plodova i gradić je mogao podizati visoke zaštitne bedeme koji ga i danas stežu da se, moglo bi se reći, ne rastoči u dolinu. U prvoj polovini 10. stoljeća, kako je zapisao don Luka Kirac, Pićan, Osor i Krk bili su znameniti hrvatski gradovi, a biskupi, koji su pored crkvene vlasti imali i svjetovnu, birali su se iz hrvatskih obitelji. Tu su, u gradiću kako u jednom dokumentu navodi pićanski biskup Juraj Reitgartler iz 1599. godine, crkveni obredi održavani na staroslavenskom jeziku sve do kraja 16. stoljeća. Gotovo svi svećenici bili su glagoljaši i rijetko je koji znao što latinski. Papa Aleksandar III je 1178. godine nanio prvi ekonomski udarac pićanskoj biskupiji, a drugi učinili su biskupi Zaro, Marentin i drugi u 17. stoljeću. Aleksandar III smanjio je posjede pićanske biskupije u srednjoj Istri, a protalijanski biskupi ukidaju staroslavenki jezik i glagoljanje. Već 1628. godine u jednom izvještaju Vatikanu spominje se da »svi žup-

nici znadu latinski«, jedino da su trojica ostala kojima taj jezik neće »nikako u glavu«. U istom izvještaju spominje se da »narod govori hrvatski i rijetki znadu talijanski«.

Predugo bi nas odvela razmišljanja o pićanskoj prošlosti. Taj gradić, danas miran i tih, imao je toliko uspona i padova da ih je vrlo teško nabrojiti. Bio je neko vrijeme ravan Trstu po ugledu i ekonomskoj moći, a nekad je opet spadao na prosjački štap i molio pomoć čak od Marije Terezije. I uspio je u tome, ali kad mu je 1788. godine ukinuto biskupsko sjedište propao mu je i zlatni vijek koji ipak uvijek nije bio zlatan.

U ovom stoljeću bio je Pićan dugo poprište nacionalnih trzavica između talijanaša i ljudi odanih svom slavenskom i jugoslavenskom podrijetlu. Hrvatska škola nikako se nije mogla u njemu održati nego samo kratko vrijeme u godinama prvog svjetskog rata. Takvo i loše ekonomsko stanje otjeralo je mnoge Pićance u bijeli svijet.

U danima oslobodilačke borbe Pićan i Pićanština teško su prokrvarili. Mahom su stali na stranu koja je prevagnula i donijela slobodu. Puno ih je to stajalo žrtava, ali zanos koji su pokazali u borbi za konačno oslobođenje starog feudalnog gradića što dominira prostranim krajem, prelazi hrabrost i zadire u drskost. Pod rukovodstvom komandanta drugog udarnog bataljona Marija Maganje na svojim su rukama nosili top »Jurinu« i uništili tuđinsku kasarnu. A kad su čuli da je komandant Maganja poginuo jurnuli su još žešće i zauvijek onemogućili 80 neprijateljskih vojnika. Bio je to račun za mnogo godina i dugova, ali konačan.

Dugo bi imao čovjek tako što meditirati o Pićnu, ali podiže se sunce iznad Raše i pripeče zidine, a to znači da se treba odatle skloniti. Pa hajdemo u hladovinu i, do viđenja grade, starino naša zapuštena.

GOVORENJA O ĆEPIĆU

Polako iz tjedna u tjedan, nešto pješke nešto vlakom i automobilom, a bogme nešto i zaprežnim kolima, slijedeći trag učitelja Franje Horvata Kiša na njegovim istarskim putima, stigoh i do Čepića. Pa kao prvo, a to zato što je odjeknulo podne, svratih u hladovinu pod stari hrast ili pod grm kako ga ovdje zovu. Vraški je to grm, mislih, kad je tako ogroman i kad pamti punih osam stotina godina. Ali pad već mještani hoće da bude grm, neka im bude. Vrijedi poštovati volju ovdašnjih sjedioca.

Malo ima taj hrast vršnjaka u Istri, a možda ni jednoga. Bura i starost nagnule ga prema jugu, ali stari orijaš ne da se. Zeleni se kao mladika. Šteta je što ne može progovoriti jer imao bi što. U tih proteklih osam stotina godina, koliko kažu da ima taj hrast, toliko se toga u ovom podsisolskom prisunju zbilo i promijenilo da bi trebalo na kvintale papira za sve ispisati. Ali stari čepićki hrast kao dobroćudni seoski nijemak šuti i samo titra svojim šuštavim lišćem, kao da se smiješka i odobrava sve što mu čovjek kaže.

U Čepiću pričaju da je to najstarije stablo u Istri. Da li je to točno teško je provjeriti, ali da među najstarije spada — to je sigurno. Jer u onoj dimenziji izrasti na kamenjaru i uz to voditi stalnu borbu za život s burom nije bilo ni lako ni škrtarenje s vremenom.

Toliko o hrastu. Ako bih počeo duže onda bi se s pravom mogao naljutiti i stari dud nešto dalje hrasta. Trebalo bi više ljudi da se uhvate za ruke pa da ga opasaju, a to znači da on sigurno pamti i bunu u Kožljaku i mnoge poplave Čepićkog jezera.

Poslije staroga hrasta i debelog duda najviše u Čepiću pamti Alfred Načinović. Na pola je puta između sedamdese-

te i osamdesete. Osobno dakle i ne pamti tako puno kako bi čovjek stekao dojam slušajući o njemu od njegovih susjeda. Barba Načinović je zapravo puno toga zapošta od svojih roditelja i starih susjeda. I kad danas to iznosi milina ga je slušati. Međutim njegova kuća kraj debelog duda je već duže vremena zatvorena. Obolio je čovjek i sada je na liječenju u Puli. A zdrav je donedavna bio baš kao susjed mu hrast. Pa kad već ne nađoh starinu Načinovića, krenuh dalje do Josipa Runka. S njim čovjek uvijek može provesti ugodni trenutak. I ne samo to nego on nađe vremena da s čovjekom progovori sočno čepićski i otvoreno.

Tako je bilo i ovaj put. Na krovu mu majstor popravljao ono što je bura u nekoliko navrata razrovarila. Ali »kad je priša člověk od svieta« Josip Runko pušta sve.

I počesmo razgovor o životu u Čepiću i oko njega. Zemlja i more trošili su, i danas troše, životnu snagu ovih ljudi. Zemlju prevrću na svojim njivama, a od 1933. godine i na mjestu nekadašnjeg Čepićkog jezera. To rade oni koji nastavljaju tradicije i životni put najstarijih stanovnika ovog podgorja. I ako se u tešku ilovačastu zemlju iscijedi dosta znoja i zamijesi poprilično gnoja a uz to i nebo pusti svoju životnu suzu, onda se ima pošto ići zaprežnim kolima. Ukoliko se zemlja vara slabim radom i mršavom gnojidbom ona onda prevari višestruko. Čepljanima to se rijetko dogodi jer oni su u tu zemlju zaljubljeni više nego u bilo što na svijetu.

Drugi pak, upravo da ne bi poremetili zaljubljenost u zemlju, prepuštaju je bratu i odlaze za kruhom na plave morske staze. Danas na raznim morima i pod raznim zastavama plovi oko 40 Čepljana. I svake godine bit će ih više jer poslije male stanke od nekoliko godina opet su mladići počeli odlaziti iz sela s velikim zavežljajima. Ali, da spomenem i to, kad odu ovdje ne kažu »zbogom«, nego »do viđenja«. Ne zaboravljaju svoje u suncu kupano rastreseno selo na blagoj kosini brežuljka ispod Sisola. Kad im nateče godišnji odmor uvijek rado dođu u drago selo, a i u tuđem svijetu misle na nj, jer da nije tako ne bi se sjetili slati uputnice i dolare u rodne kuće, a i za druge potrebe. Dočuli, na primjer, nedavno da selo obnavlja crkvicu, a ovi skupili i poslali nešto više od tisuću dolara. Tako će, kažu, i kad se bude počelo s obnovom zadružnog doma, na koji se zub vremena teško

okomio i na sve prije naliči nego na dom za kulturne potrebe sela.

Čepić je selo od starine. Tko zna prije koliko stotina godina su mu udareni temelji iznad Čepičkog polja? Oko 145 kuća rijetko je zasjelo brežuljak i u njima danas živi 800 žitelja. Nekad ih je bilo i više, ali nešto rat (27 palih boraca), nešto seobe-prorijedile su i ovdašnje dosta brojne obitelji.

Selo ima osnovnu (osam razreda) školu, prodavaonicu mješovite robe, gostionicu i pokretnu kamion-prodavaonicu mesa, subotom. Nedjeljom posjeti ih i kino-služba, a zatim mladost zapleše, a stariji udare na boće. Tako nedjeljom i praznikom. Radnim danom rani se na posao i ne miruje nego su stalno u motu, kako kažu. I to im se poznaje. Osim još desetorice svi porušiše stara ognjišta. Vodu dopremiše tik do kuća, struju u kuće, a sada sve češće niču televizijske antene na krovovima gdje su donedavno još stršili ugojeni dimnjaci. Šest ih se titra na suncu. Isto toliko u selu ima i privatnih automobila. Za traktore nisu zainteresirani. Blizu je Dobro pa koriste njegove usluge.

Tako govore o životu u Čepiću, tako se živi u Čepiću i svaki dan sve brže ostvaruju donedavni snovi.

OKO KRŠANA

Ovog kasnog ljeta zeleni se i kršanski kamenjar. Što sve čini kiša! Iz gole litice buja trava kao da joj životne sokove cijedi plodna crnica. I tko bi po travi rekao da smo na pragu jeseni? Čak se i cvijeće muči šareniti. Jesen ovdje navješta samo drveće. Lišće dobiva onu simpatičnu narančastu boju, a jasenovi čak i crvenkastu. Zrele su i kupine, samo ih je malo, toliko malo da se i vrapci na njima češće posvađaju i potuku. No sred dneva će brzo pa zakoračimo u Kršan prije nego ljudi sjednu za trpeze. Onda je teže započinjati razgovor.

Nije trebalo žuriti. Ovdje do navečed na razgovor i ne treba svraćati. Što je čemu na poslu je u Labinu, Raši, Plominskom zaljevu, Potpićnu i na Čepićkom polju. Domaćice imaju pune ruke posla i radije bi da ih ništa ne pitate, a ako već nešto morate onda neka to budu najosnovnije informacije: koji put vodi za neko selo, gdje tko stanuje i slično. Djece kao da ovdje nema. Utišali i dječaci i djevojčice. Valjda prevrću i razgledavaju tek kupljene udžbenike. Nova školska godina je tu!

Prazna je i gostionica. Gostioničarka krati vrijeme brišući šank. Više se dosađuje nego čisti. Tko zna koliko je puta otrla od jutros prašinu? Pitamo je ima li što za jesti. Čudna li pitanja! Tu rijetko svrate gladni. Gosti se usputno zaustave samo na čašici i krenu dalje. Pa kad je već tako onda je najbolje skrenuti pod neki drenjak. Plodovi su zreli i masni, a uz to hladni i svježi.

Poviše mjesta, na putu za Eržišće, eto i drenjaka. Izbio iz neke litice, prekrio je grančicama i sad on gospodari nad tih nekoliko kvadratnih metara krša i kamenja. Odavde zahvaća pogled čitav masiv Učke i veliki dio Čepićkog polja,

a i sam Čepić i još dalje. Koliko je puta taj krajolik milio zlokobni pogled Jurja Kršanskog? Tko će to točno znati, ali sigurno vrlo mnogo. S vrha kule, ili pak ovako s neke stijene, zurio bi poput sokola taj kršanski velmoža iz 15. stoljeća i stvarao planove koji su se ostvarivali u krvi i jecaju. Koliko li je samo Mlečanima zadao briga, a i drugima, svojim kmetovima i susjedima! Godinama je Juraj Kršanski haračio ovim širokim krajem sa svojom četom lopova i jao si ga selu i putniku na koje se obreo. Mlečani su mu za glavu nudili 1000 zlatnih dukata. I nakon duga lova uspjeli su ga uhvatiti. Proces za zlodjela bio je kratak: uskoro po uhićenju bio je obješen u Kopru.

Juraj je bio samo jedan od kršanskih feudalaca, a koliko je bilo takvih Juraja, sigurno nitko neće saznati jer Kršan je vrlo star. Spominje se 1274. godine prilikom zaključenja mira između goričkih grofova i oglejskog patrijarha, ali je sigurno stariji. U tom ratu je castrum Carsach teško stradao. Vojnici goričkih grofova naprosto su ga opustošili. Tako porušen čamio je do 1307. godine, dok ga pod svoju vlast nije dobio pazinski kapetan Henrik. On je Kršan obnovio i stara utvrda opet počinje s usponom.

I čuveni Istarski razvod spominje Kršan u vezi razgraničenja s Plominom i Kožljakom.

Tko bi si danas na prvi pogled mogao zamisliti vrlo burnu prošlost Kršana? Tako je tih i spokojan kao starac, bez vojničke posade i straže. Ali te kršanske zidine pamte mnogo. Pamte i uskoke iz 1614. godine kad su rovarili i bijesnili oko njegovih temelja i druge vojske. U najtežoj mu je uspomeni 1615. kada su ga Mlečići bili naumili preorati. Na dva mjesta probili su kao bujica obrambene zidine i upali u utvrdu, ali su ih hrabri stanovnici Kršana uspjeli ponovo istjerati. Dvije godine kasnije, upravo kad se gradić bio malo oporavio, opet na nj nasrnuše Mlečani s 50 konjanika i 150 pješaka. U pokušaju nisu uspjeli, naprotiv, hrabri branioci nanijeli su im teške gubitke.

I tako, da više ne plivamo po prošlosti, uspinjao se i padao stari Kršan, napadao i branio se i mijenjao gospodare. Većina su bili iz drugih, tuđih, krajeva i ničim nisu bili vezani za taj slavenski krš i slavenske kmetove koji su svojim znojem i krvlju cjedili sve što se iscijediti dalo, a to su im

zatim otimali kršanski feudalci. Ostajale su samo nade i vapaji u duboko beskrajno nebo.

Tako su proticala desetljeća i stoljeća na kršanskom kamenjaru. Gospodi, vlasnicima Kršana, okolice i drugim imanja bilo je osnovno bogaćenje, a kmetovima održavanje gologa života. Zadnji put je Kršan zakrvario u oslobodilačkoj borbi. O tome svjedoči i mali ali upadljivi spomenik palim borcima što ga je podigao zahvalni narod na raskrsnici mjesta.

Poslije oslobođenja starac Kršan je uronio u mirni svakidašnji život. I danas mnogo podsjeća na život čovjeka: u mladosti bučan a u starosti spokojan. Ali niču novi izdanci, nove kuće, a u njima i novi život i vijek će se produžiti.

Vrijeme je kad će se ljudi početi vraćati s posla a ja moram otići. Autobus će svaki trenutak. Pa, do viđenja stara kršanska utvrdo. Drugi put ćemo, kad me posao opet nanese ovamo, razgovarati o sadašnjem životu.

S KAVARICOM U RAŠU

»I moj je put pri kraju, i ja sam na završetku svog skitanja i svoga leventovanja. I sada znam što ljubim. Prije sam vjerovao da se može čitav narod ljubiti, a pravo sam ljubio možda tek Zagorca. Prije sam vjerovao a sada znam i osjećam kao i to da ono što ljubimo mora biti blizu i najbliže... I mora u tebi živjeti. A ja osjećam kako moja ljubav živi...«

Tako je na kraju svojih istarskih puta zapisao zagorski učitelj Franjo Horvat Kiš. Dva je srpnja, 1912. i 1914. godine, »proleventovao« Istrom, obišao je, upoznao i zavolio. Nakon pedeset i pet godina, otprilike, u spomen velikom malom učitelju i putopiscu obnovio sam te staze. Ostala mi je još neprokrčena Puljština — Peroj, Valtura i Medulin, ali će uskoro doći na red i ta mjesta, da vidimo kako u njima ljudi mijese svakodnevni život. No već naslućujem da zaključku Franje Horvata Kiša ne bih imao što nadodati. Tek kad čovjek vidi i upozna nešto — može to voljeti. U ovom slučaju to su bili naši dragi krajevi, ljudi i sela. U njima više nema onog životnog ritma kao za Horvatova putovanja, ali unatoč tome sela i ljudi u njima ostala su neposredna, gostoljubiva, otvorena, poštena i golubinje pitoma. I za sve ovo napisano u posljednjih nekoliko mjeseci najvećim dijelom dugujemo tom priprostom i iskrenom svijetu koji ne zna za licemjerstvo i laž.

A sad da krenemo malo put juga. Horvat Kiš krenuo je vlakom iz Pazina pa pravo u Pulu. Stao je uz prozor vagona pa raskošno bacao pogled sad lijevo sad desno i divio se šumicama, vinogradima i pašnjacima što su uzmicali uz željeznicu. I čudio se tom šarenilu Istre koja mu se učinila da krije u sebi sve boje i draži ovog svijeta. Da vidimo kako izgleda život gledan u autobusu i iz autobusa.

Iz Kršana u Potpićan put se prevali za petnaestak minuta. Ali poslije do Žminja protegne se u vječnost. Autobus mukom savladuje uspon prema Sv. Katarini. I cesta je loša. Kameni živci nabrekli kao gljive, a oko njih rupe u kojima se za kišnih dana kupaju grlice i golubovi. I okoliš nekako zapušteno izgleda. Vidi se da su ljudi okrenuli leđa zemlji. Zaokupio ih rudnik i nova privređivanja. Vinogradi su obrasli u korov, kukuruzi nenagrnuti, djetelina nepokošena. To je Pićanština, kamenita, slaborodna i pusta. Ali čim prođete Jakačiće slika se mijenja. Oko Milotskog Briga okoliš je ljepši i uređeniji. Uz cestu, slijeva i zdesna, ljudi iskapaju krumpir. Kiša ih malko zanijela i dosta ima plodova koji su izrasli. Zato se žuri s iskopavanjem dok ne opet porosi. I što se više približujete Žminju to su njive češće i urednije. Na nekoliko mjesta muž i žena pužu na koljenima i kosjerićem čiste njivu, krumpirište valjda. Iza njih stoji košara, a oko nje plivež, za blago.

U Žminju autobus odmara nešto više od pola sata To za časak prođe. Prije četiri-pet godina mnogi putnici nisu ni silazili iz autobusa. Sada autobus ostaje prazan. Žminj dobiva novo ruho. Tu je tik uz autobusnu stanicu samoposlužna prodavaonica, pa gostionica, jedna, dvije, a gore u centru gradića i treća. I asfalt je stigao do Žminja. Opet kao nekad, samo po drugom poslu, Rovinjci prodiru na Žminjštinu. Još će nešto biti od ovog gradića koji je bio poznat samo po dobrim sajmovima, lijepim volovima, bogomoljnim i poštenim ratarima i stočarima. Za koju godinu će sigurno dosta toga odnijeti u nepovrat turizam koji je i ovdje osjetno počeo kucati na vrata. Zasad još uvijek ima dosta poštenjakača su srca uvijek otvorena, podjednako za Žminjca i Nežminjca.

Nešto poslije podne kreće autobus za Rašu. Ljudi ga ovdje zovu kavarica, a to zato što prevozi rudare. Nekad je bio isključivo namijenjen samo za rudare. Sada kavarica vozi i druge putnike. Pa hajdmo malo među rudare. Umoran je to svijet, ali dobroćudan i spreman za šalu.

Do Savičente malo rudara primismo u autobus, ali poslije, počevši od Foli pa dalje, bivalo ih je sve više. U Gržinima pet-šest, u Ceru desetak, u Petehima isto toliko, pa u Draguzetima, Grandićima, Kožljanima. Kad smo došli Podorih autobus je bio pun ljudi kao sardinska kutija. Rudari se ironično šale: »Rini Tone, podupri Miho, ćemo ga forši proširit kako Kastavci crikvu!« Autobus ostaje i dalje tijesan i dobro poskakujući spušta se prema Barbanu.

Prije desetak godina čovjek se provozao s kavaricom sa zadovoljstvom. Rudari su se šalili, pričali viceve. Bili su veseli i raspoloženi. Ovi današnji su šutljivi. Neki drijema, neki nijemo gleda kroz prozorsko staklo, a samo rijetki vode razgovor. Čovjek naprosto osjeća da rudnik Raša više ne daje srce. On ga je dao. Ljude što ruju duboko u utrobi zemlje ili poskakuju za poslom po Štalijama šalje na kraju mjeseca kući s — polupraznim kuvertama. Tu, u autobusu, ima ih sa svega tridesetak tisuća starih dinara osobnog dohotka. A uz to još se čuju razne, ne potvrđene ali prilično demoralizirajuće, glasine da će sami morati snositi glavninu troškova prijevoza, da će morati na druga radna mjesta ili u penziju. Lako je to, kažu stariji, reći idi u penziju, ali kakva će to biti penzija kad je plaća ovako mala! Ljudi brinu. Znadu za pomoć koju je Raša dobila, ali to je samo privremeni spas bolesniku na samrti. Rudari gledaju perspektivnije. Što će biti sutra. Te ih misli zaokupljaju i zato više u kavarici nema onog života i veselja kao nekad dok je Raša davala srce.

Ispod Barbana već su mnogi drijemali. Oborili ljudi glave kao ćurke. Tresu se i dremlju. Sigurno će ih poslije boljeti vrat. Ali nitko od tih suhih pocrnjelih lica, iscrpljenih na radu u rudniku i svojim njivicama kao da na to ne misli. Uz bok stišću staru, većinom poderanu torbu iz koje viri vršak boce, vjerojatno napunjene vodom i octom. Tako se odmaraju, tako odvraću crne misli ljudi iz crnog raškog podzemlja, kopači crnog zlata. Odmarajte, drugovi. Još samo malo. Uskoro će Most Raša i mnogi ćete morati sići. Neka bude sa srećom.

NA DIVLJEM ZAPADU

Na području između Baderne, Višnjana, Poreča, Vrsara i kraja Limskog zaljeva dugi niz godina odvija se život nalik na onog što ga nalazimo u vestern romanima. Bio je to svojevrsni divlji zapad s dominacijom sile i terora. Stariji stanovnici se toga još dobro sjećaju, a mlađi, kad ih slušaju, gotovo im ne vjeruju da je zaista tako moglo biti. Sjedeći na istom sjedištu u autobusu za Vrsar s jednim starijim putnikom, rodom iz južne Poreštine, u toku razgovora čuo sam više vestern priča s istarskog divljeg zapada. I gotovo sve su me zagolicale, pa odlučih malo prošetati raskršćima puteva i staza omeđenog dijela Poreštine.

— Morete opisati grihe, ali grišnike ne spominjite; grobi su još čuda od njih friški pak ne bi bilo lipo, znate kako je... skrenuše mi pažnju već u Flengima. Dobar savjet, kažu, zlata vrijedi, a ovaj mi se učini baš takvim pa zato neka mi čitatelji oproste što ću imena izostaviti iako sam ih, onako usput, zapisao vrlo mnogo.

Kako se rodio teror na Poreštini — složno je pitanje. Ipak pretpostavlja se da je odlučna bila 1817. To je bila jedna od onih crnih i ukletih godina. Istrom je harala nezapamćena glad. U nekim dokumentima se spominje da je od gladi te godine pomrlo oko 5000 stanovnika Istre. U usmenoj predaji ta je godina sačuvana po krvavom kruhu što se pekao od koštica grožđa i hrastove kore. I baš te godine ponikle su brojne krađe u zapadnoj Istri. Kralo se sve što je bilo za pojesti, ne iz pohlepe za bogatstvom već iz nužde. Ta ružna navika međutim zadržala se i kasnije u rodnim godinama, gotovo do oslobođenja.

Skupine dobrih i oprobanih prijatelja odlazile su noću u krađu kokoši i ovaca. Ukradenu perad i stoku skuhali bi

negdje u skrovitom mjestu i pojeli. No tokom vremena uspjelo se saznati za to. Nekad se tajno otkrilo pod djelovanjem vina, drugi put prilikom jačeg zbližavanja s okrađenom kućom, na primjer, kod ženidbe i tome slično. I tada je dolazilo do organiziranih osveta.

Na Poreštini je najraširenija osveta bila sječa vinograda. To teško zlodjelo obavljalo se u mjesecu srpnju ilikolovozu, dakle onda kad je glavnina radova u vinogradu već bila završena i kad se čekalo na zriobu. Sjeklo se po meritu, tj. koliko je dužnik zaslužio: nekad desetak čokota, a nekad i po cijeli vinograd. Jedna osveta rađala je drugu, još težu i veću, i tako se išlo u nedogled, jer sumnja je uvijek tinjala tko bi to mogao napraviti.

Dio izvršenih osveta nije se prijavljivalo, iz bojazni, a i one koje su prijavljene nisu doživjele zadovoljštinu. Žandarmi su bili često bespomoćni da uđu u trag izvršiocu. Među tim onoga koga se uhvatilo na djelu, ili nepobitno dokazalo da je počinio zlodjelo, teško se kažnjavalo. Jedna od kazni bila je i ta da su ga oružnici vodili po selima i to s velikim naramenkom loza na leđima i oko vrata.

U Funtani, Musaležu i drugim zaseocima stariji pričaju da se godinama prije prvog svjetskog rata bila izrodila čitava klapa svojevrsnih hajduka koji su terorizirali čitav kraj. Oni su po narudžbi premlaćivali ljude, palili sjenike, izazivali pojedine bogatije seljake kako bi opravladi osvetu. Zapisao sam imena više ljudi koji su nevino poginuli od metka tih hajduka — kad su se kući vraćali sa sajma s novcem od prodane stoke ili grožđa. U doba kad se klalo svinje po selima domaćin je bio dužan da pečenkama nahrani naoružanu družinu i to bez prigovora. Ukoliko je odbio slobodno je mogao naredne jeseni otpisati berbu grožđa: sječa trsja nije ga mimoišla, a ukoliko se družini pričinilo da je dugo čekati za osvetu do kolovoza, već bi druge ili treće noći zapalili sjenik tom domaćinu.

Žandari su znali za mnoge zlodjelce, ali su bili često nemoćni da im bilo što učine. Da bi mogli primijeniti slovo zakona morali su teroristu uhvatiti na djelu ili pak imati drugi nepobitni dokaz. To postići nije bilo lako. Pucati u počinitelja krivičnog djela nisu mogli osim u samoobrani i to isključivo u prednji dio tijela. Ako je prekršitelj zakona bje-

žao mogli su za njime samo trčati. To su i činili i ako bi ga slučajno uhvatili taj je plaćao ceh, ali to je bivalo rijetko.

Slaborodne godine, brojne obitelji i siromaština koja je vladala Poreštinom, jer je gotovo sva bila u tuđem vlasništvu, a seljaci su bili bezemljaši, napoličari i ovisni o kontu, pogodovale su širenju i održavanju terora i terorista. Tek oslobođenjem zemlje i ukidanjem gospodstva i ovisnosti sela od pojedinih šinjorija, prestali su zločini na Poreštini. Ljudi su se vratili poštenom radu i danas se ne zna ni za sječu čokota vinove lože, ni krađu, ni ubojstva na njivama i cestama. Iako se dogodi da ponekad susjed susjedu stane na žulj to se više ne rješava prolijevanjem krvi ili sječom vinograda već drugim, civiliziranijim putem.

Kurioziteta radi pitao sam u Flengima, Funtani, Gradini, Fuškulinu, Musaležu, Buićima i još nekim zaseocima kad je u njihovom kraju izvršena posljednja sječa vinove loze. — Vero ñi udzdavni — odgovarali su ljudi i dodavali: — Pasala su ona vrajža lita kada se to delalo. Sada morete mirno spati.

Istarski divlji zapad postao je miran, radin i — pitom kao i brežuljci i uvale s vinogradima i šumarcima i tek pooranim njivama zasjenjenim maslinicima što se od Baderne blago spuštaju prema moru.

ŽMINJSKA HTIJENJA

Ima jedna stara već skoro zaboravljena priča o osnutku Žminja. Čuo sam je u zaseoku Zeci, a glasi otprilike ovako: Kad je neko slavensko pleme naseljavalo Istru dvoumilo se gdje da stane i podigne naselje. Jedan slijepi starac, koga su vodili sobom, rekao je da se pleme zaustavi i podigne naselje tamo gdje uoče da raste biljka habat. — Tu je — rekao je navodno plemenski starješina — dobra i sveta zemlja. I putujući prema jugu na mjestu gdje se danas diže Žminj naiđoše na habat, visok i s crnim sjemenjem, i podigoše utvrdu. Tako je, kaže priča, nastao Žminj, jedno od starijih slavenskih naselja u Istri.

Kada je to bilo, priča jasno ne spominje. Arheolozi su naišli na staroslavensko groblje i ustvrdili da potječe iz 9. stoljeća, ali vjeruje se da je Žminj bio i prije naseljen. Naselilo ga je jedno slavensko stočarsko-ratarsko pleme i današnje stanovništvo predstavlja u većem postotku kontinuirani slavenski živalj. To pored ostalog potvrđuju i sačuvani vrlo stari jezični oblici.

Habat u okolici Žminja i danas raste, ali zemlja nije ni dobra ni sveta: traži mnogo znoja i gnoja. Srećom naselili su je stanovnici koji ne žale znoja i zemlja rodi. Dugi niz stoljeća mučilo se tu zemlju i crpilo iz nje sve što se moglo. I danas je Žminjci muče, ali manje nego nekad. Uvidjeli su ljudi da ima kruha i bez štrpanja i oranja. Neki su se opredijelili za vađenje boksitne rudače, drugi ugljena u Raši, a treći za pazinsku i rovinjsku industriju i druge izvore prihoda. Zemlja je pala u drugi plan, ali nisu joj okrenuli leđa.

No nisam svratio u Žminj da rujem po njegovoj prošlosti već da zabilježim što se danas zbiva u njemu. Taj gra-

dić naime nije zadesila sudbina Motovuna ni Oprtlja ni mnogih drugih istarskih mjesta. U Žminju život se nastavlja i posljednjih godina naprosto buja.

— Danas već nemamo nijednog praznog stana u gradiću. Sve je veći broj onih koji nam se obraćaju za kupnju zemljišta na kome bi gradili obiteljske kuće. Bivše sajmište već smo isparcelirali i uskoro će ga prekriti nove nastambe. Jedna je već podignuta — priča Mirko Paulinić, voditelj Mjesnog ureda.

Nedavno je u Žminju otvorena samoposlužna prodavaonica, a za koji mjesec bit će dovršena i veća gostionica do nje. Lijepo je uređena ambulanta, dobro opremljena veterinarska stanica, uspješno posluju tri gostionice, dvije mesnice, prodavaonica voća i povrća. Gradić je asfaltiran, a nedavno je dobio i prvi asfaltirani saobraćajni krak, do Rovinja. Naredne godine će asfalt prekriti novih 13 kilometara do Pazina. S cestom dolazi i novi život, jači saobraćaj i promet.

— To smo mi ovdje dobro uočili — ističe Petar Radovan, predsjednik Izvršnog odbora Mjesnog odbora SSRN u Žminju — i zato smo pokrenuli akciju za izgradnju novih cesta.

Prije nekoliko godina sagrađena je cesta Cere — Foli u dužini od tri kilometra. Ove godine cesta Žagrići — Benčići dugačka isto oko tri kilometara, a sada su u punom jeku radovi na dovršenju ceste od Cera do Balići.

— Želimo da naša sela budu povezana s matičnom općinom, da u njih dođe autobus i druga prevozna sredstva. To znači, želimo naš kraj preorijentirati na novu proizvodnju i nova zaposlenja. Rovinj se razvija u snažni turistički centar koji će apsorbirati dosta radne snage i poljoprivrednih proizvoda. Žminjština mu tu može dosta dati i zato se izgradnjom novih i modernizacijom postojećih saobraćajnica približavamo centru — izjavio je Petar Radovan.

Stanovnici zaseoka Mužini i sela Gržini dali su već 4000 dobrovoljnih radnih sati na izgradnji nove ceste, a stanovnici uzcestnih sela od Cera do Balići zemljište gdje treba cestu širiti i kamenje za tucanik da se cesta dobro posipa i tako osposobi za suvremeni saobraćaj. Za šest mjeseci tuda treba da počne svakodnevno saobraćati autobus za Rovinj.

— Naš kraj je dosad bio orijentiran na Rašu. Sada trebamo izvršiti preorijentaciju i to na Rovinj, a da bismo to mogli treba nam suvremen put. Sada smo prionuli da ga učinimo i da riješimo problem kako poći u Rovinj — ističu birači u Ceru.

Kad se čovjek u mislima prenese dvadesetak godina unatrag kako je bilo u istočnoj Žminjštini tada, danas skoro ne može vjerovati stvarnosti. Život se ovdje toliko uskovitlao da ga nije za prepoznati. Pitku vodu ima svaka obitelj, električno svjetlo svaka kuća, po jednoga ili dva zaposlenog također svaki kućni broj. Gdje toga nema dolazi penzija. Stanovništvo se dosta trudi i stalno je u pokretu i to se vidi na svakom koraku. Nestali su veliki dimnjaci i ognjišta, obrasle šume, industrijalizirala se nošnja i zasitili ljudi. U docima gdje su virile konoplje danas se sadi krumpir i kupus, staje su proširene i popunjene brojnim grlima goveda. Zemlja je ovdje sva obrađena, a kultiviraju se i pretvaraju u oranice i mnoge sjenokoše.

— Mi nemamo ni metra zapuštene zemlje općenarodne imovine. Ljudi se naprosto otimlju kome ćemo je dodijeliti na obrađivanje — informira Vinko Hrelja, poreski izvršitelj.

Mnogo imaju Žminjci htijenja, ali istina je da ih postepeno pretvaraju u stvarnost. Više se ne gleda u grad kao u neko sveto mjesto u koje treba hrliti. Ljudi su uvidjeli da se i na selu može živjeti s malo više truda.

— Sada nas more tri problema: otkup stoke, saobraćaj i neobnovljene od rata opustošene kuće i gospodarske zgrade. Kad bismo mogli ta tri problema riješiti bili bismo na konju — govore birači.

U Žminju se pripremaju i na izgradnju benzinske stanice i motela.

— Izgradnjom tih dvaju objekata naš gradić dobio bi novu privrednu injekciju — kaže Mirko Paulinić. To je točno. Vrijeme je potvrdilo da Žminjci što naume to i ostvare pa će sigurno tako biti i ovog puta.

S KIŠOBRANOM PO BUJŠTINI

Prvo je kiša počela pljuštati, zatim je iznenada skoro presahla, ali za djelić vremena. Nebo se uskoro zaoblilo oblacima što su sasvim nisko doplivali, tamo od nekuda iz pravca Brtonigle, i zasjeli nad Bujštinom. Dan se pomrčio, a dažd je uhvatio jedan ritam i dugo više nije prestajao. Kao igle zabadale su se kapi u lokvice vode što su ispunjavale udubine po ulici. Izgledalo je kao da kiša juriša na one brojne srebrnaste mjehuriće što su se kočoperili po lokvicama dok ih ne bi neka od kapi uništila. Ali što je kiša gušće, brže i duže kljakala to je mjehurića bivalo više.

— Ma gran ga pada! — mrzovoljno prozbori čovjek što se zajedno sa mnom zgrbio pod kišobran ispred prodavaonice novina u Bujama. Rekao je to tiho i za sebe, valjda imajući u vidu da je za kiše čovjek najdosadniji pa je najbolje šutjeti.

Buje su izgledale puste. Živost je dolazila samo iz mliječnog restorana i to onda kad bi netko otvorio vrata i izišao ili ušao. Povremeno bi i koja žena ili dijete prokoračili ulicu vraćajući se kući iz prodavaonice.

— Jedanput se govorilo kad je tako pada dažd prez molati da su nigdi nikega nedužnega ubili i, buduć da za njim neće imati ki plakati, čini to nebo.

Nepoznati suputnik još i ne dovrši pričicu kad se do nas uzdigne Slavnikov autobus. Uskoro je put zavijugao u sjeveroistočnu Bujštinu, u kraj ne bogat i raskošan, ali prijatan za pogled i gostoljubiv. Nalijevo i nadesno od ceste protezali su se u nedogled sasvim mali brežuljci obrasli u hrastovo krmlje. Između njih odmaraju se njive i njivice s još neobranim kupusom i mrkvom ili pak pšenicom čije se vlati iz autobusa

jedva primjećuju. Ima u tom kraju i vinograda i po koja maslina ali se u jesenskom kišnom danu slabo ističu.

Tako migoljeći pogledom po ovom dijelu manje poznate Bujštine zaboravih na vrijeme i posve se začudih kako brzo stigosmo u Poropate. Zamišljao sam si to selašce mnogo većim i uređenijim, kad ono posve malo i neprimjetno da skoro nemate kome otići. A tu je, pričaju, bilo u danima rata gnijezdo partizana i sjedište brojnih rukovodstava revolucije. Okolni šumarci krili su svoje oslobodioce i neprijatelj nije smio u njih zalaziti. Svaki šušanj, svaki graktaj ptice, svaki preplašeni zec ili pak zvižduk označavo je neku poruku.

Prvi seljan koga zapazih pod strijehom gdje teše dršku za sjekiru uputi me k Eugenu Štokovcu.

— On je naš odbor već drajset let i on će vam sve reći kaj vas intereša, a to je kako da van mi rečemo.

Začas se nađoh u maloj kući u koju se ulazi sa sjevera, što ovdje nije obično. Do štednjaka sjeo Eugen ili kako ga ovdje zovu Đenijo Štokovac. Trenutak prije vratio se od nekuda pa sjeo bliže vatre, da se osuši. U kući je toplo. Strop je popločen malim drvenim trijeskama što u ovom ambijentu izgleda vrlo lijepo. Tamo gdje je donedavno bilo ognište sada čuči štednjak. Lijevo od njega nalazi se stara škrinja u kojoj se suše drva. Puna je malih panjeva. U jednom kutu je stol za blagovanje a do njega vitrina. Za seoske prilike dosta uredno, toplo i ugodno. Na štednjaku ključa ručak, vani dažd, a obitelj obavlja razne kućne poslove.

— Da, tu je bilo sjedišće već rukovodstava. Naš kraj nije imao nijednog izdajnika. Svi su bili za partizane i u partizanima — otpoče Đenijo. Oni put je bilo selo puno života i mladosti. Danas je već pusto. Najveć kuća ima samo po jenega ili dva stanovnika. To su stari i nemoćni i kad niki umre onda se kuća zatvori. U zaselku Boškari, ki je tu do nas, već imamo četiri zaprte kuće.

— Koliko broji članova najbrojnija obitelj?

— Za sada je to moja. Ima nas šest: tri dica, mat, žena i ja. Samo pitan se do kada će to bit. Mat je stara, a hćeri su već velike i one će poć za svojim, kako i druge. Sin mi ima devet let i za mi je već poče govorit da on neće stat u Poropati ni kopati zemlju. I sigurno neće jer ne ni drugi: kad

fine školu zajno poju u Umag ili Kopar i — ki hi drugo vidi! Sad se pomori i škrbi!

Pokušavan barba Đeniju skrenuti pažnju da li osuđuje mlade što tako čine.

— Ne, vero ne — rekao je — aš kad bih bi u njihovoj koži i ja bih tako učini. Životom se ne triba boriti nego pobrinuti se da čoviku bode lagljí. Samo mi, ki ne moremo odovuda, ki moramo tu ostariti i umriti, smo u penseru kako ćemo kad sprenemoremo ili kad se obolimo. Onda je, vidite, teško.

Đenijo zapali cigaretu i skoncentrira svu pažnju na nju dok ne konačno otpočne uredno sagorjevati. Promatram ga kako je brižljivo potpaljuje. Nije mu više od 45 godina, ali teški rad i bolest potpuno su ga skrhali. Da razbijem tajac upitah ga kako živi njegova porodica i selo, općenito.

— Hm, kako? Ki ima kega ili more još delati — dobro. Poropati nisu nikad, kaj se pameti, živili bolje: nima gladnih, ne želi se bilega kruha, kmešćine ne gredu na juntu, svi ili većina si uređuju kuće. Kad to usporedite s drugin krajen i mestima onda vidite da imamo ono najosnovnije. Najteže nan je to kaj je počelo biti sve težlje doć do dinara. Ljudi su u našem kraju najveć poljoprivredníci. Svega hi sedan imamo zaposlenih, a drugi delaju na svojim imanju kako i jedanput. Imamo blaga za prodat, ali prodaja je slaba. Niki bi imali i vina, kad ne bi bilo tuče, ali već čuda let nismo imali dobru berbu: ili tuča ili slana (mraz) i poje s vragun. Drivo je isto teško prodati. I pitan vas, otkuda onda doć do dinara? Ni lahko. Ljudi se muče i, verujte mi, zadovoljni su jer bolji život ipak nisu nikad imali. Delaju svoju zemlju, na miru su, i paraju da lipše ne more ni bit.

Tu, na sjeveroistočnoj Bujštini, kao da je zavladalo ravnodušje: niti se ljudi hvale niti tuže. Imali bi doduše razloga i za jedno i zadrugo, ali kao da znaju da su samohvale i tužakanje besplodni pa šute. Pohvaliti bi se mogli požrtvovnošću; rade kao da će zauvijek živjeti: polja su redom obrađena, a u kuće unose novi duh života. Nikako ne dozvoljavaju da im se u život uvuče klonulost i bezvoljnost.

Tužakanju, kad bi počeli, ne bi nikad bilo kraja. U ovom se kraju dosta rađalo, ali unatoč tome sela su opustjela. Malo je dimnjaka koji imaju mladog budućeg gospodara. Po završetku osnovne škole i muško i žensko napušta rodni dom. Uzaludna su uvjeravanja roditelja da selo ima i struju i vodu i da se život iz temelja promijenio. Ne koriste ni uspomene na život od prije nekoliko decenija kada se željelo komad običnog kukuruznog kruha. Sigurno će još dosta vremena proći prije nego se ovdje zaustavi seoba. Stariji se na odlaske već polako navikavaju i postaju ravnodušni. Glavno im je — da bude zdravlja. Od bolesti se više strahuje nego od smrti. Smrt je, kažu, čistoća, ali i bolest! I tako, dok zdravlje lumina, rade i muče se kako su bili naviknuti pa što bude.

Mladi ne odlaze u škole, već većina odmah traži zaposlenje. Kažu da se tako brže dođe do dinara i samostalnijeg života, do odijela i drugih prohtjeva koji nisu u početku veliki, ali dragi, da ih posjeduje, svakom mladom čovjeku. U sela ne navraćaju često, obično samo praznikom.

Ono što je najveći dio ostale Istre doživio prije nekoliko godina, sada doživljava sjeveroistočna Bujština.

— Kako vi roditelji tumačite to raslojavanje sela?

— Kako? — zamišljeno će Đenijo Štokovac — Svakako. Kako seljaci znate da bimo više volili da nan niki ustane na kućnom broju. To je ono kaj si želi svaki seljak i ni većega zadovoljstva nego viditi da van se broj ne gasi. Kad malo bolje propensamo i pogledamo svit, onda vidimo da se ovi život ne splati nositi dokle je boljega i lagljega. Forši je i to ono kaj nas, kako ste reka, čini ravnodušnima.

Sela na sjeveroistočnom platou Bujštine polako suše. Tamošnji ljudi kažu da je ta suša počela otkako su ukinute zadruge i škole.

— Dokle su bile zadruge bilo je i života. Imali smo za kupiti kaj god nan je rabilo, a i prodali smo sve kaj smo imali za prodaju. Škole su isto imale veliki značaj. Učitelji su održavali tečajeve, vodili pjevačke zborove, delali z omladinom i tako naprid. Sad su nas svi zapuštili: zadruge su se ugasile a umaški Poljoprivredno-industrijski kombinat hi ni zamjeni i nadomesti. Škole su preselile u veće centre. Tako smo ostali na cidilu — rekao mi je jedan starac u selu Boškari.

Na povratku iz Boškara u Poropate opet me je sačekao Đenijo Štokovac. — Kad ni vrime za delati barem ćakulajmo — rekao je na ulasku u kuću. U prijatno zagrijanoj kuhinji opet otpočesmo razgovor o životu u njegovom selu.

— Mučimo se i s proizvodnjom rajčice — otpoče Đenijo. To leto sam proizveo oko 40 kvintali. Platili su mi je po 37 starih dinari kilo. Niki su u selu imali i do 70 kvintali rajčice. Ljudi su sve od sebe dali da dojdu do dinara, ali teški su to šoldi. Kolje nas suša, malo imamo radne snage, niska cijena...

Đenijo je i već skoro dva decenija odbornik Skupštine općine Buje. Češće nego njegovi susjedi putuje u Buje, više se druži s ljudima pa ga zato i upitah kamo vodi, po njegovom mišljenju, sadašnji kurs života.

Dobro je promislio prije nego je progovorio, a onda je počeo zamišljeno i staloženo: — Kamo? — teško je reći, ali dobremu ne nikako. Ljudi stare i socijalno nezbrinutih ima svaki dan već. Ki će hi hraniti kad za svim sprenemoru?

Obiđoh još Šternu, Sv. Luciju, Šorge i još neke zaseoke oko Zrenja. I svuda ista slika. Sela su skoro raseljena. Rijetke su obitelji koje broje tri ili četiri člana.

— Ja san ima pet dice, sve jedno lipše od drugega. Muči san se kako nina beštija, a sada sam sam s mojom starom. Sve je to šlo za svojin deštinom, kako tići kad prolete z gnjizla — staloženo priča Josip Vižnaver u zaseoku Škofi. — Za ovu zimu smo dobri — nastavlja. Trukinje imamo, šenice isto a i malo vina. Kako će biti drugo leto!? Ku bude zdravlja — niman strah.

U Šorgima se zaustavih kod Ivana Šorga. Strugao je nešto u podrumu, da brže pasa vrime, kako kaže. I on je sam sa suprugom, a kaže što i većina drugih susjeda. — A ča moremo! Došla je takova klima i tu ni fari se pojidati — uz smiješak pokušava se pomiriti sa sudbinom ovaj težak.

Sutradan skrenuh u Martinčiće i još tri-četiri zaseoka do Momjana. Mislio sam da će u Marušićima situacija biti nešto bolja. Tamo se do prije desetak godina odvijao vrlo bujan život i na ekonomskom i kulturno-prosvjetnom polju. Ta tko nije čuo za čuveni pjevački zbor u ovom selu! Danas se mrtvilo uvuklo i u to selo.

Što sutra čeka ovu prostranu visoravan nad dolinom Mirne, koja je u ratu bila žarište narodnooslobodilačkog pokreta — nitko točno ne zna. U Bujama pokušavaju osnovati jedno poduzeće ili zadrugu koja bi se opet približila ljudima na selu i pomogla im otkupom, kreditima i reprodukcionim materijalom da zakoraknu dalje, da mladima ukaže da se i u tom kraju može živjeti i privređivati. Bilo bi šteta nešto takva ne poduzeti jer zemlja iako nije baš najrodnija, uz dobru obradu uvijek obilato nagrađuje težaka.

Bližio se već sumrak drugog dana putovanja kad napustih sjeveroistočnu Bujštinu, kraj koji naseliše izbjeglice iz sjeverne Dalmacije, radin i štedljiv svijet. Tu karakteristiku svojih predaka stariji stanovnici zadržaše do danas. Gluha zemlja i slaba opremljenost za proizvodnju učiniše ih još štedljivijima, ali ne i škrtima. Jednostavno željeli su da uvijek mladima nešto ostane po smrti starijih i da tako produžavaju lozu. Pa onda, do viđenja i lijepih dana dragi kraju u kome se tako milozvučno čuva mješavina stare čakavštine i mlađeg vala kajkavštine. Idemo preko ceste u zapadnu ili donju Bujštinu, da vidimo kako tamo vijuga život.

BUJSKI VIDICI

Ljepšeg kasnojesenskog jutra od bujskog u Istri nisam doživio. Uveče kad sam pao u Buje poslije duga hoda po sjeveroistočnoj bujskoj zaravnini još je daždilo, ali jačanje sjeverca i velika purpurna plahta neba na zapadnom horizontu navještali su naredni dan bez kiše. Prijatelju ranoraniocu se preporučih za ranojutarnje buđenje. Trebao je na duži put pa ga zamolih za usputnu uslugu, a to zato da osjetim puls života ovog gradića od rana jutra pa do povečerja.

I doista, jutro se došulja prije nego što ga očekivah. Skoro i požalih što sam se zaletio poručujući rano buđenje, ali kad je već tako ispalo nije bilo drugog izbora nego izvući se iz topla i ugodna ležaja.

S istoka, što se nazirao tamo od nekuda, iz pravca Grožnjana, zora je počela gasiti i posljednje zvijezde što su te noći drhturile nad Bujštinom. Kao neko čudnovato srebrnasto i prozračeno velo plijenilo je svanuće, nebo i kraj. Nebo se s istočnih strana sve jače crvenilo, a vidljivost se počela protezati do Brtonigle, a nešto južnije, i dalje. Uskoro dva bujska zvonika, krupna i visoka kao stari jablanovi, zacakliše se na prvim sunčevim zracima. Prije svanuća izgledali su mrki i tužni, a sada u zagrljaju sunca zasjaše nekom čudnom mrtvačkom i voštanom bljedoćom. Na krovovima, crvenim i sivim, a negdje i crvenosivim, koji su pod rosom naličili kao da ih je oblio znoj, oživješe vrapci i koji golub. Hladnoća pod nogama nije im dala da miruju na suncu, već su kao ukleti morali skakutati i prelijetati s crijepa na crijep i s jednog kućnog pokrivača na drugi.

Bio sam već sišao na ulicu kad se sunce počelo uvlačiti u bujske ulične tjesnace i zamake. To isto sunce je te iste ulične labirinte prošlog ljeta nekoliko tjedana tako nemilosrdno peklo i pržilo, a sada se poput poražena vojnika tiho i nekako kriomice i jadno zavlači pod stare volte, u nepravilne uglove, pa čak i u napola otvorene podrume.

U mliječnom restoranu, u kome se najmanje prelijeva mlijeko otkako je zatvoren hotel i restoran »Zora«, ulaze i izlaze Bujčani, nalik na pčelinju košnicu. Prvo se dođe na »šljivu« — da se razbije jutarnja arija, zatim na kavu radi osvježenja, poslije na čašicu vinjaka koji se pravda aperitivom za ručak. Popodne se isto svrati na kavu, a navečer na partiju briškule i čašu vina. U mliječni restoran još se svraća i navike radi, zatim da se koga vidi, a učenici pak da se zaštite od studeni i u kišnim danima od pokisnuća.

Drugi centar sastajanja Bujčana je tržnica na malom trgu skoro u sredini grada. Tu se dođe po dnevnu špežu i na razmjenu riječi-dvije. Ostali dijelovi gradića su poslovni. Oni što dolaze sa sela u Buje zaustave se i na raskrsnici i drugdje, ali samo za trenutak. Kao da nekako spontano uvide da tu nije mjesto za razgovor pa se ubrzo povuku bliže mliječnjaku ili u centar gradića.

Najteže je u Bujama gimnazijalcima i osnovcima. Za velikog odmora, i poslije nastave, kad čekaju autobus, nemaju kuda pa se vrte svuda. To usred dneva daje priličnu živost gradiću. Kad nešto poslije trinaest sati autobusi odvezu učeničke-putnike kućama i ono nešto poslovna svijeta kad se stisne oko ručka, Buje opet ostanu puste i prazne. Prostranim trgom što se u podnožju širi kao da uzima zalet da bi lakše nestao u centru starog dijela, projuri tada samo po koja mačka ili šepureći se otrčkara neki pas skitnica. Živost se tada privremeno gasi i u mliječnom restoranu.

Iz Buja gotovo na sve strane puca pogled na prostrane vinograde i njive. S trga u centru gradića širi se vidik do Brtonigle i dalje. U podnožje Buja vode terasaste njivice na čijim korunama lelujaju masline i pokoja voćka. I dokle god doseže pogled vide se lijepo obrađena polja. Nisu doduše onako brižljivo uređena kao nekad, ali nema ni zapuštenosti.

Upravo u trenutku kad htjedoh krenuti dalje prema staroj bujskoj uljari, naiđe prvi građanin bujske općine, Lino Šepić. Počesmo o poljoprivredi. Predsjednik Skupštine općine Buje, pošto pogledom pomiluje krajolik, reče mi da se u ovoj

općini poljoprivredom bavi još 70 posto stanovnika ili točnije 3122 domaćinstava i da je zato Bujština dobro obrađena. Predsjednik zatim izrazi sumnju dokle će tako biti. Rekao je da mladih poljoprivrednika ima sve manje, a starije privjesak godina čini sve nemoćnijim i sela polako tonu u neko nazadovanje. U bujskoj općini sve su više zaokupljeni mišljenjem da osnuju jedno poduzeće ili zadrugu koja bi otkupom i kreditiranjem proizvodnje ponovo unijela malo života u bujska sela.

Pred uljarom razgovara grupa ljudi. Po odjeći, rječniku i velikim hrapavim pesnicama vidi se da su tvrdi težaci. Pričaju onako svakidašnje, bezazleno. Pitam ih za urod maslina, a oni će poslovnično da su s maslinarima otišle i masline. Još rekoše da ove godine nije bila povoljna klima za dobar rod maslina i da plodova ima malo, a i slabe su kvalitete. U prosjeku će se iz kvintala plodova istisnuti petnaestak kilograma ulja. Od onih silnih kolona zaprežnih kola, punih maslinovih bobica i kasnije sudova prvoklasnog ulja, ostale su samo uspomene u starijih maslinara i nekadašnjih dječaka. Kao i štošta drugog tako su i masline izumrle i nestale u štednjacima. Stara se stabla posušiše, a mladice malo tko zasađuje jer se i ovdje ugasio običaj da mladić pred ženidbu diže maslinik.

Nastavak puta vodio je već u polja, pa zato zaokrenuh nazad u centar gradića. Sunce se već tada počelo lijepiti za novigradsku obalu i Buje su se odsijavale u predvečeri kao u blagdane uljem natopljene kose starih Bujčanki. Zvonici su sada imali neku zasebnu caklastu boju smirenja. Predzapadno sunce mililo je bujske vinograde i oranice, tiho i umiljato, kao majka djecu pred rastanak. U gradiću ponovo zavlada živost: opet oživješe dućani, trg, parkiralište i posebno gostionice i mliječnjak. Iz tri pravca u gradić nasrnuše i posljednji večernji autobusi. To više nisu bile one podnevne Buje, već sasvim novi i ugodniji gradić koji se rve sa životom; vidi mu se, mrijeti mu se neće, a jest nješto što ga naprijed kreće.

CRTICE IZ BRTONIGLE

Uporedo s naoblakom, što se sa sjevera počela protezati i plijeniti nebo, stigoh u Brtoniglu desetak minuta prije podneva. Mogao bih bio doći i ranije, ali zadržah se usput s vinogradarima što su rigolali vinje, pretpostavljajući da je u Brtoniglu najbolje doći u podnevu kada je najživlje. Međutim, prevarih se, jer Brtonigla, iako je selo, počinje živjeti nekim osebujnim životom nalik na onoga u malim gradićima.

Stanovnici Brtonigle o podne se skupljaju oko stola za ručavanje, a ono svijeta što nađete na malom trgu, u gostionicama ili prodavaonicama je uglavnom iz okolnih zaseoka što samo poslom navraća ovamo.

U jednu uličicu nešto se posebno tiskalo ljudi i žena, a povremeno odškripaše i pokoja zaprežna kola. Krenuh za njima pretpostavljajući da se tamo nešto zbiva. I doista, u jednom zamku, nedaleko crkve, naiđoh na prostrano dvorište puno zaprežnih kola. Neka su bila ispunjena vrećama, većinom papirnatim — onima što ih se puni cementom ili umjetnim gnojivima, a drugi pak bačvama, kao da je berba. Upregnuta stoka lijeno je prežimala. Većinom su bile upregnute krave, a samo pod jednim jarmom slinila su dva lijepa i rogata podolca. Rogovi im kao turske sablje sačinjavaše pravilan polukrug, a o koljena povijaše grlenu letvu ili plen kako to kažu ovdašnji ljudi. Tu, u tom dvorištu, smještena je privatna uljara. Dok točki strožu po plodovima maslina, a ulje se cijedi u velike sudove do pola ispunjene vodom, maslinari mirno i staloženo čekaju na red i pričaju o svakodnevnim brigama.

Kad upadoh u dvorište među polovljeno blago, natovarena kola i ljude ispred uljare, ošine me više znatiželjnih pogleda. Učini im se nekako čudno što tu traži čovjek na feštu

obučen. No uskoro nejasnoće nestane i ljudi se počeše povjeravati. Počesmo o urodu maslina. Kažu da su ove godine urodile kako kadi, što znači negdje dobro a negdje loše. Mlada stabla i njegovana urodila su prilično, a zapuštena i stara nisu platila ni trud. Kvintal plodova daje od 15 do 17 kilograma ulja.

Dok radnici brižljivo skupljaju svaku kap slinave žućkasto-zelene tekućine u velike demižone, maslinari pričaju kako je veći trud nego prihod i kako kad već su (masline) mora se ih tenditi.

Stari poznanik, što se ovdje slučajno našao, povukao me u gostionicu. Kaže da svaki nesuđeni susret na neutralnom teritoriju treba obilježiti čašicom. I što ono narod kaže, ne treba žabu puno siliti da skoči u vodu, pa se tako nađosmo za šankom jedne od dviju točionica pića. Gostionica je bila uglavnom prazna. Jedino su za jednim stolom briškulala dvojica poljoprivrednika. I jednome i drugome s desne ruke stajao je mižol, dok su oni brižljivo prateći padove kavala, fanta, trica i liša izmjenjivali karte. Pobjede i poraze senjivali su kredom na maloj pločici. Prvo bi povukli jednu crtu sredinom pločice, zatim bi je poprečkali nizom drugih i te bi prečke kasnije brisali rukavom kako je tko pobjeđivao, čas s jedne strane, čas s druge od središne linije.

Uto naiđe i Ivan Jurić. Bio je svojevremeno vrsni rudar, prvo u Raši, a zatim na boksitnim iskopištima oko Brtonigle. Sada je u penziji i životno sidro zaustavi u Brtonigli. Stari dobričina pokupi nas u svoj stan u koji zima naprosto ne može ni navratiti, jer Ivan štednjaku, kako kaže, ne daje odmor do svibnja. I tu, u toplom kutku, razmigolji se razgovor kao gušter na proljetnom suncu.

Ivan Jurić je već trinaest godina u Brtonigli. Došao je zajedno s mnogim drugim naseljenicima 1953. i 1954. godine. Tih je godina Brtonigla bila skoro opustjela. Skoro 40 posto starosjedilaca otišlo je novim životnim putem. Na njihova mjesta počeli su dolaziti novi stanovnici. Među njima došao je i Ivan Jurić. On kaže da je danas selo potpuno naseljeno. »sve ča se je moglo popraviti za stanovanje pretvoreno je u nastambe« — ističe subesjednik. Selo ima prodavaonicu mješovite robe, mesnicu, prodavaonicu voća i povrća i tako redom, kao mali gradić. U ničemu više ne oskudijeva. Većina

ljudi radi u društvenom sektoru, a isključivo od poljoprivrede živi svega dvadesetak obitelji. S jednom plaćom i malim imanjem vrlo se dobro kroči naprijed. To najbolje pokazuju i ovi podaci: u Brtonigli danas ima 30 privatnih automobila, 40 televizora, a hladnjacima više se točno i ne zna broja. — Danas imamo u selu više automobila nego prije 13 godina bicikla — govori Ivan Jurić.

U kasno popodne opet prošetah Brtoniglom. Iz gostionice je već treštilo. Briškulanje je ovdje vrlo omiljena zabava. Dok je radila knjižnica mnogi nisu svraćali u gostionicu, već su čitali kod kuće, ali knjižnica se ugasila i sada briškula i televizori najviše zaokupljaju i mlade i stare u Brtonigli. Posebno su, kažu subjesjednici, žive subote i nedjelje. Tada se u Brtoniglu sjati na desetke i desetke automobila iz Trsta, Pordenona, Padove i drugih mjesta Italije. To dolaze rođaci i prijatelji u posjet ljudima u Brtoniglu, pa selo izgleda kao da je praznik.

U jednoj zavjetrini smješten je u Brtonigli i mlin. Iz njega polako suklja sitna magla što je čini uskovitlano brašno. Nešto niže je otkupna stanica i društvena uljara. Prije podne i tu ima svijeta, a popodne malo. U centru mjesta proteg-la se škola. Gledajući je izvana — nije zanimljiva, ali kad stupite unutra zadivi vas čistoća.

Tako, eto, živi Brtonigla, ponovo popunjena stanovništvom i sa sve većim standardom. Da još dobije jedan krak asfaltirane ceste, novu Trgoprometovu prodavaonicu i još ponešto, pojedinim stanovnicima neće biti drago da se Brtonigli zove selom, već će nastojati udomaćiti naziv gradić.

SUBOTNJI KRMED

Jedna starija talijanska pjesmica kaže da nema subote bez sunca ni djevojke bez ljubavi. Ovo drugo je vjerojatno sasvim točno, dok nesunčanih subota ima i te kako. I prošla je bila takva, barem u Krmedu. Nebo se zaoblilo nekom gustom pepeljastom koprenom kroz koju se nije mogao probiti ni jedan jedini sunčevi tračak. Sa sjevera je neprijatno svježio lagan vjetrić, a studen je stezala i u najvećoj zavjetrini.

Krmed se stisnuo između svojih šumaraka kao nekad njegovi pastiri u debele suknene kapute. Nigdje žive duše ni laveža pasa. Samo dimnjaci upozoravaju putnika da srce sela još uvijek bije. Mali kolutovi dima kao izdisaji sukljaju u naručaj vjetriću i otkrivaju život.

Škola je najuočljivija i tik uz cestu pa prvo svratismo u nju. Iz razreda dopire čavrljanje učenika, ali tek toliko, da se čuje. Bit će da ima malo učenika ili su vrlo disciplinirani. Uskoro izlazi učiteljica, mlada i promrzla. Obraze joj pokrilo modrilo hladnoće. Skupila se u sebe i jedva govori. Zavirujemo u razred. Šest mališana poredalo se uz glomaznu ledenu peć. Dvojica su polaznici drugog razreda, jedan trećeg, a troje četvrtog. Prvaša uopće nema. To je škola s najmanjim brojem učenika u Jugoslaviji, kako je ustvrdio »Vjesnik u srijedu«. U visokoj peći nešto struže, ali teško je razabrati što, kroz razbijeno staklo na prozoru, zapravo o krhotine stakla svira vjetar kao neki strasni trubadur. Učenicima se već noge ukočile i poslije trećeg sata učiteljica ih pušta kući. Mališani se disciplinirano digoše, u hodniku nataknuše na noge svoje čizmice i cipele, još jače stisnu torbu pod pazuhe i nestaju u selu.

— Ne mogu ih više gledati ovako smrznute. Meni je zima do kosti, a kako mora biti njima... žali ih učiteljica Ondina i vodi nas u svoj stan. Tu opet hladnjak: stari štednjak pohlepno guta hrastove balvane, ali topline ne daje. Cementni pod hladniji je od njuške psa jazavčara.

— Stara škola, a? — započinjemo razgovor.

— Stara, stara — govori učiteljica — a i zapuštena. Pada strop i truli drveni okviri na prozorima. Pred zatvaranjem je. Nema učenika.

Krmed je selo sa 64 kućna broja i nešto više od 150 stanovnika. Nekad je punio veliku školu, a sada je spao na šest učenika u nižim razredima i tri u višim, koji pohađaju nastavu u Balama. U prvi razred ove školske godine nije upisan nijedan učenik. Ni dogodine neće biti upisa. U selu već godinama nema svadbi, a pošto nema pira — nema ni krštenja, kako kaže Jana Drandić. Ono što naraste kao da je naučilo od ptica: hita u svijet i ne vraća se. Stariji se muče s godinama i navikama i život se jedva kotrlja naprijed.

Subotnje je popodne i gostionica prazna.

— Tako je svaki dan — govori Luca Perković, vlasnica. Prije desetak godina bilo nas je puno selo, bilo je veselosti i života. Sada naveče svrate tri-četiri starca i to je sve. Prometa skoro nemam. Ča je prodati litru-dvi vina u subotu i nedilju! Tokat će me zaprit tu prčvarnicu, njanka da je niman na glavi.

Tražimo poznate ovčare u Krmedu. Stotine ovaca ispunjavalo je još prije desetak godina prostrana pasišta između Bala i Savičente. Kao neke kapele bdjeli su pastiri u dugačkim suknenim kamižolama nad svojim stadima, uvijek naoružani rankunom, a ljuti kudravi mali vučjaci bili su im ađutanti. No nestalo je pastira i stada. Još se samo tri krmedske obitelji bave ovčarstvom. Drže po pedesetak ovaca i žive za njih da bi mogli živjeti. Kažu: malo vuna, malo sir i nešto više jagnjad — daju sredstava za život.

U prodavaonici živežnih namirnica mala gužva. Došle domaćice po ulje, paštu i druge potrepštine pa čekajući u redu razvile priču. Prodavaonica im je jedino mjesto gdje se mogu skupiti i ispripovijedati si novosti. Tu saznamo da 11 žena radi u rovinjskoj »Mirni«. Putuju ujutro u pet i vraćaju se popodne, u tri sata. Plaća je, kažu, mala, ali gre socijalno.

U donjem dijelu sela potražismo odbornika Karla Drandića. — Da ste hip prije došli, još bite ga bili zaletili doma, ali je poša po šumu — govori nam žutokosi dječarac s prozora. I kuda sada? Ući nekome u kuću i pitati za one krvave dane iz 1943. godine nema smisla. To je u Krmedu najbolnije. Ljudi ne mogu nikako zaboraviti onu tužnu scenu kad su Nijemci sedam osoba zaklali na kamionu. Učinjeno je to kraj kuće Jane Drandić. Ona je vidjela kad su krvnici spustili letvu kamiona, na nju joj oborili sina, i još šestoricu, i nožem ih zaklali, kao da nisu ljudi. Ta je rana svježa i bolna, pa prećosmo na drugu temu: o standardu sela.

— Trse se ljudi, ali nešto ne mogu, nešto ne znadu i zato je malo novoga prodrlo u Krmed — tumači učiteljica Ondina Benčić. Ona je u Krmedu već pune četiri godine, taman toliko koliko joj godina ima sinčić Neven. Dobro pozna svaku obitelj i svakog stanovnika i zato može najbolje informirati o životu u selu.

— Većina živi još kao prije pet, deset i više godina, onako začahureno tradicijom. Nekoliko obitelji — naglašava učiteljica — olakšava si život nabavom raznih strojeva, uređenjem kuća, ali još dosta ih ima s ognjištem i sa svim nekadašnjim inventarom.

— Kako ste se vi snašli u Krmedu? Rijetki su učitelji koji toliko zastanu u manjem selu.

— Navikla sam na selo — govori maještra. Ljudi su dobri, slažemo se. Kad se tko udari dođu s — »Bite mi forši ovo previla«, kad treba neku molbu napisati dođu s — »Ku van se ne bi grustilo dvi rige mi napisat« i tako smo se upoznali, sprijateljili i združili. Roditeljski sastanak održavamo tu kod mene u sobi, zajedno se nađemo u prodavaonici, u autobusu, u gradu. Tako, eto.

Prije odlaska još jednom prolunjasmo selom, da se malo zagrijemo. Većinu kuća opasuje visoki dvorišni zid. Svaka kuća je mala utvrda. Do ulaznih vratiju u dvorište naslagano kolje od jasena. To su kolci anguštanci koji se sijeku u kolovozu i traju po tri-četiri godine. Ispod streha vire teška zaprežna kola. Još breme-dva drva, nešto suha lišća što se stavlja pod stoku i to je sve. I po dvorištima se vidi da su gospodari onemoćali, a zamjene im nema. Broj napuštenih kuća povećava se i u Krmedu.

LIJEVO—DESNO PO HRBOKIMA

Sunčano nedjeljno jutro razlilo se po hrbočkom kamenjaru tako ugodno, kao djevojački smijeh. Smiješi se sunce od Črne punte kao da je ožujak, a kamenje i gole rosne grančice divljeg bagrema caklе se poput dragulja.

Iz Bršice dopire neki tutanj. Zamire u Strani pa ga je teško odgonetnuti, ali čini se kao da ga stvaraju rudarski vagoneti iz duge male kompozicije koja se s onu stranu zaljeva vuče pod brdo kao glista u jesenskoj brazdi.

Idemo u Hrboke, staro istarsko selo sa sto kućnih brojeva i oko 300 stanovnika. Sa zapadne strane šuljaju se prema njemu oskudni šumarci i nešto njiva, a s istočne presavija se od sela prema dolini, i Raškom zaljevu, blaga padina kamenjara. Ništa na njemu ne rodi osim smrekve. Ali i ona je rijetka jer joj bura ne da podići glavu. U zavjetrini i prisoju je nešto gušća i veća, uglavnom crvenka od koje Hrbočani prave vrlo ukusno i resko piće.

Kad prve kuće ostavismo iza leđa i malo dublje uronismo u selo, isprriječi se ono u svojoj svakidašnjici. Neki domaćini posjedali pred kućna vrata, natakli oko vrata ručnike i briju se. U jednom dvorištu cvili motorna pila. Izgleda da je zapela o neki čvor pa sad ne može ni naprijed ni natrag. Vlasnik je davi gorivom, ona zavija kao sirena. Uskoro je zamukla: ili je pukla ili svladala čvor. Ljudi ljubazno ozdravljaju, i djeca također. Tamo kod škole netko se svađa s govedima. Viče na boškarina. Rogati podolac napio se vode i malko zastao. Voda mu, izgleda, godi i ne da mu se iz nje, a vlasniku se nekuda žuri pa razvezao pogrde na ljenčinu.

Na ogradu školskog dvorišta poredalo se nekoliko ljudi. Presavili se preko zida prema suncu, puše »Primorku« i čavr-

ljaju. Uskoro razvezasmo razgovor, svakidašnji, radnički i seljački, iskreni i srdačan.

— Lijepa škola, a! Vidi se čak s asfaltne ceste.

— Vrag je lip — mrzovoljno će jedan Hrbočanin. Ku van se da homo na šufit, pak ćete viditi.

Uskoro se nađosmo pod crepovljem. Ubi bože! Ta rešeto je manje prozirno! između crepova može golub prhnuti bez muke. Čitav krov je takav. Drvenarija je počela trunuti. Ante Radunović, učiteljičin suprug, otvara razred. Učinioca je besprijekorno čista: ispunjena je novim klupama, novim stolom, u jednom kraju marljivo su poredana nastavna pomagala. Na zidovima geografske karte i više uspjelih crteža učenika. Nešto izvanredno ne samo za hrbočke prilike.

— A sada pogledajte strop! — upozorava drug Ante.

Podižemo pogled i dah staje. Kao kostur zjape gole drvene ljestvice, a između — plavi se nebo. Malter je na tri mjesta pao.

— Kad padne kiša, čitav se razred mora zbiti u jedan kut. Tu ne kaplje, već pljušti.

Hrbočka škola je izvana vrlo lijepa: visoka i prostrana. Sagradiše je mještani 1952. godine. Ali poslije nije održavana. Kroz godinu-dvije, ukoliko se nešto ne poduzme, past će krov.

— Koliko imate učenika? — pitamo učiteljicu.

— Sada trideset i šest. U posljednjih pet godina broj se učenika stalno povećava: od 24 narasli smo na 36. Dogodine bit će ih u prvom razredu nešto manje, ali poslije opet dolazi do povećanja.

— To znači da selo ne odumire, već naprotiv?

— U posljednje dvije godine veliki broj mladih ljudi napušta selo. Odlaze u Australiju i Švedsku, ali ostaje ih i kod kuće. Zasad još se ne može govoriti o odumiranju sela.

U Hrbokima se uvriježio običaj da jedan sin ostaje s roditeljima i u očinskom domu osniva obitelj, a ostali odlaze u svijet. Tako puste »jedan drugoga da žive«.

Iz Hrboka svako jutro na posao u Pulu putuje oko 50 ljudi, a u Rašu dvadesetak. Nijedne obitelji nema koja ne dobiva barem jednu mjesečnu plaću. Još se u selu dobro

živi: grade se kuće i to gradskog tipa, kupuju razni strojevi za kućanstvo, televizori (tv-prijemnik ima svaka treća obitelj), automobili (sada ih ima pet), u jelovnik se unosi meso, riba . . .

Hrbočani, primjećujemo, ne vole se žaliti. Radije bi se nešto pohvalili, a imaju i s čime: školu su uglavnom sami izgradili, dva ogranka ceste također, elektriku u selo doveli, osuvremenili su život . . . Ovaj put, međutim, izustiše i prve tužaljke. »Autosaobraćaj« im je ukinuo autobusnu liniju u selo. »Istratrans« je sveo samo na jedanput dnevno, a »Lokalni saobraćaj« nije zainteresiran da produži krak od Hrelića. Sedamdesetak radnika mora svakog jutra pješačiti na autobus tri kilometara daleko. Tamo, na stanici, nema nikakva skloništa ni zaklona.

Selo pije nezdravu vodu. Tri kilometara dalje prolazi Južnoistarski vodovod. Hrbočani su se obraćali i u Labin i u Pulu. Nude manuelni rad i financijski doprinos za izgradnju vodovoda i autobusne stanice. Nude, kažu, ali kao da bi vjetru. Niotkuda glasa. Ljudi su nekako bezvoljni. Zaključaka je bilo bezbroj, ali su akcije i rješenja izostala.

Kraj razgovora i podne stigoše skoro u isto vrijeme. Pojedinačno počeše dolaziti mališani i vući očeve za hlače.

— Rekla je mama da greš zajno doma, da se južina ne ohladi — cijedili bi dječaci očevima u samo uho. Gospodari, uz iskreni poziv »hote s namon«, polako se počeše dizati i nestajati.

Pa, do viđenja, i vedrijih dana, Hrbočani!

PREDAH U MUNTRILJU

Tri su praseta po posljednji put podrhtavala u krepkim seljačkim rukama, a iznad četvrtog se već vio plamen i dim kad stupih u Muntrilj. Sezona je klanja ili kako ovdašnji ljudi kažu ubiranja plodova jednogodišnjih muka i strepnji. Domaćice su, primijetih, posebno bile radosne. Veselo su trljale ruke u zaprežić i nosile toplu vodu da bikari lakše i bolje skinu čekinje. Vrijeme je tome poslu pogodovalo: bilo je sunčano i prohladno, kao stvoreno za soljenje mrsa.

Anton Žužić, dugogodišnji seoski prvak u Muntrilju i okolici, nije htio ni čuti da odem tek tako. Kaže da se i peklјara na dan klanja pozove u kuću i počasti komadom kruha i čašom vina. Pa kad nikakve isprike nisu uvažene, uvukosmo se pod gostoljubivu Žužićevu strehu. U dvorištu su ostali susjedi koji su bili na pomoći domaćinu. Domaćica im je po rukama polijevala vodu da se operu, a za improviziranim stolom na čistom stolnjaku čekala ih je, po starom običaju, bukaleta i kruh. Rođaci koji su došli na prašćevinu posipavali su životinju slamom. Prvo joj spališe čekinje, a zatim je oprašе vrelom vodom.

Klanje u ovom dijelu Istre nije obična stvar, već svetkovina. Zato prvo morah saslušati sve o tome kako je mučno i dugo dočekati taj dan, a zatim tek povedosmo razgovor o selu koje se sve više osjeća umornim. Neki umor zavlači se u Muntrilj kao crv pod hrastovu koru. Ognjišta sahnu, ali ne pred suvremenijom tehnikom, već djelovanjem smrti, obitelji se raspadaju, mladići se ne žene, a žensko kad navrši petnaest-šesnaest godina, bježi iz sela kao crvendać pred jastrebom. I djeca su nekako umorna. Gledam ih troje kraj zaleđene lokve. U mislima mi se bude uspomene kako se nekad, kao djeca, do iznemoglosti klizasmo po ledu. Ovi — šetaju i zastaju kao da su im sve barke nestale u vodenim dubinama.

Čuje mladež preko radija kako se gdje živi, a kad izađe iz svog sela, nešto dalje, i vidi. Ono lošije se brzo zaboravlja, a ono bolje duboko se urezuje u srce i dugo tinja. Tako je bilo oduvijek, a danas je sve prisutnije. Muntriljci se trude da poboljšaju svoj život i to čine, ali polako jer su im mogućnosti male. Selo ima 24 obitelji i 97 duša, a zaposlenih samo sedam.

— Dugo smo od svega — kaže domaćin Anton. — Mi stariji smo navadni tako životariti i nan se parà da je Merika. Za nas je Merika aš mi nismo nikad bolje stali. Kad imamo kruha dovoljno, svakidajne hrane isto, malo vina, kad svako lito ubijemo prahca, kad nimamo duga ni kad nismo jako rasprekidani — za nas je to već nego Merika. Mlajima, ki ne znaju kako se je teško živilo, glad patilo i bilo prez stotinu stvari ke danas imamo, to je slabo. Oni sve vide u viturama, motorima, traktorima, vištitima . . .

Dobroćudni domaćin pali cigaretu i roni u misli. Pokušava, čini mi se, shvatiti mlade, ali nije mu jasno »kamo to pelje«. Nameće se naime pomisao »a ki će delati kampanju ku poju svi u činovnike i mikanike«.

Muntrilj je oduvijek živio od poljoprivrede i danas uglavnom živi od nje. Kroz otvorena vrata i prozore pogled mi zapinje za velike kombole kukuruza što se suši pod gredama. U jednom dvorištu, tik uz put, živahna starica kuhala je puni veliki kotao debela krumpira — za svinje. Iza nekih kuća dižu se orijaški stogovi slame.

— Ku ne prodamo ča od intrade ili blaga, čovik moj dragi, mi šoldina ne vidimo ni na prvi ni petnaestega u misecu — govori srednjedobna žena. Rekla je da joj je četrdeset godina, međutim izgleda mnogo starija. I kao da me je pročitala počela se pravdati:

— Poli nas se ne spi svako doba. Triba dicu tenditi, fameju, blago i delati na njivi kako svaki muški. Bi i vrag krola, ali ča moremo kad nan je tako suđeno!

U susret mi dolazi žena s po dva velika sića puna vode u rukama. Teturala je između tereta, a kad se zaustavila da

predahne i promijeni sudove u rukama, zapitah je kako s vodom.

— Po vrajže — smireno će. Zimi još nikako, ali po liti je teško i za ljude i za blago.

U Muntrilju cisternu ima svega deset obitelji. Zimi redovno pitkom vodom snabdijevaju sve selo. Ljeti, kad stisne suša, nema drugog izlaza nego zapreći blago i s bačvama u potragu za vodom. Za pranje i druge potrebe voda se nosi u brentama iz lokve, a za kišnih dana podmetne se pod krov bačvu i tako skuplja kišnica.

S obližnje crkvice Sv. Roka raznježi se podne, a s prozora miris tople palente. Pošto je skuhaše domaćice palentu običavaju staviti na prozor, da se malo ohladi. Primjećujem, domaćini i gosti počeše se pripremati za ručak. Ja sam svoj predah završio i stadoh slijediti put Majkusa i dalje.

VRHOVIMA BUZEŠTINE

Vidi se to odmah da ljudi u ovom kraju između Buzeta i Dragića nisu naviknuti na prolazak automobila. Kad koji prođe i stari i mladi okreću se za njim kao momci za zgodnom djevojkom. Desno uz cestu mekote dvojica ratara. Rogati podolci jedva vuku plug. Zemlja je ilovasta i kvasna. Gonič dugim kolcem ravna rebra brunima i zjapi u automobil. Nazivljemo im sreću, a oni ili ne mare za to ili ne čuju: gledaju u automobil.

Cesta što od Livada uz Mirnu hita u Buzet je zatvorena. Tamo gdje i za Senj, treba skrenuti pa okolnim putem prema Buzetu. Četiri — pet kilometara, a možda i nešto više, divota! Nema puno prometa pa je stara cesta dobro održana. Nalijevo i nadesno lašti se pod sivim brezama i klenovima ledeno more. Prvo je nasjela voda, onda stegla studen i sada dolina Mirne liči na ledenjak. Kad po njemu projuri stado divljih svinja, kažu oni koji su to čuli, pucketa kao da se odvaljuje brdo.

Najednom treba iz vlažne doline skrenuti lijevo. Motor u automobilu krči kao da ga steže astma. Penjemo se u prvoj brzini. Jedva. To je improvizirani put za Buzet preko Vrha. Iz doline se čovjeku čini da je brdo pusto, sivo i besplodno kao zimsko nebo. Ali što se više uzdižete, to vinogradi postaju gušći, njive veće, a maslinjaci sve češći. Stari Porečani su govorili da maslina neće rasti tamo gdje gleda Učki klobuk, ali očito nisu bili u pravu: ovdje masline gledaju Učki u podnožje i opet rastu i ponešto rode.

Nešto prije Vrha susrećemo karavan. Pet-šest ljudi i žena tjera isto toliko natovarenih magaraca. U brentama i vrećama lašte se plodovi maslina. Kad nas primijetiše da im se bližimo petama, nasta među njima trka. Do tada ne-

marnu magarad, što je milila širom ceste, za sekundu sredi-še i poredaše o desnu stranu.

— Pomalo zgorom!

— Zgorom, zgorom — odgovaraju u jedan glas i motre veturu.

Nakon još dva kilometara vožnje izbismo u Vrh, selo s dvadesetak kuća i centar šesnaest zaselaka Vrhunštine. Zbilo se selo usko na samom vršku jednog brežuljka. Na koju god stranu uspravite pogled pada u duboku dolinu. Ona sjeverna je najdublja i najstrmija. Na nju iz Vrha puca pogled kao iz aviona: duboka i laporasta, boje pepela, dolina s brojnim vododerinama.

U jednu kuću u sredini sela tiska se svijet, kao pčele u košnicu. Neki unose vreće, drugi s vratiju nešto poručuju a treći stražare pred zapregnutim govedima nešto podalje od kuće.

Ulazimo u nisku prastaru prostoriju. Suputnik skoro seže do stropa. Desno, odmah pri ulasku, okreće se veliki kameni točak. Gnječi plodove maslina. Upravo ga umiriše, da malo predahne. Tada dvojica mladića počeše mljevinu u-krcavati u jednu vrstu vreća. Pune džakove nanizaše pod prešu. Kad je ispuniše postariji čovjek prelije naslagu vre-lom vodom, a tada mladići zasukaše rukave i počeše okretati nekakav kolut. Što su bolje okretali to se iz vreća sve više cjedilo ulje pomiješano s vodom.

To je toklarija, kako u Vrhu zovu uljaru. Stara je i pri-mitivna, ali ovdje nezamjenjiva. Iz desetak i više kilometara udaljenih zaseoka donose ovdje ljudi masline na preradu.

— Hitaju, kaj, hitaju? — pitamo domaćim rječnikom.

— Slabo. Skruoz slabo. Ni letina — mrzovoljno odgova-raju mladići. Vlasnik toklarije nastavlja priču kako iz go-dine u godinu maslinici sve slabije rode. Ljudi ih redom kr-če. — Pak, pravite, da ni vroh. Ki je vide da u Sv. Donatu rode masline?! Tega leta su urodile kaku rešalude — govore toklari.

Sv. Donat je susjedni zaselak. Pada na sjevernu i hladniju stranu. Tu masline nije doskora nitko sadio ni očekivao plo-da. Netko više iz šale nego iz zbilja zasadi prije dvadesetak godina nešto maslinovih mladica. I gle čuda: masline poni-

ješe da ne treba bolje. — Pak pravite da ni vroh! — začu-đeno će opet ljudi iz južne Vrhunštine što čekaše na ulici.

Napuštamo toklariju i dobru kapljicu kojom nas dru-željubivi domaćini od srca ponudiše. Tu je negdje stan An-tona Grbca. To je ovdašnji narodni prvak, predsjednik Mje-sne zajednice. U razgovoru s njim može se dosta saznati o životu na Vrhunštini. Ali nemamo sreće. Otišao čovjek ne-kamo, valjda u Buzet, i još ga nema. U dobri čas stvori se tu barba Črneha, pa povesmo razgovor s njim o životu sela, stanovnicima, njihovim brigama i željama — iskreno i otvo-reno. Dobroćudni starina kaže da je selo puno mladeži, da ljudi dosta rade, ali da i žive kao nikad do sada. Ovdje se obrađuje sve što se obraditi može. Posljednjih godina sade se čokoti vinove loze kao nikad prije. Slovenci bi još toliko vina otkupili koliko ga vinogradari Vrhunštine proizvode za tržne viškove. Litar plaćaju po četiri dinara i odvoze. Vino je lju-dima podiglo standard. Stoka također. Kuće su pune, obite-lji brojne, težaka ima na izbor.

Većih pritužbi u Vrhu za sada ne bi imali da ne osku-dijevaju pitkom vodom. Podno sela ima neki izvor, ali voda je slaba. No ljudi odlučiše da i taj problem riješe. Već su počeli razgovori kako da u selo dovedu vodu. Susjedi su slo-ženi i seljački imućni pa će slično kao i struju dovesti i pit-ku vodu. Ovdje još vlada onaj poslijeratni radni zanos. Ne očekuju pomoć ni od koga, nego ljudi sami suču rukave i upi-ru u posao. Teško je to vjerovati, ali je istinito. Zabitost pri-ječi da štošta novog dopre u selo i čuva se patrijarhalni duh. Zato ovdje ima svatko vremena da s došljakom porazgovara kao s bratom. Otac je ovdje bog obitelji, mladići ozbiljni, štedljivi i radini, a djevojke stidljive i kući odane skoro kao njihove bake.

Na nizinski dio Buzeštine već se lijepio sumrak, a Vrh se još caklio u predvečernjem suncu. Obiđosmo ga još jed-nom pred rastanak. Domaćini su upravo počeli napajati bla-go, domaćice spremati na noćni počinak kokoške, a mladež se kupiti na seoskom trgu. Nekoliko desetaka mladića čekalo je nastavnika tečaja za traktoriste. Svake im večeri dolazi iz Buzeta. Kažu da brzo neće kupiti traktor, ali nešto korisna znati nije nikada odviše. To su čuli od očeva, a što otac kaže je istina.

DRAGUĆ SE UMORIO

Sudbine ljudi i naselja u mnogo su slučajeva slične. Izvjesno vrijeme, čini se, nitko im nije ravan. Bujaju i jačaju, a zatim dođe doba klonuća i nemoći. Takva je sudbina zadesila i Draguć koji nije ni selo ni gradić, a opet može biti i jedno i drugo. Neki tajanstveni umor zavukao se u to staro, ili čak prastaro, naselje i poput polipa ne pušta ga više da odahne, da se oporavi.

Kod čovjeka takvo stanje pravdali bismo teretom godina. S Dragućom je nešto drugo. Jeste da je star, ali ne toliko da bi zbog toga morao onako klonuti i propadati kako klone i propada. Draguć je jednostavno proživio svoj dugi vijek i odjednom se našao u sukobu s novim vremenom. Ne svojom krivicom, da se razumijemo, nego krivicom sudbine.

Točno se ne zna tko je postavio temelje ovom naselju. Arheolozi su ustanovili da je bilo jako davno, još u prethistoriji. Otkopine su svjedoci da je brdo Draguć bilo naseljeno još u brončano doba, a možda i ranije. Sadašnji, da ga nazovemo, gradić mlađeg je podrijetla, a ponikao je u krugu prahistorijske naseobine. Daleko od prohodnijih puteva, zabit između brežuljaka i uvala na današnjem putu Buzet—Cerovlje, razvijao se Draguć i jačao kao mladić u staroj istarskoj porodici. O tome svjedoče crkvice i romaničke freske. Zemlja je rodila, stoka se množila, ratnim pohodima nije bio na udaru i Draguć je za svoje doba i veličinu bio mali bogataš. Zato je sebi mogao dozvoliti da mu crkvice i kapelice budu za ono vrijeme raskošno i ukusno uređene. Već u 13. stoljeću gradić naručuje prve freske u crkvi Sv. Elizeja. Još se mogu vidjeti prizori iz Evanđelja kao što su: Pranje nogu apostolima, Judin poljubac, Raspeće i druge zidne slikarije nepoznata majstora. Mala crkvica Sv. Roka što poput

pečurke sjedi na zapadnoj strani gradića nad samom jarugom ili potokom još je više išarana freskama, s likovima svetaca i prizorima iz Evanđelja. Sa zidova i niska krova u crvenkastoj boji raspoznaje se: Navještenje Marijino, Poklonstvo pastira, Kristovo rođenje, Bijeg u Egipat, Prikazanje u hramu itd. Vrlo je zanimljiv karakterističan prizor koji prikazuje pomor od kuge. Zanimljiv i karakterističan po tome što je tu ovjekovječen životni detalj iz samog Dragućа. Jedan glagoljski napis upozorava posjetioca da je freske slikao meštar Anton s Padove (Kašćerge) godine 1529.

Ali kako kolo sreće uokoli vrijeme i razvitak okrenuli su leđa malom i bogatom gradiću. Draguć je ostao životariti kako je bio navikao: polako i jednostavno, a to samo zato jer su ga mimoišle nove ceste i industrija. I danas, sirotan, grca pod teretom mnoštva problema.

Pust je Draguć i tih. Meni se barem takav učinio jednog nedavnog predvečerja. Domorotkinja Darinka Gržinić koja Draguć mnogo bolje pozna rekla je da je Draguć umoran i dosadan, »besperspektivan« i smrtno bolestan.

Zašto tako o nekadašnjem kulturnom središtu, o starom Draguću? — pomislih u sebi. Učiteljica Gržinić kao da je pročitala mu misao pa otpoče »činjenicama«.

— Draguć je — otpoče ona — 1953. godine imao 160 stanovnika. Sada ih ima 95 ili dva po kućnom broju.

— Kako je s brojem djece? Bilježite li u školi povećanje broja učenika ili pad?

— Osjetni pad — odgovara učiteljica. Sada u svih osam razreda imamo 72 polaznika. Dogodine bit će ih još manje. Stanovnici Dragućа uglavnom su vremešni ljudi i dugo će trebati čekati dok se ponovo napuni škola.

— Ima valjda i nešto dobroga i svijetloga u Draguću! — produžujem razgovor u hladnoj i posve praznoj gostionici koju tek reda radi drži otvorenom učiteljičin otac.

— Sigurno da ima. To je u prvom redu optimizam ovdašnjih ljudi. Trude se i više nego mogu. Mnogima je velika želja da prije smrti ugledaju električnu svjetiljku u svojoj kući. Sada je u toku sabirna akcija da se elektrificira Draguć. Stanovnici sve izvore prihoda upravljaju u jednu pre-

gaču: da smognu 130.000 starih dinara po domaćinstvu i otpočnu s radovima na elektrificiranju svog mjesta.

Studen što se kao pritajni strah sve dublje uvlačila u tijelo okonča nezavršeni razgovor. Oprostih se s učiteljicom i prolunjah trgom i uličicama Draguća. Na zapadu se opraštalo sunce, a iz doline počeše se bliže gradića uspinjati sumrak i pepeljasta sumaglica.

Prednoćni mir ispunjavao je stari Draguć s čijeg se zvonika upravo u suton oglasilo zvono. Večernji pozdrav padao je na umorni gradić i mrtvi zimski dragućki pejzaž meko i bezvoljno kao da ispraćuje žalost.

ŠUMBER NEPOSREDNO

Tko vam to samo reče, teta Domina, da ste od svih pozabljena! Pa i u novine ćete, a i unuk tamo u vlažnoj i hladnoj Švedskoj, ili pak onaj u sušnoj Australiji, će vas se sjetiti i možda, barem jednom, poslati vam pismo i u njemu šuštavu novčanicu! Napisat će vam da si kupite zoprečić ili facol ili tko zna što, ali pisat će sigurno, vidjet ćete.

Do vraga i glava, eto, sad proradiše svi klikeri kad već napuštam šumberske zaseoke. A prije pola sata, da, točno prije trideset minuta, dok sam odvezivao grančicu kupine što mi se splela oko nogu u Blaškovićima nisam znao progovoriti ni riječ. A starica, što se sretosmo u dvorištu dok je skupljala suhe grančice da potpali vatru, upravo je, možda, čekala te riječi. Smijuljila se žena, mala i pogrbljena kao napuštena pečurka na nekoj šumskoj čistini. Bliži joj se osamdeseta, ali žilavo stvorenje poput smreke znalački se savija pod teretom godina. Gledam je: vedra je i živahna kao gušterica poslije blage junske kiše. Smiješak joj titra na od patnje izbrazdanom licu. Toliko je djece othranila i to onda kad nije bilo ni laktovita ni kolica, toliko je bremena donijela iz »strone« i doline, toliko jutara jutrila nad žrvnjem i među kravama i toliko pijetlova u noći dočekala prije negoli je usnula, a sada, pred kraj života, umjesto da lagodno živi od kamata svog truda opet mora prva kročiti. Ali ne tuži se teta Domina na krutost života, već ga skromna i bezbrižna prihvaća onakvog kakav joj se nameće.

Starih i osamljenih Dominâ na Labinštini ima dosta. One moraju ostati. A kamo će kad pritište starost? Drugo je s mladima. Oni su na pragu života i mogu kamo hoće. Svijet je širok, život im se upravo otvara pa se može u potragu za srećom. Mladi Šumberci naprosto hitaju za njom. Se-

le i čitave obitelji. Neki u Australiju, neki u Švedsku, samo da nisu na Labinštini. Kažu da što će tu kad nemaju posla. Pri tom misle na dobra radna mjesta i još bolju plaću. Rudnik ugljena se doista iscrpio, ali se otkrivaju sve brojniji rudnici boksita. I oranice su zapuštene. No bolje da i ne nabrajam dalje jer ionako mi se već iza leđa smiju. Kakav boksit, kakva zemlja! Na Nedešćini i Šumberštini o tome i još to jedan Vlah!

Razmišljajući tako o viđenome put me baci u selo Kose. Baš dobro. Barba Dinko Kos se već umorio oštriti kolje pa hajde da povedemo razgovor dok opet navrne snaga u desnicu.

Zasjekao čovjek sjekiru u panj, naslonio se na hrpu bagremovih kolaca i staloženo i iskreno otpoče životnu priču, svoju i šumbersku, onako kako ju je on vidio, proživio i osjetio. Nemam razloga da mu ne vjerujem. Dinko Kos, ili barba Domac kako ga ovdje zovu, je oličenje nekadašnje labinske iskrenosti, poštenja i dobrote.

Svijest tog kraja, Šumberštine, živio je od poljoprivrede i još više od ugljena. Stotinu penzioniranih rudara i njihove supruge, polu-domaćice, polu-poljoprivrednice, a najčešće jedno i drugo, o tome bi najbolje znali pričati. U rudnik se išlo pješke, dva sata do Raše i dva natrag, a od 1936. godine biciklom i kasnije konačno autobusom.

Danas iz šumberskih zaseoka u rudnicima radi svega, valjda desetak rudara. Toliko od prilike ima zaposlenih i kod Istarskih boksita. Preostali muški stanovnici su ili penzioneri ili osnovnoškolci. Mladića ima malo. Tu i tamo koji, ali bez interesa da životno korijenje prostre u kamenjar svojih roditelja.

— Kako odmiču dani vama penzionerima?

— A bi ga vroh, kako kemu — odgovara barba Domac. Najveći broz obrađuje okućnicu, većinom vinograd. Više se, mnogi, zabavljaju nego rade. Sunčaju se jer dvadeset, trideset i više godina tamnovanja u ugljenokopu prilično je dugo. Za to vrijeme su zaslužili i više od 50 do 100 tisuća starih dinara penzije, kako tko, ali »s obzirom na situaciju« s tim iznosima se može kročiti dalje. Pa i vrtovi su još tu, stoka i koja ratna penzija i ono što je ostalo u zaseocima ne poznaje loš život.

Da je to tako svjedoče i televizijske antene. Ima ih dosta, pomalo iznenađuju za ovako, na prvi pogled, zabačeni predio.

Stali su ljudi na kraj i problemu opskrbe pitkom vodom. Nema više brenta ni kalanica, već uz kuće stoje cisterne, na njima lonci s garofulami.

— Koliko stanovnika imaju danas šumberski zaseoci?

— Sedamsto i osamdeset — odgovara Dinko Kos. Toliko ih je bilo i 1907. godine. Pred drugi svjetski rat u Šumberu je živjelo 1500 ljudi. Poslije oslobođenja počelo je raslojavanje. Na prijelazu u drugu polovinu stoljeća odlasci su bili neko vrijeme zaustavljeni. Posljednjih pak nekoliko godina seobe su sve češće. Već su se počele ređati i prve prazne i zatvorene kuće.

Primijetih na subesjedniku da bi volio završiti posao, tj. naoštriti onih još preostalih četrdesetak kolaca prije nego što ga pozovu za stol u kuću. Zato okončah razgovor, oprostih se, i polako krenuh prema Martinskom. Dinko Kos reče mi na rastanku da neću zalutati ni kad bih htio. I doista bilo je tako: vijugah cestom između starinski dobro ograđenih vrtova, uglavnom još praznih i zimski pustih. Još mjesec dana, možda i nešto više, pa će i oni oživjeti, prvo pod nadzorom kupinosječa, a zatim orača i sunca, pod djelovanjem iznenadnog šumberskog proljeća.

RAPORT IZ BABIĆA

»Ča smo vero za svih bogu zad kružata da ne žbaljaš na kakvoj kružeri i dojdeš malo poli nas, u umaški komun« — s malom ljutnjom napisao mi ovih dana na dopisnici poznanik iz Umaga. Prati čovjek, vidi se, moja krstarenja Istrom i sve čeka da dođe na red i njegov kraj. Bilo bi mi zaista žao ako tako misle i drugi čitaoci u umaškoj općini. Jer zaista se ne radi o nemarnosti, ni o zaboravu, ni o ignoriranju, već jednostavno o tome da čovjek svuda ne može stići. Ali, kad je već tako odstranih sve planove pa pravo u umaški komun, u Babiće.

To je selo koje je prije nekoliko godina prodrlo u jugoslavensku javnost po tome što je dalo najmlađeg profesora u Jugoslaviji, a sada uskoro doktora nauka. U bližoj prošlosti bilo je poznato po tome što su stariji stanovnici međusobno govorili hrvatski, a s djecom saobraćali na talijanskom jeziku. Danas podjednako razumiju i talijanski i hrvatski.

Kad stupih u selo, domaćice upravo počeše kupiti suđe sa stolova. Ručak je bio dovršen. Domaćini pripališe cigarete i u toplom zapećku slušaše program Radio-Kopra. Kažu da radio-stanica ima u to doba vrlo zanimljiv muzički program i da ga redovno posluhnu, pogotovo sada kada još nema većih poljoprivrednih radova.

Kao i ostali susjedi slično ispunjava popodne i korenina Lojze Radin. Uvjerava me čovjek da ima 78 godina, a ja i suputnik nikako da mu vjerujemo. Toliko je Lojze još okretan i s takvim mladelačkim licem da mu čovjek nikako ne bi mogao objesiti o leđa više od šezdeset i koju.

— I kako se morete tako lipo još držati?

Lojze se smije. Viid da ga iskreno pitamo pa zato ostavlja šalu za kasnije i odgovara:

— Ste poslušali druga Tita na konferenciji za vas đornalište u Jajcu? Čovik ki je smiron u pokretu nima lazno stariti. Tako je i sa namom. E da ni te nesritne zime, ja bin bi još mladić! Ali zima me uništi. Čovik se malo ulini aš nima dela u kampanji i eko ti starost: kao rđa počne gristi — šali se Lojze Radin.

Vani se svukuda, gdje može, uvlači vlaga i magla. S drveća kaplje rosa. U kući domaćina Radina tišti toplina. U štednjaku konačno vatra pobijedi žilave hrastove i toplina se prostre po maloj udobnoj kuhinji u tolikoj mjeri da se zidovi počeše znojiti.

— Pa pako živite, barba Luiđi?

— Ni slabo, pasiva se, samo ča triba delati.

Babići su tipično poljoprivredno selo. Rodi ovdje sve što se utisne u zemlju tokom proljeća. Zemlja ipak posebno voli vinovu lozu, krumpir, pšenicu i kukuruz. U posljednje vrijeme ljude privlači i industrija. Umag je tu nadomak s industrijom u razvoju pa mladi radije odlaze tamo. To je ističu, siguran dinar. Ne ovisi ni o moči ni o tuči, a ljeti, popodne, uvijek ima dosta vremena da se još nešto uredi i na njivi.

— Kako s tržnim viškovima?

— Ne gre slabo! PIK iz Umaga otkupi sve ča imamo za prodati. Otkupljuje grožđe, telce, kumpir, paradajz. Magari triba malo čekati dokle plati, ali se ne izgubi nikad ono ča je vaše.

— A porez?

— Porez kako porez. Triba ga platiti i bog. Pasano lito san plati 180.000 miljari starih dinari. Ki more delati i proizvesti već nego za svoje potribe, porez ni velik.

— Ča van zadaje poteškoće?

— To ča nike stvari ne moremo nikako prodati. Ja san, na primer, ima jenega vola. Merita je sigurno 550.000 miljari, a mora san ga na kraju dati za 250.000. Po moje bi trebalo da kad kreši industrijska roba da se povećaju i precije od onega ča mi seljaci proizvedemo. Ku ni tako mi smo vajka na zadnjin škalinu.

— Vi kako vidimo ne živite slabo. Kako žive vaši susedi?

— Za sada ni ninemu nič. Ki bolje ki huje, ma svi pasivaju čuda bolje nego jedanput.

Prošetasmo malo i selom sa 16 kućnih brojeva i 54 stanovnika. Nastambe su više nego lijepo uređene. Dvorišta su puna kokoši, a ispod strijeha vire suvremeni poljoprivredni strojevi. Istočno i južno prostiru se veliki nasadi vinograda. Nad nekoliko krovova njišu se antene. Mještani, koje susrećemo, nose odjeću bez krpa. Radni je dan, ali odjeća je cijela i čista. Zaustavljamo se s nekima i izmijenismo riječ-dvije. Nemaju ljudi pritužbi osim »da su precije malo veće«.

— Ima u Babićima još ki ugnjišće?

— Samo jedan — odgovara narodnjak Radin i nastavlja:

— Sad poli njega sušimo pršute.

Uskoro poslije rastanka s Lojzom Radinom stupih i u kuću Samuela Sinkovića. Bio je prvi zadrugar u Babićima pa se zainteresirah kako živi.

— Sve bi bilo dobro, ali ostah bez penzije — kaže postariji čovječuljak. — Sad jopet delan i dokaživan da me gibira penžijon. Pisa san i Titu ta prvi dan. Poče san biti star i nemoćan, a u zadrugi san dela koliko san moga i tribalo bi mi ništo pripoznati.

Drugi stanovnici Babića više govore o proljetnoj sjetvi. Posljednjih godina dosta sade krumpira i sad misle o sjemenu. Naučili su ga mijenjati svake godine.

— Ku znate da bi ki kupi krumpira rečite da ga poli nas more kupit koliko će po sto dinari kvintal, a i cinije — napominju mi poljoprivednici. Mislim, svaka se reklama plaća, ali kad ste već tako dobroćudni ovu reklamu vam poklanjamo. Pa ako tko želi kupiti krumpira ili dobrog vina, neka svrati do Babića, starog hrvatskog sela kraj Umaga u kome poslovnost zauzima sve veći zamah.

VEČE U PREMANTURI

Sumrak je već bio preplavio pučinu prema Medulinu i stao se vrzati nekako stidljivo, ali primjetno oko premanturskih vrtova, pa čak i po ulicama. U uvali što se uvukla pod selo s istočne strane bugarilo je more; pjenilo se i zaskakivalo kao pobješnjeli pas na lancu. Kad ga nevidljiva sila ne bi krepko držala, tko zna što bi sve onako zajapureno more učinilo! Međutim, uzica je nepopustljiva i slana neman prisiljena je da svoj bijes iskaljuje samo na obalnom stijenju, da se o njega razbija i da na njemu gasi svoju moć. Desno u gustom zimzelenom šumarku kao orijaški bas pjevucka jugo, a visoko nad stablima uskipjelo jato galebova. Vjerojatno traže mjesto za noćno sidrenje.

U kućama Mihovilovića, Crnoborija, Pavića, Iveše... titra polumrak. Dogorijevaju voštanice jer strujovod ošteti nevrijeme. I to je bio već dovoljni razlog da ljudi budu neraspoloženi. Sretoh barba Miju, starog stočara, skoro suznih očiju. Pomislih sigurno ima čovjek nesreću u staji, a on žalostan što ne može pratiti televizijski program. — Šajeta njena, zmanjkala je jušto na rezultatu četiri kontra četiri, a bila je utakmica i po!

I kod Pavićevih prevladava neraspoloženje, ali ne veliko. Barba Anton i njegova supruga pomiruju se sa situacijom, a sinovi — morat će iz novinskog izvještaja predočiti posljednje tokove vaterpolo utakmice. Prijatan razgovor odobrovolji i Bepa Ivešu. Tako polagano otopi se neraspoloženje, a što je u štednjaku jače bučilo i u čašama hlapilo vino, to je razgovor postajao dinamičniji.

Počesmo o broju nastanjenih kuća i stanovnika. Domaćini rekoše da Premantura danas ima oko 280 stanovnika i 145

popunjenih kućnih brojeva. Godine 1913. selo je brojilo 668 duša, a nekoliko decenija ranije još i više. Poslije uprezanja Istre pod talijansku fašističku vlast stao je opadati broj življa u najjužnijem istarskom selu. U bivšu Jugoslaviju odselilo je 30 obitelji i mahom svi se zadržaše priko kunfina do današnjeg dana. Dosta je Premanturaca otplovilo i u zapadnoevropske i prekooceanske zemlje. Te selidbe sada se teško odrazuju na selo. Nema mlađih bračnih zajednica pa se tek na pet smrti javlja po jedno rođenje. Putokaz je već usmjeren: Premantura će morati tražiti novo stanovništvo.

Domaćini me ispravljaju: neće morati tražiti, ono samo dolazi. Već je podignuto 60 vikendica, ali ima sve više i onih koji trajno nastanjuju selo. Dvadeset kuća starih izumrlih Premanturaca već su naselili novi stanovnici.

Usmjerih razgovor na novi kolosijek — što danas rade Premanturci. Nekoliko stoljeća baviše se stočarstvom i zemljoradnjom. Sa zemljom i stokom ophodili su se pažljivo i brižljivo, bolje nego s nevjestom. Još ima živih stanovnika koji pamte kad je selo imalo 47 kvarnari ovaca, što znači 47 stada po 40 ovaca. Vunu se prelo zimi i ljeti, tkalo i odvozilo na stupanje u Lovran. Žito su vozili jedrenjacima u maletama kroz Raški zaljev pa uzvodno Rašom sve do ispod Prnjani gdje su mljele vodenice na Grdaku, Rakovniku i drugim izvorima i potocima. Put je trajao pet do sedam dana, a isto toliko je trebalo čekati dok se žito samljelo. Bila su to vremena o kojima se malo zna, a bilo bi zanimljivo o njima progovoriti. To ćemo kojom drugom zgodom. Dakle, da čujemo što danas rade Premanturci.

U selu ima 60 penzionera i 15 radnika što jutrom jutre na posao u Pulu, a popodne dremljući se ponovo vraćaju. Ovčarstvom se više ne bavi ni jedan Premanturac, a uzgojem krava valjda četvorica. No ni oni neće dugo. Dvojica su im već otkazala naklonost. Ne obrađuju se dolci ni kultiviraju masline. Ljudi se povukli u kuće i na okućnice. Turizam se došuljao i u Premanturu i koliko mu je bilo prije nekoliko godina otpora, sada je toliko, i još više, obljubljen. Već četrdesetak obitelji izdaje turistima svoje sobe i pruža druge usluge. Zahvaljujući naplavini turističke privrede mnogi Premanturci urediše kuće nalik na one novije u gradu. Nikakva

druga grana privređivanja ne nosi toliko koliko turizam i more. Da, more, u trenucima predaha more je vrlo privlačno. U Premanturi postoje valjda svega dva profesionalna ribara, ali zato ima dosta onih koji povremeno ribare i zarađuju.

Veče je bilo već stislo Premanturu kad okončasmo razgovor. Zategoše nas uspomene na godine kad su prvi Premanturci krenuli na rad u Arsenal u Pulu. Bilo je to pred kraj prošlog stoljeća i u prvom deceniju ovoga. S buricom palente pod pazuhom ranili su Premanturci u Pulu, a na veče lipsali iz nje. Bilo je, sjećaju se, teško, ali se je poznalo u kući. Redovni tijek novaca u kuću čini velike stvari. Tako je bilo u starini, a tako je i danas.

UMORNI KAVRAN

Da slučajno u selo nije dogrcao jedan automobil i jačom bukom motora poremetio zatišja u kućama, a time izazvao pažnju u seljana, još bih sigurno bio dosta čekao na pojavu kojeg domaćina. Ovako se prvi pomolio Josip Kostešić. Našao se u dvorištu pred stajom pa zavirio čovjek kroz poluotvorena velika drvena vrata na trg. Tako se upoznah s ovim razboritim i razgovorljivim Kavrancem, mršavim i tamnoputim kao što je i kraj što ga njegovi davni preci odabraše za svoju naseobinu.

Vijugajući prema Kavranu uz sura, krševita i jadna pašišta što ih sve pohlepnije plijeni niska smreka i brižljivo njegovane njivice, predočavao sam si to starinsko selo nad Budavom u živahnijem raspoloženju. Kavran je bio veseo, raspjevan i živahan. Sada je to umorno selo. Izgleda kao da ga je netko opario vrelom vodom.

Novostečeni prijatelj tumači da selo polagano umire. Njegov susjed Anton Cvek mrsi usne i kima glavom, a zatim i reče da propadanje sela ne ide baš polako.

Sugovornici svoje izjave potkrijepljuju i statistikom. Do prije desetak godina, ističu, selo je brojilo 70 obitelji i oko 400 duša. Danas u Kavranu živi svega 130 žitelja, a popunjene su 42 kuće. Više od 20 nastamba ispunjava zapuštenost. Najveći broj ognjišta popunjavaju dvije osobe. Samo je sedam obitelji koje broje više od četiri ukućana.

Zainteresirah se za ovu statistiku pa pitam domaćine kada je selo imalo posljednji put svadbu.

— Prije dva lita — skoro uglas odgovoriše i Josip i Ante.

Nakon kraće stanke progovori Anton Cvek i obasu me s novim podacima. On se naime sjeća da je po oslobođenju imao u spisku 36 djevojaka i 20 mladića, a 1948. godine omladinski aktiv od 60 članova. Danas u Kavranu mladića skoro i nema, a djevojaka je samo jedna.

— Pa gdje vam je sav taj svijet?

— Sve ča je bilo čemu je šlo ća. Spod kvarnar lit malo je ki usta u selu. Niki su pošli u Pulu, drugi u druge zemlje i Kavran je usta na starcima.

Kroz prozor pogled mi miluje lijepu visoku školsku zgradu. Neupućeni bi čovjek pomislio da tu prvo znanje stiče barem stotinjak učenika.

— Stotinu, da! — čude se domaćini. Škola je prazna. Ono malo školana ča imamo putuje u školu u Krnicu.

To »malo školana« nije ni više ni manje nego 20 učenika. Iz godine u godinu školaraca ima sve manje.

— U Kavranu su ritka rojenja zadnjih lit, a 1920. nas se je rodilo 30 — govori Anton Cvek.

Razgovor pokušavam malo skrenuti. Htio bih čitaoce upoznati kako Kavranci danas žive i kako su nekoć živjeli, prije 50 godina, npr., i kasnije.

— Kako živimo? — kako ki more! — odgovaraju sugovornici. Dvajset od njih dela u tvornici cementa u Puli. Oni svako jutro putuju na posao i večer se tornivaju doma. Tri delaju na cesti, a četiri u kamenolomu. To je sve. Drugi ili imaju penziju ili se bave s kampanjom.

— Kako je s ovčarstvom? — Kavranci su bili poznati kao dobri ovčari, a o ovdašnjem siru se i danas pričaju uspomene.

— Do oslobođenja Kavran je imao oko 2000 ovaca. Danas hi ima još jedino Josip Šiša i to, valja, pedeset glava, ali ni on neće dugo: čovik od 80 lit, koliko ih ima barba Bepo, ne more teći za ovcami — objašnjava Josip Kostešić.

Stari Kavranci bili su na daleko poznati kao iskusni vapneničari i drvosječe. Oni su znali ispeći u jednoj vapnenici i po 15 vagona vapnenca. Dalmatinski lađari izvezli su u Dalmaciju i Italiju na tisuće vagona kavranskog vapna i na stotine tona drva. Na Križu, na putu za Kavran, sjetih se toga pa jednom zgodnom prilikom u razgovoru upitah i za tu djelatnost.

— Japlenice su nas hranile — govori Josip Kostešić. To-te se je cilo lito dimilo i pražilo kamenje. Zadnjih liti su se jopet počele nasajivati japlenice. Lani smo hi imali manko jeno dvajset. Samo to su sve male japlenice, pečurke proti onin od jedanput. Ni ljudi ki bi hi delali, a i japno gre slabije pokle je počela delati Krečana u Raši. Ljudi se i s tin muče, ali virujte to meni da oni ki nima sam radne snage malo vadinja od japna. Teško je to, moj brate, teško.

— Rekli ste da selo polagano umire. U to ste me i uvjerili kad ste iznosili podatke o broju ljudi, stoke, japlenica i sl. Ima li što u Kavranu što živi ili, da kažemo po domaće, »ča ne umire«?

— Brajad je počelo biti više nego jedanput. Ljudi su se takali jopet saditi loze. Tu zimu se podiglo dosta redi loza. S prodajom driva se ne nidan bavi, vađenjem kamenja stešo, stočarstvom tako, tako, a ribarstvom ki ter ki, za svoju potribu.

Pogled mi se opet zaustavlja na ulici. Gledam — kiša lije, a voda nestaje kao da je gutaju neka nevidljiva usta. To me podsjeti da pitam kako ovdje stoje s vodom.

— Dobro dokle daž pada svaki dan. Kad dojde lito vodu te nan morati peljati iz Pule. Šterne sve presuše, a lokve su zaplivale i neštašica vode nan svako lito da plesa.

Gledam na sat i opazih da sam ljude dosta već ispitao pa hoću da se oprostim s njima i da ih pustim da se obriju, ta nedjelja je i dan odmora. No prije toga upitah kad će autobus za Pulu.

— Ča? — pogledaše me i upitaše začuđeno. — Ku ćete poć u Pulu tribate prvo na noge na Križ ili pak u Valturu. Do Križa je 5 kilometri, a do Valture 10. Mi živimo kako na pusten otoku. Nimamo veze sa svitom kao ni svjetioničari. Radnički autobus jutro i večer pelje samo radnike, školski samo dicu, a mi ku ćemo kamo triba prvo do autobusa pješačeći razderati jene postole.

Mislih u početku da se ljudi šale, ali kad primijetih da govore zaista istinu, skoro im ne stisnuh ruku na oproštaju niti pozdravih već brzinom zeca strugnuh napolje, na trg, nije li još tamo onaj slučajni automobilista što me dignuo u Mrčani i dovezao do Kavrana.

S TARSKIM KAVARIMA

U našem zavičaju stariji ljudi su često govorili: Bolje da te zmija uji nego marčeno sunce upeče. Zemlja je u ožujku mjesecu još hladna i dosta vlažna pa zato nisu preporučivali sunčanje na mokrom i hladnom tlu već su od toga odvraćali i poslovicom. Ali stari tarski kamenoklesci kao da ne mare za to. Vole sunce i sunčanje u zavjetrini i prisoju. Kao mačići blaženo zasjedaju u prisunjak uz neki zid i rone u uspomene, čeprkaju po njima i ponovo se na svoj način saživljavaju s već davno otprhlim danima.

Kad sam im se prije nekoliko dana pridružio onako nepozvano i iznenada, za trenutak su ocijenili da je bolje šutjeti. Nekoji su se bili već počeli protezati u namjeri da se dignu i odu kući. Međutim, prijatna riječ u domaćem govoru, bolja cigareta i malo šale učine svoje: raspolože ljude i stari kavari opet se prilijepiše uz sjedišta, razgovor poteče sočnije, življe i obilatije.

Na nekoliko stotina koraka ispod nas, u kosini Tarske vale, također u prisoju, na prostoru do Valete i Santa Marine, krčili su kamenje te korenine. Tu su iskaljivali svoju snagu, pekli leđa i podnosili žrtvu za svakidašnji život i kruh.

Od rana proljeća pa do kasno u jesen pucale su mine ispod Tara kao da se vodi frontalni rat. Odjek jeke s onu stranu Antenala kao da je otkrivao drugu zaraćenu stranu. A tamo gdje je prhla mina, u prisoju nad morskim zaljevom, ostajala je mala crna od baruta rupa nad koju se nadvijao tarski kamenoklesac i čekićem i dlijetom oblikovao blokete i škrilje. Kad bi već prilično načupao tvrda kamenja, trebalo je to traveršinama odgurati do mora i na lađe.

Desetljećima je putovao tarski kamen preko Jadrana. Prvo maonama a zatim velikim brodovima, i na susjednoj obali nicala su nova naselja u bijeloj groti iz podtarskih njedara.

Sav posao se obavljao ručno, s polugom i snagom krvi. Većina kamenoklesara radila je individualno, bez udruživanja i to je vrlo otežavalo rad.

Tarska vala, koja sada odiše ugodnom mirnoćom, u godinama između dva rata bila je veliko radilište. U zaljev su dolazili brodovi i do 10.000 tona nosivosti. Usidrili bi se na nekoliko stotinjaka metara od obale a do njih se maonama teglilo teret. U ljetnoj sezoni, sjećaju se kamenoklesci, iz Tarske vale odlazilo je po 7 i 8 brodova nosivosti od 150 tona, natovarenih kamenjem, put zapada.

U pristaništu se bila osnovala i ekipa lučkih radnika. To su bili oni koji nisu imali kamenolom pa su pomagali kod utovara kamenja, a kasnije i boksita.

— Teški je to bija život, teški! Od jutra do noći nositi kamenje na čiverah, ni bilo lahko.

Mislim u sebi: ne treba da me puno uvjeravate, vjerujem vam jer vas ruke ne izdaju. Neki od sugovornika, primijetio sam, imaju tako izdužene ruke da im vršci prstiju dosežu koljena.

U međuvremenu progovoriše i utovarivači boksita. Ovdašnji kraj obilovao je i boksitnom rudačom. Pogotovo je tom rudačom oblikovala Višnjanština. Do Tarske vale su rudu dovozili kamioni a zatim ju je trebalo ručno utovarivati u brodove. To su većinom radili Tarani.

— Zamislite kako nan je bilo: u srid lita, kad je ono najtoplije, dojde brod i ala krgaj kako munjen. Od krvavega praha i pota i zgoreni od sunca zgledali smo kako Kinezi.

Ovako uronjeni u uspomene nismo ni primijetili kako je vrijeme poodmaklo. Na to nas upozori studen, i apetit, pa polako okončasmo razgovor. Umorni kamenoklesci odoše do svojih kuća, a ja kod Romana Radojkovića i Rika Brnace i u Mjesni ured.

— Kako život u Taru, drugovi?

— Se pasa, ni slabo — odgovaraju.

Tu zabilježih da u Taru danas živi oko 1000 žitelja i da je popunjeno 300 kućnih brojeva. Poljoprivrednom proizvodnjom ljudi se ovdje intenzivno nisu nikad bavili pa tako ni danas. Većina odraslih i zdravih muškaraca je zaposlena. Neki kao ribari, drugi u Poreču ili Novigradu. Raseljavanja ovdje nema. Šef Mjesnog ureda reče mi da Tar ima danas više omladine nego bilo koje godine od oslobođenja naovamo.

— Ja mislim da je malo sela u Istri koja bi se mogla pohvaliti da imaju dvije ekipe nogometaša, zatim odbojkašku i rukometnu momčad. Mi u Taru to imamo — istakao je Riko Brnaca.

Prošetah malo i selom. Na dnu glavne i jedine ulice prema Tarskoj vali upravo uređuju veliku i lijepu kinodvoranu. Za koji dan bit će potpuno uređena i moći će primiti više od dvjesta posjetilaca. Kinopredstave se ovdje daju tri puta tjedno. Na terenima prema Vabrigi priprema se mjesto za uređenje velikog nogometnog igrališta. U toku je i akcija za proširenje kaptaže lokalnog vodovoda. Pojedini domaćini već su počeli s postavljanjem uređaja da pitku vodu dobiju u kuću. Uređuju se kuće izvana i iznutra, kupuje namještaj, strojevi za kućanstvo... Nad tarskim krovovima vijori se 39 televizijskih antena, a u dvorištima ispod streha viri desetak privatnih automobila.

Nešto dalje Tara niče novo turističko naselje Lanterna. Tu već mnogi Tarani vide svoje novo radno mjesto. Na tečaju koji se u selu održava već se osposobljava mladi svijet za sutrašnje turističke radnike. Budi se Tar. Dugo je tražio svoj životni put: u vađenju kamenja, utovara boksita, proizvodnji luka, maslinarstvu... Sve je to mučno i riskantno privređivanje. Sada se preorijentira na turističku privredu i popratne djelatnosti. Tarani misle da sad treba krenuti tim turističkim putem.

NEPOZNATI KANFANAR

Skrenuh malo do Kanfanara na rub Limske drage, u rodno mjesto fratra Franje Glavinića (1585—1652). Odvajkada su se tu ljudi muški rvali sa životom i prometejski podnosili poraze, ali nisu posustajali u radu, borbi i nadi. Vapnenačka zaravan nezasitno je gutala svaku kap dažda, a ljudi i stoka su skapavali od žeđi. Zimi i u proljeće bura je ribala zemlju i odnosila je u Dragu, ostavljajući krezube kamenite njive na koje su Kanfanarci ponovo koševima na dva točka vukli zemlju i pokrivali njome golet, a zatim je opet godinu dana mučili, gnojili i nad njome plakali kad je jalova dočekala jesen.

I tog dana kad se zaustavih u Kanfanaru bura je oštro ljuštila okolicu i mjesto, noseći milijune čestica zemlje u dolinu Drage. Svega nekoliko dana ranije bilo je granulo sunce, pravo pretproljetno, i izvuklo bademove cvjetove, ali ih bura ubrzo potisnu i Kanfanarština je opet izgledala tužna i zimski pusta i siva.

Pred mjenjačnicom brašna tupo je zijalo nekoliko, upregnutih u par, volova i krava. Hladnoća im je nakostriješila dlaku i ulijenila ih do mrtvila. U mjenjačnici mililo je nekoliko seljaka i seljakinja donoseći na vagu i skidajući s nje prvo vreće pšenice a zatim brašna. Tu, u toj maloj zavjetrini, na zavoju prema željezničkoj stanici i zadružnom domu, uvijek je živo. Uz zaprežna kola drhtali su psi čuvari vrlo oštra pogleda. Nisu bili raspoloženi da najave nepoželjna gosta već spremni da se odmah uhvate u koštac. Takva situacija me je natjerala da krenem dalje, u centar gradića, iako bih bio vrlo rado izmijenio rečenicu-dvije s ovim ljudima što su domiljili iz Okreta, Kurila, Modrušana i drugih sela da se opskrbe brašnom. Oni sigurno imaju svojih tajni, želja i nadanja, imaju uspjeha i problema za koje bi voljeli da ih saznaju i drugi.

U zadružnoj gostionici, dosta prijatnom kutu, do spomenika palim borcima, uz ugodno huktanje peći, posjelo društvo dobrih poznavalaca kanfanarskih prilika. Podaci što mi ih iznijehu Pavle Modrušan, Marčelo Marić i drugi ovdašnji žitelji podstiču na razmišljanje.

Prvo, Kanfanar na prvi pogled izgleda kao da su mu mnogi već odavno rekli zbogom. Ne vidi se ni novogradnji ni drugih materijalnih dobara koja bi svjedočila o napretku tog mjesta. Kao što je bio prije pet ili deset ili čak i više godina, tako Kanfanar izvana izgleda i danas. No to je varljiva slika. Razgledao sam standard nekoliko obitelji i uvjerio se da Kanfanar živi jednim posve drukčijim životom.

Nad osamdeset krovova njišu se televizijske antene, a u mjestu ima ukupno 165 kućnih brojeva. U dvorištima svako veče parkira 35 privatnih automobila. Najviše me ipak ugodno iznenadio podatak da je 20 obitelji napravilo kupatilo. Voda se nosi iz cisterne, zagrijava u bojlerima, a zatim toči u kade.

O broju strojeva za kućanstvo nisam se zanimao jer ih više ili manje ima svaka porodica. Kako Kanfanarci grade svoje standarde, nije teško saznati ako se zna da je od oko 500 žitelja zaposleno 160 osoba. Osamdesetak radnika radi u Puli, 72 u Rovinju, a osam u Pazinu. Svi oni svakog mjeseca donose sigurni dinar u kuću, koji ne podliježe ni suši ni tuči. Uglavnom, plaća gre za potribe od kuće. Dopunska zarada ostvaruje se u slobodnim satima na njivi i vinogradima.

Asfaltirana cesta donijela je novi dah života u Kanfanaru. To svjedoči i podatak da su se na natječaj za liječnika opće prakse, za rad u ambulanti, prijavile 22 osobe. Kanfanar ima već i dvije mesnice, a još u ovoj godini, kažu, dobit će robnu kuću. Mjesnoj zajednici prispjelo je osam molbi za gradnju obiteljskih kuća. Planira se i uređenje zadružnog doma u suvremenu školu. Kanfanar naprosto sada liči na proljetnog guštera kog je okupalo sunce pa se počeo micati i živnuti.

— Kad bismo imali dovoljno vode, bili bismo na konju — ističe Pavle Modrušan, a Marčelo Marić nastavlja:

— Voda nam je veliki problem i to nas mnogo koči u razvoju. Prošlih nekoliko godina u Kanfanaru je izgrađeno 28 cisterni, ali ni time nije riješen problem opskrbe vodom pa mještani sada glasno šapuću kako bi bilo da se protegne vodovoni krak od Žminja do Kanfanara.

Odoh malo i do škole. Dežurni učenik privodi me zbornici i tu me mladi nastavnički kolektiv upoznaje sa slijedećom situacijom: učenika imaju 260 ili za polovicu manje nego 1961. godine. Pad broja učenika stalno je bilježen do 1967., a onda je počeo postepeni porast. Ove školske godine upisano je 15 učenika više nego prošle, a naredne se očekuje još veće povećanje osnovnoškolaca.

— To je rezultat smanjenja odlazaka mladih ljudi u druge krajeve — tumače prosvjetni radnici.

Sada u Kanfanaru omladinski aktiv broji 74 člana, a sportsko društvo 120 članova. Sa zemljom se bavi malo mladih ljudi, gotovo svi traže zaposlenje, ali ne odlaze. Uvidjeli su da se može raditi u Rovinju, Puli, Pazinu... a živjeti u Kanfanaru koji sve više poprima obilježje gradskog života. A kad mjesto još dobije dječje zabavište, (vodu već spomenuh) i nešto više zabavnog života, onda uopće u ovom mjestu neće biti mladima dosadno.

— Sad nam je najvažnije da smanjimo raskorak između osobnog i društvenog standarda. Prvi je prilično visok, a drugi je stagnirao, i onda će Kanfanar postati sasvim drugačiji i na prvi pogled — ističe nastavnik Marić. Očito je u pravu.

NEPROBUĐENO SELO

Kiša je već dva dana lagano pojila doce i pašišta i tako štitila oranice od oštrih lemeša, ljudi i stoke. Sipila je sitno kao da je netko riba s tvrdih oblaka. Ratari je zbunjeno promatrahu kroz prozorska stakla, nemoćno trljajući ruke od dosade. Vrijeme je da se razmigolje poljima i utisnu sjemenje u njedra zemlje, da očiste loze prije nego što pupovi nabubre i prionu uz druge proljetne poslove. A kiša kao da zna njihove brige pa tjera šalu: sipi i ne da im ni koraka da učine na njive. Zato tvrdi baljski težaci bijahu šutljivi i potišteni.

Prvo svratih do Đovanina Kukurina koga u Balama znaju samo kao Koču. Krepku starinu zatekoh u podrumu. Dodijalo mu pogledom probijati prozorska stakla i zuriti u vlažno i raskvašeno polje pa se spustio u prizemlje kuće da vrijeme skrati i dotuče među bačvama. Većina velikih vinskih sudova leži na bok i prazna. Ljetna tuča im je odnijela namijenjenu slatku tekućinu. Žalosno ih je promatrati kako nijemo iz njih zjapi mračna praznina. Kočo predloži da izađemo iz podruma bez mirisa vina i ulja i odemo do Đovanina gostioničara. Tamo su, rekao je, i drugi Baljani pa će razgovor biti obilniji i zanimljiviji. I doista bi tako. Na vratima se tiskalo nekoliko prosjedih ljudi naborana nijema izraza. Većina je držala ruke u džepovima i zurila na ulice kojom bi povremeno prošarao samo rijetki prolaznik. Dvojici se između usana slijepo dogorjeli čik.

Žilavi tamnoputi ratari i stočari posjedoše ukrug i izbaciše na stol ispred sebe gvozdene šake. Pogled mi zapne jednome za dlan, tvrd, žuljevit i raspucao. Mogao bi njime žeravicu mijesiti a da je ne bi osjetio.

Ostah u razgovoru s tim ljudima više od sat vremena. U početku im riječi teško teku. Razgovaraju odriješito, a odgovaraju kratko, odgovorno i precizno. Kad bi takvi bili na poslu, kasno bi obradili svoje doce i vinograde. Tamo žure i ne obaziru se ni na petak ni svetak već da što bolje i prije završe. Takvi s im bili preci koji su Bale zaposjeli prije skoro dvije tisuće godina. Baljani su, ili kako ih susjedi zovu Latini i Bumbari, kontinuirani stanovnici još iz vremena starorimske imperije. Imaju i svoj posebni jezik za koji je ustaljen izraz istroromanski. Nekad, prije nekoliko stotina godina, Latini su naseljavali jedan dio južne Istre, ali ih drugi doseljenici i razne nedaće suziše na uski prostor od Šišana, preko Galižane, Vodnjana i Bala do Rovinja. Tvrdi su težaci, nježni stočari i prilični veseljaci u prilikama. Susjedi iz okolnih sela sa slavenskim stanovništvom u prošlim vremenima nisu ih voljeli samo zato što su se ponekad pretjerano lijepo ophodili sa suprugama i općenito nježnijim spolom. Baljani su se trgali i mučili zemlju, ali Baljanke su ostajale kod kuće i brinule o njoj i djeci.

Danas su silom prilika i Baljani zapostavili pažnju prema suprugama pa i one moraju i na njivu, i u vinograd, u maslinik i drugdje kamo i kuda njihovi paroni. Ne mijenjaju se samo vremena nego običaji i ophođenja.

Otpočesmo razgovor jednostavan i svakidašnji. Ja ga zapravo samo upalih, a onda ga zažariše sami mještani. Tako više stvari uspjeh zapisati, a i čuti. Prvo na što se požališe bilo je to da im je selo znatno propalo. Zapisah da su 1920. godine Bale imale 2800 žitelja. Danas u Balama živi svega 800 osoba i tendencija je da se broj stanovnika još smanji. Mlađi ljudi redom odlaze, a novo stanovništvo još nije popunilo skoro prazni centar sela ili gradića kako neki nazivaju Bale.

Osim nekoliko desetaka vjernih njegovatelja zemlje ostali stanovnici okrenuli su leđa zemlji i maslinicima i odoše u radnički svijet. Bale trenutno imaju četu od 120 radnika, a sa zemljom se bavi svega 16 obitelji.

Od stočara više nema ni traga. Do prošlog rata po okolnim brežuljcima kružilo je 15 stada, svako od po četrdeset glava ovaca. Danas se sa 60 grla potuca još svega jedan Baljan.

Odnekud se među sugovornike utisne nekoliko golobradih mladića. Baš je u tom trenutku Kočo govorio kako je velike nekad obradive površine zasjela pustoš. Bilo je to dovoljno da se mladići zaklope zamjerkama. A mladež kao mladež: kima glavom u znak odobravanja starijima a opet radi kako je naumila. Tako je to bilo i ovog puta. Mladići se složiše da bi trebalo i zasaditi koju maslinu, a ne samo piliti stara stabla i vući ih do štednjaka, da bi bilo ljepše vidjeti da su doci preorani, a vinorodni brežuljci ispunjeni nasadima čokota. Doista bi to lijepo bilo, ali — kad bi bilo!

Tako, odobravajući starijima, dođoše do riječi i mladi. U Balama ih ima tridesetak koji bi mogli svakog trenutka zaplesati. Kažu da bi Bale možda i nešto značile da nisu daleko od radnih mjesta, da imaju više života, dovoljno pitke vode, da su uređenije, bolje opskrbljene i s većim brojem prodavaonica, ukrakto da više ispunjavaju htijenja mladih. — Ovako — reče jedan od njih — nisu interesantne!

Bilo je nužno promijeniti temu da ne dođe do nadvikivanja: Opet razgovor povedu stariji, dakako o uspomenama kad je selo bilo puno i živahnije, kad se proizvodilo 8000 kvintala pšenice, na stotine hektolitara vina, desetke hektolitara ulja i na stotine kilograma vune. I svi se, nešto kasnije složiše, da je ljepši, lakši i bogatiji život danas kad selo ima 10 privatnih automobila, 100 televizora, svakog jutra svježi bijeli kruh u prodavaonici, posao svaki tko ga traži i još mnogo toga o čemu se ne baš tako davno samo žudjelo. Unatoč tome u spontanom razgovoru više pretežu uspomene — kod starijih, a mlađi opet imaju svoja htijenja i nove želje. Slučajni putnik i slušalac baljskih razgovora stiče utisak da su Bale još uvijek neprobuđeno selo. Nešto mu nedostaje što bi ga privredno, a time i životno, uzvitlalo i osvježilo.

PODNE U JURICANIMA

Nastojao sam da u ovo žilavo selo zakoračim prijepodneva, dok je većina vrata još otvorena. Vrijeme se, međutim, htjelo poigrati sa mnom pa me preteklo. Zvono je stalo otkucavati podne kad bijah udaljen više od pola cigarete hoda do prvih kuća. Mililo je podne i kao rastopljeni vosak plijenilo Juricane i njihovu široku i plodnu zaravan.

Do ceste, na kavadanje, počeše se jatiti težaci. Sve jedan za drugim napuštali bi, kako je tko dovršavao očistiti lozu na kojoj ih je zaustavio glas zvona. Vlažnom zemljom vukli bi se, kao starci, već umorni i željni zalogaja. Oni što prvi stigoše na kraj, odbaciše od sebe i kape i kosirom stanu skidati naslage blata sa obuće.

Na zavoju što izvire iz sela niknuše prve domaćice sa kombolima hrane i pića. To nose okrepljenje svojim težacima. Ovdje se taj običaj još uvijek čuva, slično kao i u sjevernoj Dalmaciji, staroj postojbini predaka današnjih stanovnika Bujštine. Izmijenio se samo toliko što danas svaki za sebe uzima hranu na poseban tanjur, a nekad se zajednički grabilo iz istog suda. Tada, istina, nije bilo ni prostrtog stolnjaka na zemlji ni salveta, a bogme ni tranzistora s muzikom i vijestima.

Uočih da nije odgojno ometati ljude dok su na zalogaju, pa skrenuh lijevo, na put što vodi u Mateliće. Narodnjaka Đovanina Miloša, sjetih se, dugo već ne vidjeh, a on je enciklopedija za Juricane i čitavu Materaštinu. Kao dječak upijao je uspomene što su ih starci obilato cjepkali svake zimske večeri na ognjištima, u mladićko doba stotine je puta prošao cijeli kraj, u danima prkosa isto je bio tu, u ratnim trvenjima također, a poslije oslobođenja jačao je zadrugu i

gradio zadružni dom koji danas treba čitavom ovom širokom području.

No, kad se uspeh na brežuljak i u dvorište Đovanina Miloša, odakle se topi pogled, kao s neke stražarnice, u kilometrima dugom i širokom polju, doživjeh razočaranje. Miloševa supruga, domaćica, koja je znala držati kad je trebalo i sva četiri kantuna u kući, upozori me da je domaćin u Kopru i da neće stići do večera, ali što se može: treba se prilagoditi stvarnosti. Odvijugah uz njive i vinograde, koje proljeće već uveliko budi, pravo u selo.

Učitelj Tomo Cigetić, dobričina zagorska, upravo je bio završio nastavu i kao kvočka s pilićima izišao s djecom na sunce pred školu. To mu dođe kao neki aperitiv pred ručak, jer pet sati stajati između ploče i učenika nije ni lako, pogotovo sada, kad zablješte sunčani dani.

Primijetim da čovjeku nije teška riječ pa stupimo u razgovor. Prvo mijenjamo riječi pred lijepom i svježe uređenom školskom zgradom, a zatim, da ne dobijemo puntu, zavukosmo se u jednu učionicu koja je tako lijepa i osvježavajuća mirisala svježinom i odisala čistoćom.

Maještar Tomo bacio je sidro u Juricanima prije sedam godina. Zavolio je ljude i njihov vedri duh, a oni njega i njegove. Tako se uvriježila sloga između roditelja i učitelja i danas bi i mještanima i učiteljima teško sjeo rastanak.

Razgovor usmjerismo na život u petnaestak kuća koje su se raspršile oko školske zgrade. Tomo kaže da nije nikome loše, da nijedno potkrovlje ne oskudjeva u onim osnovnim stvarima. Ljudi se trude i ne žale mišiće, muče zemlju i iscjeđuju iz nje što više mogu plodova, a najviše grožđa, krumpira i rajčice. Poljoprivredni kombinat iz Umaga otkupljuje im te poizvode koliko god ih imaju, a to je za seljake velika stvar. Nazaro, koji radi u ispostavi Kombinata u Juricanima, ima stalno pune ruke posla. Namučio se čovjek prošlih tjedana dok je nabavio sjeme i umjetno gnojivo, ali ljude nije ostavio na cjedilu. To neće učiniti ni onda ako bude rodilo više nego je i ugovoreno. Tako vođena kooperacija našla je plodno tlo u Juricanima i primila se kao malo gdje u Istri.

Skrećem pitanja na školske prilike. To zato što je ovdje školstvo imalo posebne uvjete rada sve do oslobođenja:

mještani su se svim silama opirali odnarođujućem školstvu, a zalagali se za svoje nacionalno na materinskom jeziku.

— Sada — reče sugovornik Tomo — nastavu pohađa 37 učenika. U poređenju s prošlih nekoliko godina broj učenika se smanjio. Dosta je mladih ljudi otišlo u Umag, a i preko granice. Sada se situacija u tom pogledu smiruje pa ćemo već naredne školske godine imati povećanje broja osnovaca.

Iz školske zgrade krenuh prema zadružnom domu. U velikoj i prostranoj zgradi smještena su mesnica, prodavaonica mješovite robe, gostionica... Tu se skuplja svijet iz cijele Materaštine i uvijek čovjek može saznati nešto nova. Ja saznah da se nedjeljom i praznikom na malom trgu ispred javne vage skupi i po pedesetak automobila, da su se napušteni domovi u Juricanima i okolnim zaselcima ponovo počeli naseljavati. Nekad su kuge uništavale stanovništvo, drugom prilikom ratovi, trećom, u poratnim godinama, propaganda je odvlačila najaktivnije proizvođače. Ali zemlja nije bila naviknuta da dugo čeka pusta; na ispražnjena mjesta stizali su novi stanovnici. I dobro je da je tako: trebamo život, a ne smrt.

Nekoliko mladića primijeti da se usamljen muvam oko zadružnog doma pa dođoše da vide što hoću. Od njih saznah da selo ima vrlo krepak nogometni tim koji protivnicima i kod kuće i na gostovanju da plesa.

Već bijah prebacio ogrtač preko ramena da krenem dalje kad počeše stizati oni stanovnici što rade u Umagu. Jutrom jutre na posao u industriju, popodne se vraćaju natrag kućama i čim se okrijepe, poslije kraćeg predaha, hitaju na polje.

— E, tako triba! Ku se puno mučiš, imaš malo, ku ne delaš nimaš nič — reče mi jedan. Uskoro se i uvjerih da je tako: treba dosta truda dok se potpuno preuredi život u kući: izmijeni namještaj, kupi televizor, niz kućnih aparata... automobil. Oni jači kooperanti već se voze automobilima. Neka, ostali su vjerni socijalizmu, a socijalizam ne obećava samo, već i ostvaruje obećanja.

UKRAJINKA IZ ČABRUNIĆI

U Roveriji, u selu Čabrunići, udaljenom od Pule nepunih trideset kilometara, od konca kolovoza 1945. godine živi Mandrika Milja Ivanovna, sada udovica Buršić. Rođena je prije 54 godine u Borisovki, nedaleko Harkova, u Ukrajini. U siromašno i često sušom moreno istarsko selo Čabruniće dovitlao ju je ratni vihor koji joj je pometnjama i krvoprolićima zaravnao sve tragove što su je vezivali za očinski dom i zavičaj.

Poznanik Romano dosta mi je putem ispričao o životu Milje Ivanovne, ali je sam želio da progovorim s junakinjom ove reportaže pa se uputih njenom domu. Nakon nekoliko trenutaka čekanja pojavila se na kućnom pragu poviša žena u crnini. Bila je skromno, ali uredno i ukusno odjevena.

— Ja sam Milja Buršić, stupite naprid — izgovori s laganim naklonom glave i ispruženom rukom kojom je pokazivala smjer kućnih vrata.

Na stolu u vrlo urednoj i čistoj kuhinji uskoro se našla skromna arhiva: nekoliko požutjelih pisama i fotografija.

No, Milja je u srce urezala glavninu detalja iz svog života i nitko joj ih iz tog kutka što je drži na životu nije mogao oteti i uništiti, pa čak ni gestapovski oficir u svom životinjskom bijesu dok ju je zajedno s tisućama zemljaka tjerao u lajpciški logor i po njemu.

Milja Ivanovna Buršić, kao i svatko od nas, ima svoje djetinjstvo i sačuvane uspomene iz zavičaja u Ukrajini. Rođena je u selu, ali još dok je bila malena njezinu porodicu preselili su u Harkov. Tu je Milja odrasla i skoro 15 godina radila u tvornici fotografskih aparata. A onda je buknuo rat. Harkov je teško bombardiran i tisuće njegovih žitelja palo

je u zarobljeništvo hitlerovih zločinaca. Među odabranima za njemačke logore našla se i Mandrika Milja Ivanovna.

Kaže da neće nikada zaboraviti put od Harkova do Lajpciga, jer je bio svojevrstan pakao. Hitlerovci su u logore smrti vozili na stotine prignječenih osoba u vagonima za stoku. Milja je preživjela i tu kalvariju.

Jednoga dana, kad je već mislila da je svemu kraj, da će i ona završiti kao i tisuće njenih zemljaka i ljudi drugih narodnosti, premjestili su je na rad u tvornicu aviona. Soldateska je trošila mnogo ratnog materijala i trebalo je da netko proizvodi oruđa i oružja. Milja je bila precizni mehaničar pa je dodijeliše na rad u tvornicu.

— Radili smo mnogo i pod velikom kontrolom da ne bude sabotaže — priča danas bivša logorašica.

Jednom prilikom joj je pozlilo. Umorno i izgladnjelo tijelo klonulo je kao posječeno. To je primijetio jedan radnik i krišom joj dobacio koricu kruha koju je čuvao u nekom džepu kao lijek ako mu slučajno pozli. Milja je podigla koricu, ubacila je u usta, malim smiješkom zahvalila se dobročinitelju i nastavila rad.

— Taj rabotnik bio je Ivan Buršić, talijanski soldat iz Grčije, poslije moj muž — govori Milja prevrćući sliku stasita mladića u talijanskoj uniformi.

Postavih nekoliko pitanja i saznah: Ivan Buršić iz Čabrunića bio je na odluženju vojnog roka. Kapitulacija fašističke Italije zatekla ga je u Grčkoj. Na putu za Albaniju i Jugoslaviju uhvatili su ga nacisti, zarobili i odvukli u Lajpcig, u koncentracioni logor. Budući da se razumio u tehniku, premješten je iz logora u tvornicu aviona.

— Poslije ja se razbolila i premještena bila u kuhinju za bolesnike. Čudom oboli i Ivan. I on doša u bolnicu. Tu se viđali češće. Postali mi prijatelji . . .

Kad su savezničke armije oslobodile preživjele logoraše, Ivan Buršić je potražio Milju, a kad ju je našao, predložio joj da ide s njime.

— Bili to teški dani. Od domov nisam znala ništa. Stala sam se pitati: kamo ću? Što ću? I pošla sam s Ivanom.

Iza male hrpe dokumenata Milja izvadi požutjeli list. To je vjenčanica koja svjedoči da su Ivan Buršić i Milja Ivanovna sklopili brak u Mitenkaldu kod Insbruka u Austriji. Bilo je to u drugoj polovini kolovoza 1945. godine. Odatle je put vodio u Istru.

— Meni bilo tak čudno kad stupila u Čabruniće. Svuda kamenje, malo njiv, ti zidi . . . Ali što mogla? — stala uz Ivana, a on govori: »Milja sve bude u redu, ne brini samo da je zdravlja i mira«. O jadni moj Ivan, tak bil dobar!

Kuća u Čabrunićima bila je dosta zapuštena i Milja se ukrajinskom pažnjom dala na njeno spremanje i uređenje. Naredne, 1946. godine, dobili su novog člana obitelji, sina Dragu.

— Maljčik bil meni sve. Bilo je teško za živjet, ali ja sam bila zadovoljna: kao i svakoj materi sreću mi u srce uliva Drago.

Dvije godine kasnije Ivanu i Milji rodio se drugi sin koga prozvahu Boris.

— On sad prihadil z vojski — veselo izgovori Milja — rabotnik je u »Uljaniku«, sad spi.

Sve je u obitelji Buršić išlo nekako do 1949. godine, dok se otac Ivan nije razbolio i — umro. Tada je za Milju počela nova kalvarija.

— Ja nikad nisam imala motiku u rukama dok nisam došla u Čabruniće. Kad mi je muž umra, uzela sam je u ruku i hodila svaki dan po žurnadah, jer mi zemlje nimamo.

Na rastanku Milja Ivanovna pokazala mi je motiku kojom je nadničareći po Roveriji prehranila sebe i svoje sinove.

Prije nekoliko mjeseci Milja je, nakon 25 godina, posredstvom jednog ruskog inženjera u »Uljaniku« uspostavila vezu sa svojima u Ukrajini. Živa su joj tri brata i sestra.

— Tako bih volila poć vidjet moj kraj i grob oca i majke. Možda pojdem tega ljeta. Tak bi volila — skoro u šapat izusti teta Ukrajinka klonula pogleda i zacakljenih očiju.

NEUMORNI KARLO

Kad se počeh spuštati u dolinu kojom je prije tisuću ili milijun godina oticala rječica ili veći potok, iz nje je već izbijao suton. Nad selom zbijala se sve gušća koprena večernje magle. Puteljcima s nekoliko strana slivali su se prema selu seoski vozovi natovareni plugovima, branama, po kojom košarom lišća ili naramkom drva. Ratari su iza sebe ostavljali još jedan naporni proljetni dan.

Mrmor zaprežnih kola, fijukanje dječaraca i povici ratara davali su posebnu predvečernju živost cijelom ovom kraju što se usjekao između dvije kamenite kosine načičkane čupercima hrastova i smreke.

Tek poorana zemlja mirisala je poput rascvjetane orhideje, blago i opijuće.

Spuštajući se tako u Gržine, u razdragano i zakašnjelo proljetno predvečerje, mislih da ću sigurno u kući zateći Dragu Benčića. Možda će, pretpostavljah, upravo kad dođem umoran, sjediti na kamenom sjedištu pred kućom i skidati gumene čizme s nogu.

No, kad stigoh ispred kuće broj 10, dočeka me samo mrzovoljni pas. Tada se podigne i noćni kućni stražar i iz kuće izbije žena što je dogotavljala večeru, smiri riđodlakog psa i privede me pod krov.

Drago Benčić ili Karlo kako ga ovdje zovu nije bio kod kuće. Još je negdje na nekom puteljku milio ispred voza i boškarina, vozeći hrastovo lišće i nešto granja. Pola sata čekanja baš mi je dobro došlo da pogledom obiđem selo i kraj. Petnaestak ustaničkih kuća nadvilo se nad dva doca. Građevine su stare i vise i mnoge su donedavna imale baladure na kojima su djevojke u dotrajalim loncima »rakljancima« uzgajale karanfile, arboloviju, mažuranu i živu koja se

umiljato caklila za reverom na klobuku gržinskih nonića. Danas više nema baladura ni lonaca živih roža, a i djevojaka ima malo. Nešto se poudavalo, nešto otprhlo u svijet.

Zapadno od Gržina zagospodarila šuma. U danima oslobodilačkog rata tu su se nalazila mnoga politička rukovodstva revolucije. Neprijatelj je poduzimao mnoge mjere da ih uništi, ali narod nije dozvolio. Obavještavao je borce i rukovodioce i oni su sretno uzmicali ispred mitraljeskih i puščanih cijevi. Prevareni zlikovci okomili su svoj bijes na poluprazne siromašne seoske kuće. Sedam su ih u Gržinima uništili vatrom.

Dok sam tako ronio po nedavnoj prošlosti, zaškripe i kola u dvorištu. Pred boškarinima se ljuljao omanji čovjek dosta blaga izgleda. Iz lišća na vozu virile su glave dvojice njegovih sinova. Pošto je otpregnuo stoku, sjedosmo za stol u kuću. Drago je skinuo kapu i kaput i tada primijetih da ipak ima 56 godina, da su se rudnik, revolucija i poratna izgradnja odrazili na ovom krepkom i žilavom biću, pravoj istarskoj korenini koja ne zna za umor.

U danima rata bio je politički radnik u svom kraju. Brinuo se za borce i, još više, za njihove porodice brižljivo im pomažući u svim teškim trenucima. Šezdeset i četiri borca iz užeg kraja Drage Benčića nije se vratilo svojim ognjištima. Malodobnoj djeci, nemoćnim roditeljima i suprugama Drago je uskakivao u pomoć, tješio ih i pomogao im u ishodu penzija. Radio je i na obnovi opustošenih kuća, prikupljao pomoć za postradale i uvijek nastojao da njegov kraj prednjači, da oružanu borbu zamijeni borbom za bolji život. Ljudi su mu vjerovali jer su znali da radi sa srcem i da govori istinu, a Drago je i govorio i još više radio. Popaljene kuće je uspio dobrim dijelom popraviti, suprugama i majkama palih boraca ishoditi penziju, a zatim organizirati i izvršiti radne akcije: izgradnju nove ceste od Cera do Fola, elektrificirati 180 domaćinstava, popraviti mjesno groblje, sazidati novu školsku zgradu i još mnogo toga.

Vrijeme je odmicalo i godine otkucavale i pritiskivale ovog čovjeka, ali se nije predavao. I danas se ne predaje. Jednoga dana dok je čuvao stoku rodi mu se zamisao: da još jednom pokuša zasukati rukave, izgraditi cestu i dovesti autobus u ovaj pusti ustanički kraj na krajnjem istoku rovinj-

ske općine. Sazvao je sastanak i ukrakto izložio svoje mišljenje. Nije govorio puno, a ni obećavao već samo izložio svoj stav. Ljudi što su ispunili razred osnovne škole u Ceru zamislili su se nad onim što im je rekao Drago Benčić, sekretar Osnovne organizacije od 1945. godine, stalni odbornik u općinskim i ranije kotarskim vijećima i skupštini. Osjetili su da je Drago dobro rekao i dali su se na posao. I sada, svega nakon nekoliko mjeseci od poroda ideje, skoro desetak kilometara nove ceste što će Cere spajati s Rovinjom nalazi se pred dovršenjem.

I još je nešto Drago Benčić iz Gržina izborio — društveni dom. Gradnju bi trebalo uskoro početi, tako da se Dan borca svečano proslavi s ovim ostvarenjima: novom cestom i autobusnom linijom, spomenikom 64-rici palih boraca, novim društvenim domom . . .

Da li će tada kad ove akcije budu završene i ostvarene Draga slomiti umor? Oni koji ga bolje poznaju tvrde da neće. On će sigurno i dalje ići sedam kilometara pješke na autobus da bi mogao prisustvovati sjednici Skupštine općine Rovinj, a na povratku, u noći, neće dozvoliti da ga »kao gospodina« općinski auto vozi u Gržine, već će, kao i stotine puta, polako »kako bude zna« i »pomalo na svoje noge« preći staze i puteve. Drago će sigurno i dalje zviždukom pozivati susjede na sastanak. Oni će mu se odazivati bez obzira u kakvom budu poslu, jer će znati da Drago »ima nešto pametnega« i korisnega da im saopći. Takav je Drago Benčić iz Gržina broj 10: radin, neumoran, borben, pošten, sav prožet humanošću i željom da njegovo selo i cijeli kraj što više dobiju plodova socijalizma za koji su dali 64 ljudske žrtve i mnoge druge.

MRČANSKI NESPORAZUM

Smjerao sam već nekoliko tjedana u Mrčanu, selo s 1200 žitelja na petnaestom kilometru istočno od Pule, ali me uvijek u posljednji trenutak nešto omelo. Ovih dana, kada saznah za nesvakidašnji događaj na mrčanskom groblju, odložih sve druge planove i skoknuh do sela koje ne živi ni seoski ni gradski već istovremeno i jednim i drugim životom. Uvjerih se u to u desetak kuća čiji me pragovi vrlo gostoljubivo dočekaše.

Unutrašnjost kuće većine Mrčanaca malo se razlikuje od gradskih stanova. Po uređenju i opremi gotovo ni po čemu, jedino su prostorije veće i napunjene posuđem i drugom opremom potrebnom na selu koje ima potrebu za mnogim domaćim životinjama. Slika predratne Mrčane, koja je kruha tražila po žminjskim boksitnim nalazištima i drugdje, potpuno se izmijenila. A kako i ne bi kad jutrom na posao jutri 306 radnika koji svakog mjeseca u selo donose skoro 25 milijuna starih dinara. Nešto više od pet milijuna novčanica starih dinara razdijeli i pošta 160-orici penzionera. To su lijepe pare s kojima se zaista selo može obnoviti, pogotovo kad se zna i to da skoro svaka kuća ima više ili manje zemlje. A zemlja oko Mrčane je slatka, što znači rodna, i ako bilo gdje u Istri nagradi trud težaka, onda će to prva učiniti crvenica mrčanskih njiva što je podlegla milovanju sunca od zore pa skoro sve do sumraka.

Kad mi domaćini nabrojiše izvore svojih prihoda, učini mi se suvišnim da prije nego što konačno zapišem prebrojim svih 70 televizijskih antena u selu. Oni rekoše da ih ima toliko i ja im povjerovah, a ne sumnjam ni u to da imaju 30 privatnih automobila i još mnogo čega po čemu suvremeni statističari dižu ili spuštaju mjere standarda. Mrčana ima i

školu koju puni 160 učenika, mesnicu, dvije gostionice, dom za zabavne i kulturne priredbe, poštu, prodavaonicu mješovite robe . . . i još nešto. I baš zbog tog »još nešto« ponajviše dođoh u ovo selo koje nastoji imitirati grad i, bogme, dosta uspijeva.

Ono nešto što spomenuh svojevoljno nazvah nesporazumima. Mislio sam i mislio ali boljeg imena ne smislih za sječu vinove loze, voćaka, životinja i ovo najnovije — ukrasnog drveća na groblju. Da ne pobrkam stvari — sječa loza, voćaka i životinja je nešto starijeg datuma i nema nikakve veze sa sječom čempresa na groblju. To mi Mrčanci lijepo rekoše i sigurno su rekli istinu.

— Ovo je nešto drugo i tiče se sviju nas — naglasio je Pere Dragešić, tajnik Mjesne zajednice i mrčanski šumočuvar — a međususjedske osvete stvar su odnosa među susjedima i pojedincima, mada bacaju ljagu na cijelo selo.

Nisam trebao dugo vrludati selom da saznam o čemu se radi, Dragešić i nastavnik Radolović prvi mi ispričaše, jer se na njih prvo namjerih, da je župnik Dragan Domšić sasjekao 32 čempresa na groblju i time počinio samo materijalnu štetu od 700.400 starih dinara. Taj događaj zbio se 28. ožujka popodne kad se župnik latio sjekire i otišao prstenovati čemprese koji su svojom sjenom natkrilili posljednje utočište mrčanskih seljaka i težaka.

— Ja sam šest godina u Mrčani i za to vrijeme više mi je ljudi reklo da bi trebalo prorijediti čemprese jer da njihove žile nadižu spomenike, zatim pod njima se ne može uzgajati cvijeće, otežavaju grobaru kopanje grobova i poslije jaka vjetra groblje je puno granja. Mislio sam da se čempresi prorijede i na njihova mjesta zasadi drugu vrstu, one piramide. To me je, eto, povelo i ništa drugo da primoram usahnuti ono nekoliko čempresa na groblju — rekao mi je mrčanski župnik. Nadodao je i to da mu se javio veći broj župljana koji su spremni da zajedno s njime snose troškove poslije presude suda.

— Da se župnik savjetovao s ljudima na nekom sastanku i da je po odobrenju cijelog sela posjekao koji neznatni kržljavi čempres, nitko mu ne bi imao što prebaciti. Međutim, on je svojevoljno načinio pravu pustoš na groblju. Doduše, župnik spominje da su ga na taj čin naveli svojim prijedlozima »neki ljudi«, ali neće da kaže koji su ti ljudi. Zamislite, kako će samo tužno izgledati naše groblje kad se za dva do tri mjeseca sasuše 31 velika čempresa! A bit će problema i kako ih odstraniti. To su visoka stabla i, pored toga, ispod njih su postavljeni nadgrobni spomenici od 4-5 milijuna starih dinara vrijednosti, koje će biti prilikom odstranjivanja stabala teško zaštititi — ističe lugar Dragešić.

— Rezanjem grane za granom, na komade, mislim da će se taj problem moći riješiti — zamišlja župnik odstranjenje suhih stabala.

Mrčanci s kojima razgovarah zamjeravaju župniku što je učinio najviše zato »ča će biti grdo kad čempresi osuše« i »ča ni prije nego je uzeja sikiru aviza ljude da će to učiniti«.

— Pedeset lit i već su se granali čempresi na našem cimitru i nisu nam zapačivali, alora bi bili mogli još kakovo lito onako ostati — zapisah u kući barbe Stomilovića. Domaćina Osipa ne nađoh u kući, vezivao je loze kod susjeda, ali ostali ukućani požališe mi se iskreno da im je teško jer već tri godine im netko sječe loze i voćke, a nikako da saznaju zašto to. — Kolika je škoda, ma još nam je već ča svit misli kakovi smo mi ljudi — iskreno se žale ukućani.

Pred odlazak svratih i do Martina Radolovića. Njemu je netko sasjekao kravu i domaćin još uvijek ne može to prežaliti »aš krava ni bila ni u škodi niti je on kemu ča dužan«. Svako trvenje je štetno, bez obzira na to da li se obavlja među željezom ili ljudima. Tako i mrčanski nesporazumi ničemu ne vode nego zagorčavanju dobrih odnosa u selu, ali »ča se more« — kako kaže Marija Stomilović — »kad je vrag u svitu«.

VIŽINADSKI HORIZONTI

Još je jedan dan na smiraju. Sunce je već nisko sjelo iza brežuljka nad ušćem Mirne. Svoje posljednje predvečerje svijetlocrvene zrake poput jakog reflektora upravlja uz strminu brežuljka u nebo i crveno boji pahuljaste oblake. S obronaka vinorodnih gorja i uz kosinu padina što se strmoglavljuju u pustu dolinu Mirne prpoću zaprežna kola. Ona što se spuštaju niz brijeg volovi zaustavljaju podvlačenjem nogu i dizanjem glave, a ona iz doline vuku teturajući nisko pognute gubice s oreolom pjene oko ustiju.

To je predvečernja slika u vižinadskom pejzažu. Na kolima između pluga, brane i naramka granja sjede težaci. Puše dogarak cigarete i s vremena na vrijeme puste ljuti bič na znojna leđa blaga.

Poprečnim stazama hitaju domaćice. U pregači im strši naramak suha granja za potpalu vatre. Dok gospodar stigne okolnim puteljkom one će nad krovom kuće uzvitlati dim i napola zgotoviti kajganu s lukom ili očistiti salatu, skinuti površnu pljesan sa sira, pripremiti bokal temperanja i sačekati u dvorištu voz da pomognu odjarmiti svoje podolce.

Umorni su i ljudi i stoka. Loše vrijeme je zanijelo poslove i sada treba hitati i žuriti. Loza je već nabrekla pupove. Još koji dan i oni će prilikom vezivanja frcati pod rukama vezača kao skakavci pred pastirom u sušnom ljetu.

Pokušavan organizirati razgovor s ljudima. Sat vremena na večernjem zraku, mislim, moći će provesti. Osvježit će ih i bolje pripremiti za san. No teško ide. Ljudi su umorni. Treba srediti blago, pomusti krave, zatvoriti kokoši, nahraniti svinje, oprati se, večerati i eto ti već komad noći. A ujutro treba zoriti, gnojem napuniti kola, nahraniti živinu i svu stoku i s pojavom sunca štikati i cakati na njivi. Prvi svibanj je, a loze još sve nisu posavijene. I za kukuruz sijati vrijeme je, ali... »ne more se sve odjedanput«.

Ipak se pozivu odazove nekoliko seljaka. Rekoše da idem prema gostionici, a oni će odmah za mnom. S malog prostranog trga pogled se lijepi za Motovun, žmirka starac kao sablazan. Ispod podnožja suklja mu magla. Diže se do vrha, do prvih prozora najviših motovunskih kuća, onda je tu čeka povjetarac sjeverac i nemilosrdno povija opet prema dolini. Magluština se kao zamućeni rječni vir kovitla i bali poput umiruće nemani.

S vižinadskih brežuljaka oblizuju noć vatre. Petnaestak žarišta nabrojih. To su seljaci zapalili nečist sa sjenokoša pa sad ona dogorjeva. S malih kresova skaču iskre i poput nekih satira nadskakuju plamen.

U gostionici dva šofera požudno komadaju veliki sendvič. Čitavim obrazom jedu, tako da im se poznaju mnoge krvne žilice na licu i sljepoočnicama. Vidi se, ljudi dolaze iz daleka puta, gladni su i umorni. A kako i ne bi bili kad tjeraju mrcinu što nosi nekoliko desetaka tona teška tereta i to čak iz Novog Mesta. U jednom uglu nijemo briškulaju četvorica penzionera. Tišinu poremete grubljim spuštanjem asa ili trice na stol i britkim povikom »Karik doli!« Malo prokomentiraju i na kraju svake partide. Izmijene upravo toliko riječi koliko je potrebno da se ispuni vrijeme dok se pribilježi dobitnika i nanovo izmiješa karte. Ljepuškasta cura, kćerka, valjda, gostioničareva čita za šankom »Plavi vjesnik« i čeka goste kojih ovdje nema puno.

Svaki s po dva deca domaćeg bijelca ili »Buzećana«, kako neki od sugovornika kaže, započinjemo razgovor. Htio bih nešto zapisati o životu ljudi u Vižinadi, mjestu gdje se godinama ubirala mostarina i carinila roba koja je trebala preko Mirne. Bilo je to davno, ali jedna kamena ploča koja o tome svjedoči i danas ne da da izumre blijeda uspomena u usmenoj predaji. Sugovornici se protive. Kažu da neće govoriti i da će otići ako pišem. Pa dobro ljudi, mislim, kad je tako, eto, toplit ću notes u džepu kaputa. Valjda će nešto ostati u moždanoj mreži.

Ostalo je, evo, to: Vižinada broji oko 400 stanovnika. Toliko je otprilike imala i ranijih godina. Većinom tu žive dobri poljoprivrednici i vinogradari. Pomno obrađuju svoju ze-

mlju, žive s njom i od nje. I što u drugim selima Poreštine gospodari nisu uspjeli sačuvati, Vižinađani jesu — sina nasljednika. Ovdje ima dosta omladine. Mehanizirana obrada zemlje i nedovoljne mogućnosti zaposlenja u drugim granama privrede drže mlade na starim ognjištima, tj. u očinskoj kući. Samo ima nekoliko porodica ostarjelih i usamljenih. Prazne kuće naseljavaju novi stanovnici. Interesiraju se za njih radnici iz Poreča i Crikvenice. Naseljavanje bi možda išlo i brže, ali ima teškoća kod kupnje. Vlasnici su živi negdje izvan granica.

Pitam za životne prilike. Sugovornici kimaju glavom. Kažu da nije loše, ali da život traži mnogo truda. Teškoća imaju kod prodaje proizvoda. Nositi u Poreč povrće i voće je daleko i nepraktično. Možda će, kažu, asfaltiranjem ceste za Poreč biti riješen i taj problem. Jednim drugim pitanjem pogodih u ranu: zašto djeci brane odlazak u školu.

— Znati malo pisati, čitati i svoj račun ne škodi ninemu, ali ča će njin sve ono ča hi vade u školi! — govori jedan sugovornik. — Tamo dici dosta napune glavu pak nisu ni težaki ni impjegati nego — nič koristi. Alora je bolje da se doma vade delati kampanju uz nas stare.

Sat vremena je otkucao za trenutak. Sugovornici počeše zijevanjem borbu sa snom. Iskapiše mižole i poravnaše zaogrnute jakete.

— Benj će bit dosta za večeras? Triba poći kamo ne more voz — rekoše pružajući mi tvrdu žuljevitu težačku ruku iza koje rodi i slatka malvazija i brašnati krumpir i sočne vižinadske kruške i još mnogo toga poljoprivrednog po čemu je Vižinada od davnina poznata.

— Laku noć, prijatelji, i miran vam san — odgovaram rastajući se u noći ispunjenoj svježinom i zaglušujućim žabljim kreketom.

USPUTNE BILJEŠKE

Da sam znao da će čovjek onako izgrditi sat i majstora, ne bih mu bio rekao da kavarica što saobraća između Potpićna i Pule ne kasni nego da mu je sat uranio. Ali što ćete, koliko stvari čovjek u životu ne bi učinio da zna prije što će se dogoditi kasnije! Obično kad nešto spoznamo, kasno je da ispravimo greškú. Tako to u životu dosta puta biva.

Nešto bolja cigareta od njegove standardne »Drave« i nova tema razgovora ipak odobrovolji čovjeka srednjih godina s kojim sam zajedno više od sata čekao autobus za Pulu ispred zgrade osnovne škole na Milotskom Brigu. U Batlugu mi rekoše kad otprilike stiže autobus, ali točno vrijeme nisu znali. Žurio sam bez potrebe, ali isplatilo se, jer sad barem donekle poznam ovaj kraj jugoistočne Pazinštine što graniči s rovinjskom i labinskom općinom.

Pošto pripali i ustanovi da govorim bliskim mu dijalektom, sugovornik me odmjeri i tek tada uspravi glavu što ju je bio sagnuo za plamičkom žigice.

— Ne zameri, ma ti nisi rojen dugo od uveh kraji. Ne vero, vrah me zie, aš te beseda povida — dobrovoljnije otpoče čovjek smiješeći se i ispitujući me pogledom.

Nisam ga htio razočarati u uvjerenju i izgubiti naklonost. Tako se prividno upoznasmo i nastavismo razgovor. U daljini se čulo brektanje nekakva motora. Pomislih da je traktor pa počeh s čovjekom o poljoprivredi i nabavci poljoprivrednih strojeva. Gledam, kraj nije bogzna kako poljoprivredni, ali zaseoci su gusti, a industrije nema, pa mislim da ljudi najviše muče zemlju i cijede plodove, svoje životne sokove, iz nje.

— Ke vraga traktor, ši! To je bager. Va Vetve i oveh kraji je baušit glavni. Tr da ni Vetve, Rovinj (Istarski bok-

siti) bi ša fuć! Ma tu so to vrajžo nemoć našli pod mladin kamienjen i ga vado tuta fuorca.

Teško mi je pratiti sugovornika u razgovoru jer on govori kao da je meni sve poznato što se zbiva u njegovu kraju. A ne smijem ga prekidati u izlaganju jer će me kao i majstora što mu je popravljao sat poslati do đavola. Zato se trudim da shvatim da su u šumi Vetvi otkrivena velika nalazišta boksita i da Istarski boksiti iz Rovinja, koji se bave eksploatacijom ove rudače u Istri, imaju u Vetvi glavni rudokop. Boksitne naslage pronađene su pod naslagama takozvanog mlađeg kamena, na dubini od četiri do osam metara. Bagerima i dubinskim miniranjem prije se otkloni krovina kamenja i zemlje, a zatim se zacakli rđozemljana dragocjena rudača od koje se u topionicama dobiva aluminij, a i drugi proizvodi.

Istočna Žminjština i jugoistočna Pazinština sve su izbušene i pune opasnih jama iz kojih je izvađeno tisuće i tisuće tona boksita. Do prije godinu-dvije boksit se kopao ručno i to samo one naslage što su sezale do mekote. Međutim, te su rezerve već iscrpljene i mnogi su prognozirali da će ta vrsta rudarenja izumrijeti u ovom kraju. Stručnjaci se nisu dali pokolebati. Predviđali su da se i u Istri, u boksitonosnim područjima koja obiluju naslagama mlađeg kamena, mora nalaziti boksit. Počeli su s dubinskim bušenjima i istraživanjima i, doista, njihova pretpostavka bila je točna: pronađene su velike rezerve prvoklasnog boksita.

— Vero nan je (boksit) čuda dobrega stori. Kada bimo bili mogli storit šterne, lušiere, kuće popravit, fameje prehranit da ni te nesreći. Ali nan je i čuda zdravlja zie. Propensajte samo ča to znači osam ur kopat to groto i dihat oni prah! Panparotar je malo ki zdrav. A kako će i bit!

Sugovornik, koji mi reče da se zove Tuone, muški potegne dim iz cigarete, sa strašću pušača, a pogled prilijepi za vrh Savinjovice na kojoj se zeleni prava borova šuma. Brdo je visoko oko šesto metara i suvereno vlada nad širokom okolicom. Zimzelen i šumarak na samom vrhu nalići na francusku kapu, tako da pod njim cijelo brdo dobiva prividne obline i otmjene gospođe što sjedi i nadgledava prostrani okoliš.

»A kako će i bit« — zaustavi mi se u uhu posljednja riječ. I dok je čovjek nastavio s opisom života mnogih ljudi u ovom kraju, pokušavam sebi taj život predočiti. Ustajanje rano, mnogo prije zore, pa s ramenjačom torbom put rudnika. Nekad rudokop bude tik uz zaselak, ali ponekad do njega treba ići i po sat i više vremena. Onda slijedi osam sati naporna rada, kopanja rđocrvena kamenja ili nalijevanja otkopaka lopaom u baje. Poslije, po završetku rada u jami, brzim korakom kući. Pijat maneštre s komadićem slanine i trk u polje, na njive. Radi tako danas, radi sutra, pet, deset, dvadeset, trideset godina — čovjek mora popustiti. A drukčije organizirati život skoro i nije bilo moguće.

Način života rudara boksitara nije se puno izmijenio ni danas. Većinom su to sredovječni ljudi. Mladih rudara ima vrlo malo, a ako koji i ima, onda je ili motorist, bagerist, rukovalac na samoutovarivaču ili nekom drugom stroju. Naviknuti na svojstven način života stariji kao da ne mogu drugačije. Misle da bi sve propalo ako ne bi tako radili kako su vični. A takvima su ih učinile životne prilike, siromaštvo i neimaština.

— E sad gre, vrah da je nosi — prozbori Tone koji je prvi uočio autobus. Podiže se sa sjedišta, zamahom ramena popravi jaketu i lijeno se stane micati bliže cesti. Na mene se više uopće nije obazreo, kao i da me nema. Tako se neočekivano oprostismo, a ja mišljah da je sve što mi je pričao zapravo pričao sam sebi, uživljavajući tako uspomene na minule dane.

SUSRET S GVIDOM

Gvido Ribarić prije bi se tog predvečerja ponadao smrti nego da će novinar na njegova vrata. Ta što će novinar kod njega, obična mala čovjeka u zabačenim Kruštvarima! Tako je, od prilike, pomislio Gvido nakon upoznavanja. Prije tog susreta, mislio je da ljudi od štampe svraćaju samo tamo gdje se dogodi nešto važna i zanimljiva, a ne u prosječnu seosku kuću u kojoj se decenijima ništa posebna nije zbilo osim onog normalnog, životnog i obiteljskog: sitnih radosti i žalosti, boljih i lošijih dana, dakle onoga što život nosi u svom brzom toku.

Trenutak prije nego što se upoznasmo izašao je iz dućana. U njemu je Gvido proveo veliki broj godina i nada se da će još koju godinu. Tokom dana poslužuje ljude. Neki dođu po ulje i sol, drugi po cigarete i žigice, treći po modru galicu i tako redom iz dana u dan. A kad se kiša okomi na selo i kraj, onda mnogi dođu u dućan da s Gvidom malo porazgovaraju, da mu izraze svoje želje i potrebe kako za sitnicu ne bi morali u Buzet. Gvido to zapiše, i još više zapamti, pa kroz nekoliko dana već može isporučiti robu svojim kupcima.

Tako to biva u Krušvarima, a i u drugim selima sa sličnim dućanom. Ipak, Gvido Ribarić ne spada u red onih prosječnih seoskih prodavača. Ima u njemu nešto posebna, možda više od prosječnosti ljubavi do dućana. Sve je svoje preokupacije vezao za dućan što se sklopčao u prizemlju velike zgrade nesuđenog društvenog doma. Strši u nebo visoka i dugačka zgradurina poput nekog stožera, ali nijema i beživotna kao kamena ljepotica. Čitav kat je prazan, stravično mrtav i pust, a u prizemlju rovari Gvido. Naprosto nema mira, pa stalno nešto premješta, sređuje, briše prašinu, čisti pod. Kad uđete u Gvidov dućan, obuzme vas neki čudan osjećaj, kao kad ulazite u besprijekorno čistu muzejsku sobu. A Gvido sve gleda gdje će ostati trunjak pa da ga poslije što prije očisti.

Na južnom dijelu zgrade, također prizemno, u nekoliko omanjih prostorija zbio se Gvido s obitelji. Šćućurio se tu već godinama, kao ćuk u duplji, i sve se manje nada da će ikada u Krušvarima dobiti bolji stan. Misli čovjek da mnogi u svijetu nemaju ni takvo potkrovlje pa se tješi da on ipak spada u one sretnije.

A kako ostali seljani? — pokušam saznati. A kako bi, misli Gvido, kako tko može. Trude se ljudi i nikako da priznaju poraz koji je tako očit. Nade su im otprhle u svijet, za lakšim kruhom i bogatijim životom nego što je ovaj krušvarski. Poneke starce djeca razvesele dolaskom u praznik, a drugi žude za svojima tješeći se da im posao ne da da skoknu u selo. Daleko su pa ne mogu, kažu, za svaku sitnicu u Krušvare i još k tome kad su stari zdravi!

Trinaest se kuća dobroćudnika usadilo u brijeg s kojeg vododerine odvode u nekoliko pravaca. Samuju i druguju ostarjeli ratari i stoka. U isto vrijeme se odmaraju i u isto vrijeme težače. Bore se za ono najosnovnije — za svakidašnju hranu. Ljudi za nešto više. Za Prvi maj, na primjer, počeli su dizati vodu iz velike cisterne što su je uz pomoć buzetske Općine sagradili tik do zadružnog doma. Sada u selu više nema žednih, ni među ljudima ni životinjama. I put jedan su si uredili. Lakše će djeca doći, i roba, jer im je svijet sada za korak postao bliži.

Dok dobroćudni Gvido nuđa da viljuškama dublje ronimo u naslage rumenog kao zdravlje pršuta, na puteljak izbije dječarac. Ima dakle nešto i mladog življa ovdje. — Ima — reče Gvido — samo do kada? — pita više sebe nego nas.

Takav je život. Više ni ovdje nitko ne govori: »Kadi ti je otac tu si pleti kolač«, već: »Ne hodi mojin tragon«. Ono nešto mlađeg svijeta, uglavnom predratnih generacija, radi u Buzetu. Jutre ljudi jutrom na posao, a kasno popodne eto ih ponovo u selu. Tako lakše kubure: nešto donesu u bušti, nešto se njihovim trudovima smiluje zemlja pa kad spoje jedno s drugim, »se pasa, daj«.

Do sada je Gvido živio bez većih briga. No sada će mali Ivica, što pravi mali bunar ispred drvarnika, u školu. To su mu poslednji mjeseci nestašne igre. Bit će igre i kasnije, ali manje jer će trebati sricati slova i učiti račune. A uskoro za njim u školu će i sestrica mu. To su već brige pa Gvido i Albina, njegova družica, misle kako će djecu što bolje uspraviti na životni put.

— Bistar je kao kišnica — milujući mališana govori Gvido. Ku ovako nastavi bit će ništo od njega, a zatim silazi do vrta pa trga neku travu. Simpatični plavojko kao iz topa pogađa joj naziv na latinskom jeziku. Drugoj vlati, isto, trećoj također.

— Ja sam bio zaljubljen u botaniku — kaže Gvido, pa i sinu tako ništo po koji put rečen, a njemu, kako vidite, ne triba dva puta isto ponoviti.

Oprostismo se u sami sumrak. Znam sigurno da Gvido te noći nije dugo usnuo. Mislio je »kaj će ti čovik sve naškrabati«?! Evo, Gvido, kako vidite ništa naročito, desetak rečenica, iskrenih i istinitih, kao što je i vaš život i vaša buzetska srdačnost.

SUSRETI U ELDORADU

Mnogi rekoše za Kaldir, Laze, Bertošiće, Štefaniće i okolne zaseoke da je to istarski Eldorado, a Eldorado je naziv za zamišljenju zemlju koja obiluje svakojakim blagostanjem negdje u Americi. Pa kad se uspeh na sedlasto brdo s kojeg se kosine slivaju jedna prema Karojbi, a druga Motovunu, skrenuh desno vrhom brda, za Kaldir i seoceta oko njega, da izbliza upoznam taj naš Eldorado.

Prepustih se puteljku kao umorni jahač starom magarcu. Ta kamo bih ovdje mogao zalutati nego u seoce neko! Dobri stari puteljak slijepo vodi pravo na kaldirski trg.

Podne je bilo još sat vremena daleko pa se desni kut puteljka izležavao u hladovini. Rascvjetali bademovi opustiše svoje grane kao udovica pletenice i opiše svojim prijatnim jarkim mirisom čitavu okolicu. Hodam lagano i igram se trgajući grozdane cvjetove.

Padoh konačno i na kaldirski trg, gotovo opustjeli. Dvije učiteljice sunčahu se sa svojim mališanima u školskom dvorištu kao porodica prepelica. No oni morahu na nastavu, u školu, a ja ostah sam kao kobac kome je plijen pobjegao. Želio sam s učiteljicama malo porazgovarati, ali služba je služba i odstupanja nema. No tamo u hladovini većeg koprivića šeće čovjek neki s knjigom u ruci. Zadubio se čitač u stranicu kao da će mu slovo ispasti, a on ga samo pogledom drži. To je kanonik monsinjor Ivan Galo. Trideset i četiri je godine u ovom kraju i pozna ga kao svoj brevijar koji isto toliko godina svakodnevno lista i čita. Pitam ga za pastvu, a on zadovoljno protrlja obraz i reče da se nema na čemu požaliti. Godišnje ima desetak krštenja, četiri-pet vjenčanja, tri-četiri mrtvaca, obavlja svoj posao i studira teologiju. Ipak dobroćudni župnik ne mogaše sakriti oduševljenje s kojim

je promatrao kako su žene Laza, Bertošića i drugih zaseoka pokrenule i izvršile akciju na izgradnji 25 kilometara ceste. U pregači su nosile kamenje, vukle kolica, trudile se i znojile samo da ih sa svijetom poveže cesta. I uspjele su u tome, unatoč zafrkavanju muškaraca u početku akcije.

Od 465 duša u ovom kraju većinu čine poljoprivrednici i voćari. Spustih se među njih pa ih pokušavam cijediti u odgovorima. Rekoše da ih je nekoć, prije dvadesetak godina, bilo 800 u Kaldiru, ali mnogi odoše i sada nedjeljom svraću kao turisti po sanduk voća i demižon vina. Anton Bertoša i Ana Galo što već pola vijeka zajedno druguju, kreposni i rasni težaci, željeli bi pričati o svojim sinovima i kćerkama. Imali su ih šesnaestoro. Većina prhla u svijet, za kruhom, a samo jednoga udomiše kod kuće. Anđelo Štefanić i Ivana Lakoseljac imaše 14 sinova i kćer. Djecu odgojiše, a oni i danas u čvrstom zdravlju obrađuju polje i ne žale se na ništa. I Anton Štefanić, stara korenina, imao je 12 izdanaka. Plodno je u ovom kraju sve, i zemlja i ljudi. Što god se rodna ovdje zasadi to obilato nagrađuje.

Ispod nekoliko streha vire korpe ispletene od pruća kao neki vrčevi. To su, objašnjavaju mi, pletenice za prenos voća. Godinama su kaldirski voćari davno prije zore prtili magarad tim korpama punim slatkih krušaka pa jurili u Pazin na željezničku stanicu. Dva sata krčili su staze do zore i Pazina, a onda povezali magarad u hladovine podno Stanice, koševe utovarivali u vagone i — hajd u Pulu. Popodne vraćali su se umorni i žedni, uzimali magarad pa klipsali kući gdje se već dogotavljao novi teret voća. Od prošle godine u Pazin se ne šeću kaldirski voćari s natovarenom magaradi, već osmero je kupilo automobile, a jedan i kombi, pa sada moderniziranije jure na tržište.

Voće, vino i teški rad preporodiše Kaldir i okolicu. Kućišta su ispunjena svakojakom tehnikom: strojevima za pranje rublja, televizorima, hladnjacima, radio-prijemnicima, glačalima... Ljudi su na njivama od zore do večernja mraka. Mnogo su radini i isto tako štedljivi, a zemlja rodi i standard raste.

Pitam za ovogodišnji urod voća. Nisu zadovoljni jer je na stablima ostalo malo plodova. Magla je pala baš u vrijeme najveće cvatnje i operušala mnoge voćke. Vinogradi

obećavaju dobru berbu. Više od trideset godina ovdje nije pala veća tuča pa ljudi tako sigurno govore o dobroj berbi, kao da je pred vratima.

Jedan vremenašnji sugovornik iznese zanimljiv podatak. Do prije četiri-pet godina voće se ovdje uzimalo kao neki višak prirode. Sada, međutim, voćkama se posvećuje dužna pažnja: štite se od štetnika, sade, njeguju i čuvaju jer daju najunosniji urod. Ono što se ne može svježe prodati u vlastitoj režiji ostane za brojne kupce pa sve ide u korist. Kaldirske kruške, zapravo one iz Iaza, su najpoznatije u Istri, a i izvan nje. Slatke su i sočne pa primamiše kupce iz Pule i Rovinja, a i drugih krajeva.

Kad bi još Kaldir i okolica bili opskrbljeni pitkom vodom, ovdje bi stvarno bio Eldorado.

SAJAM U MOTOVUNU

Treći je ponedjeljak u mjesecu. I sajam u Motovunu. U hladovini onog čuperka topola na Kanalu već žvače nekoliko volova i krava iako je tek devet sati izjutra. Nad blagom titra lišće i hladovina. Kao neke šare poskakuje šarenilo svjetla i sjene po rebrima debele stoke. Novi poznanik, iz Brkača, priča mi čudnu priču. Naslov joj je: Zašto lišće topole uvijek titra.

Gledam čovjeka pomalo zbunjen i u nedoumici. Zašto bi titralo, mislim, valjda zato što piri vjetrić.

— Ma ke — smiješi se i odmahuje rukom kao da tjera dosadnu muhu. Zato aš ga je prokle sv. Osip — govori čovjek. — Kad je hodi z Isuson i njegovon materon na osliću z Betlehema u Egipat, se je frma u hladu pod topolon da počinu. Ali kako je klepetalo lišće, ditić se je straši i sveti Osip se je razjadi i prokle topol da za vično vajka klepeta z lišćen, i ku puše vitar i ku ne.

Doista, priznajem, to nisam znao, a vjerujem da pričicu ne znaju ni mnogi drugi što su se natiskali oko nas pa je zato pribilježih i sada puštam u svijet.

Iz tri pravca tumara svijet i stoka na sajam u Motovun. Dolaze stočari iz Karojbe i Kaldira i čitavog pazinskog sjevera, primiču se blagari iz Brkača, Vižinade i zapada, razgovorljivo primiču Livađani, Bujci i Buzećani. Tamo nešto prije podruma zastao jedan govorljivko, raširio ruke i u lice nešto unosi susjedu što drži na konopcu mlaca vola. Životinji dosadilo samovanje i razgovor nasred ceste pa kriomice mlatara rogovima iza gospodara. Htio bi ga malko gurnuti, da već jednom stignu na odredište, ali mu poslušnost to instinktivno brani i životinja tu zastaje.

Sajmeni dan u Motovunu je i praznički. Nikome se ne žuri. Svi su ljudi nešto bolje odjeveni, razgovorljiviji i dobroćudniji. Do jedanaestog sata kupe se i popunjavaju sajmište. Uz svaki od onih tridesetak balvana, što ih je nekad netko povio na metar iznad zemlje, stoji prikovano pet-šest goveda. Do njih domaćin ili domaćica. U rukama im kolčić s nataknutim remenom ili bič kako to oni zovu. Stoje ili se naslanjaju, zure po sajmištu ili tetoše boškarina ili srnelu. Miluju govedo po gubici ili ispod brade što životinji jako godi pa se podaje umiljato i nježno.

Neki od stočara doniješe sa sobom i vreće ili košare sijena. To su oni iz dalekijih krajeva što dođoše vozom i u namjeri da blago prodaju na pezu, pa ga kljukaju, da dobije još koji kilogram.

Oko jedanaeste počinje sajam. Razgmiziše se kupci po sajmištu kao mravi kad stopli sunce. Idu po dvoje ili troje, rijetko usamljeno. Isto toliko ima onih iza njih koji nisu došli ni da kupe ni prodadu, već da čuju preciju, orijentacije radi.

Prilaze kupci govedima. Na domaćine se i ne osvrću. Prvo pogledaju stoku, malko opipaju za nos (da li je znojna što je garancija da je stoka donekle zdrava), zatim podignu kožu na rebrima, udalje se na metar-dva i još jednom osmotre, međusobno prozbore riječ-dvije a nekad i više, i tek tada pristupaju vlasniku.

Pitaju za cijenu i godine. A domaćin, lukav isto koliko i kupac, čini se da ne čuje pa sve zapitkuje a i traži ponavljanje pitanja. Prvo želi da čuje koliko bi kupac bio voljan dati. No kad ovaj želi da čuje »vašu besidu ki ste gospodar«, gukne neku brojku, tek toliko da ocijeni namjeru ispitivača. Ako ovaj mahne rukom i ode uz komentar znači da nije bio pravi kupac, već »tako neki«. Ukoliko pak i zastane, ponovo pristupi govedu i stane ga bolje gledati, onda cijena počne padati a vlasnik isticati uglavnom vrline blaga.

Za čitavo vrijeme blago, kao blago — miruje i zvače. Veliki pjenušavi oreol raste mu oko gubice, pada na tlo, opet se iznova pjeni... Promjenom nogu i laganim njihanjem repa plaši po koju muhu skitnicu.

Volovi su se toga dana dobro prodavali, pogotovo oni lijepi, mladi i krotki ili garanćeni. Do četiri stotine tisuća starih dinara. Mesari su očistili sajmište od teladi i junadi.

Oko jedan sat popodne već su prvi samljari počeli napuštati sajmište. To su bili oni koji su prodali. Vlasnik se zadnji put opraštao sa stokom izvlačeći je sa sajmišta u neku hladovinu, nešto podalje. Tu bi posjeli novi znanci i do tri puta prebrojavali novac. U rukama su im novčanice drhtale kao da su eksploziv. Kad je konačno i nakon trećeg brojanja ugovorena svota štimala pružiše si kupac i prodavač ruke.

Domaćice su i dalje ostale kod blaga. Prvo su pričale o govedu, a zatim su prešle na obiteljska pitanja i jedna se drugoj izjadale »ča su sve provale«. U nekoliko navrata potekoše im suze, bilo kad su obnavljale vlastite uspomene, bilo iz suosjećanja jedna prema drugoj.

Za to vrijeme gospodari su otišli prepisati kartu i popiti likuf. Kad bi tako bilo svaki dan, gostioničar na Kanalu bi umro od umora. Još jednu litru ovamo, drugu tamo, sve trkom i u znoju. Rijetki traže pivo, još rjeđi oranžadu ili bezalkoholno piće. Razgovoroi su sve bučniji, oči sve crvenije, gestikulacije ruku sve pijanije što od umora i duga puta, što od pića i vrućine. Ali ima i posve trijeznih i odmorenih ljudi.

Kasno je popodne. Sunce je već počelo ljubiti obrise vižinadskih vinorodnih brežuljaka. Sajam u Motovunu se gasi. Bogati podolci i umorni i izgladnijeli stočari njišu se prema kućama. Oni što su kupili motre na kupovinu, nije li na njoj ostalo što neviđeno, a oni što su prodali — često rukom pritisnu na srcu novčanice, za svaki slučaj. I gostionica na Kanalu se prazni, polako ali osjetno. Sajam je završen, a bio je nekom bolji nekom lošiji. Narednog trećeg ponedjeljka u mjesecu možda će biti — za dlaku drukčiji.

DVA SVIJETA

Tek što prijatelj, što me nagovori u svoj automobil u Labinu, skrene u Vozilićima lijevo prema Kršanu i Potpićnu, iz hladovine do ceste ispadne djevojče jedno od kojih šesnaest godina, najviše sedamnaest. Podignutom šakom i ispruženim palcem prodrma kao da vuče za konopac od zvona. Bila je to molba da stanemo i da je povezemo dalje.

Prijatelj, koji često putuje, razumije znak autostoperke, pritisne kočnicu i uz škripu zaustavi Fiat 124, kojih dvadesetak koraka dalje od djevojčeta.

Vidjevši da smo stali, djevojče, digne sa zemlje omanju torbu i dotrči do automobila. Prvo iz usta izbaci već iživakanu gumu, zajedno s pljuvačkom, a onda prozbori:

— Može li, drugari, do Pazina ili, ako imam sreće, do Poreča?

Prijatelj ne odgovori ništa samo kimne glavom i otvori vrata. Djevojče shvati da je primljena i brzo vrlo stručno uđe u automobil i sjedne. Poslije kraće vožnje prijatelj je upita.

— Malo kod bake, na ferije, a?

— Jok! — odgovori djevojče već uveliko žvačući novu žvakaću. — Idemo malo u turizam — nastavi više za sebe nego odgovarajući vozaču.

— Kako to u turizam? — priupita dalje Enio.

— Pa tako, lijepo, u turizam malo — odgovori djevojče.

Zašutjeli smo malo. Ususret nam je dolazio teški kamion Istarskih boksita. Poslije mimohoda i jednog zavoja, prijatelj Enio nastavi.

— A koga imaš u Poreču?

— More, sunce, mladiće, zabave i tako dalje, koga bih drugog vraga imala — uz smiješak odgovori suputnica.

Prijatelj me pogleda i kriomice namignu. Shvatio sam to kao da mi je rekao: »Zanimljiv slučaj«.

— I što ćeš raditi sama u Poreču? — nastavi gnjaviti vozač Enio.

— Hm, što ću raditi! — začudi se djevojče. Stvarno, tipe, pitaš kao da ti je stota — nastavi mala. Idem malo da se provedem.

— A roditelji te puštaju tako samu?

— Da nisi ti isljednik? — malo povišenim će glasom suputnica. Ako imaš namjeru da tako gnjaviš do Poreča rađe ti mene ostavi. Nisam ja izgubljena djevojčica koja traži mamu.

U motelu u Potpićnu pozovemo suputnicu na kavu.

— Može — reče. Kad sjedosmo, Enio poruči tri turske.

— I konjak uz jednu — uskoči djevojče. Imaš cigaretu? — priupita. Doista, nisam je imao pri ruci. Nepušač sam pa pomislih da nije grehota ne imati cigarete. Djevojče me pogleda i mrgodne usnama kao nad nečim ogavnim. Enio joj ponudi rovinjsku »Moravu«.

— Nemaš ništa ekskluzivnije? Daj onda to dok ne pošizim.

U međuvremenu konobar donese turske i konjak, a uskoro i drugi jer prvoga suputnica popije kao da je jagoda.

— A, ako smijemo znati, odakle si? — priupita Enio.

— Iz Karlovca, druže, s Kupe i Korane — malo podrugljivo reče mala.

Pod dejstvom konjaka, tamo kad smo došli pod Pićan, progovori djevojče.

— Nemaš ventilator u kolima, je li, života ti?

— Ne, rijetko vozim dame kakva se ti pa ga još nisam ugradio — posprdno će Enio.

— Ma nemoj! Baš mudro zboriš. Sigurno si veslar?

Tako, u pejorativnom tonu, poteče razgovor do Pazina. Od Anči (navodno se djevojče tako zvaše) saznasmo da je roditeljima rekla kako ide kod prijateljice u Rijeku. No Rijeka joj se ne učini zanimljivom pa nastavi put do Poreča. Tamo je — čula je — bolje lovište.

— A što da kisnem doma? Ideš ovako u turizam, upecaš nekog dasu koji će za ... dati sve i što ne bi iskoristila! Ma kome uostalom ja to pričam?!

— A ako ti se nešto dogodi?

— A što? Misliš da mi nadune stomak? Potopila je, tipa, već mornara. Ništa naročito u odnosu na sve ostalo što daje turizam. »Kazačok se pleše pored vatre, tira rara rarara...« progunđa djevojče.

Na raskrsnici u Baderni, u hladu pod topolom, s desne strane, stajao je postariji čovjek. Vjerojatno je čekao autobus. Enio iznenada zaustavi automobil.

— Kamo grete, barba?

— Do Varvari bin poša kad bin moga. Forši bi me ti uzeja?

— Ala, samo brzo — odgovori Enio i zamoli me da otvorim barbi vrata.

— Fuj! —odgovori djevojče i posve se okrene nalijevo. — Nasadio si seku ovaj put, ali nećeš više, Samaritanče — malo ljutito reče Eniju dok se starac uvlačio u automobil sporo i nespretno. Prilikom ulaska u auto, zakači šeširom o-rub krova. Šešir sav mastan od znoja prihvati rukom i zadrža ga na koljenima. Tada raskopča ovratnik košulje, rđav od prašine i znoja.

— Ma ga tepli, a, te dane — progovori barba. Ku još tako malo potraje, ne znan ča ćemo delati s tin paron blaga. Daž bi kurija, ča prije to bolje.

Tako skoro do Varvari, do pred Poreča, nastavi suputnik priču o poljoprivredi, kiši, blagu u stajama i vinogradima. Kao da za njega drugog svijeta i nema. Pričao je samo o tome sam sebi postavljajući pitanja. Sam si je i odgovarao, uzdisao i znojio se. Enio ga je u tome samo podsticao kojim potpitanjem ili odobravanjem, a starac je nastavljao. Povremeno bi zaustavljao pogled na golišavim bedrima djevojčeta koje je šutjelo kao zaliveno i buljilo u prozor. Na barbinom licu, čini mi se, kao da sam čitao sve misli:

— Aj da si moja, biš pokrila te krake ko je vrag u tebi. Veruj meni da biš aš ko ne bi rabila kakova baketa!

Imao sam dojam da vozimo dva svijeta: jedan priprosti, naš seljački, neposredan i nepatvoren, radin i duboko u duši pošten i, drugi, mlađi, moderni koji ne zna za granice, kojemu je život — veselje i užitak. Doista, dva svijeta.

LIŽNJAN OPONAŠA GRAD

Njih petnaestak najstarijih Ližnjanaca kao da se pretplatilo na sjedišta ispod ladonje u centru mjesta. Tu posjedaju već ujutro i ne rastaju se do podneva dok ih unuk ne dođe nijemo vući za rukav od košulje da ustanu i krenu na ručak, ali nakon sat ili dva vremena oni se ponovo nađu na još neohlađenim mjestima i započnu jednu od onih priča koju su sigurno ponovili stotinu puta.

Nije se tome što čuditi. Tako su radili njihovi djedovi, poslije očevi, sada je na njima red, a zatim će doći druga generacija sa svojim pričama i doživljajima. Ograda oko stare ladonje je naprosto stvorena za takva sijela. Sjedišta su na povišici, a ladonja razgranala gustu krošnju da je ne može probiti ni najžešće sunce. Iz odvodnih puteljaka, što od srca mjesta vode na nekoliko strana u selo, piri ugodni vjetrić i guši sparinu. Stari ližnjanski ribari i poljodjelci tapkaju štapovima ispred sebe, nešto crtaju, zaokružuju, brišu crteže i povremeno jedan drugome upadaju u razgovor. Kad prođe koji automobil stranog turiste, obaspu ga pogledom pa nagađaju da li je Čeh ili Nijemac sve dok netko točno ne ustanovi koje je narodnosti. Ako turist upita za put kamo koji vodi, ližnjanski nonići pokazuju pravac štapom i dobace na njemačkom ili slovačkom po koju riječ. Naučili su to u Moravskoj i Karpatima gdje su zajedno s Čehoslovacima i Nijemcima bitku bili, krvarili, plakali i ostali poraženi. Moralo je, valjda, onako biti.

Kad sam im se pridružio, malko me neprijatno primiše. S lica sam im čitao poruku: »Odlazi, momče, odlazi, još ti nije mjesto među nama.« Polako, kao nekad njihova svjećarica, otisnuli smo se u življi razgovor. Bilo je riječi o danima njihove mladosti, dakle o vremenu kad je Ližnjan još bio tipično ribarsko selo i kad se još nije moglo ni zamisliti da će jednog dana, za njihova života, u pogledu standarda sustizati Pulu.

Pred drugi svjetski rat u ližnjanskoj luci sidrilo se 13 svjećarica i svake je mrkle noći močilo hlače u moru oko 150 ribara. Od ulova ovisilo je da li će sutradan i nekoliko narednih biti siti i moći kupiti pola paketića duhana. Od tih dana nije prošlo ni trideset godina, ali u načinu života izgleda kao da se iza njih uklopila čitava jedna vječnost.

Moru su, osim četvorice najodanijih, gotovo svi ostali Ližnjanci okrenuli leđa. Idu na more, ali to onako, da utuku vrijeme kad se zažele dobre ribe ili sada, ljeti, kad vrućina tjera u vodu. Ribarske kuće okrenule su se prema industriji u Puli. Svako jutro u Pulu autobus vozi stotinu Ližnjanaca što privređuju u dvadesetak radnih organizacija. Poslije radnika u Pulu hitaju i domaćice sa naramenkom salate, rajčica, kantom mlijeka, košarom smokava, a uskoro će početi i sa česticama grožđa. Svi koji mogu na neki način privređuju. Računali smo i izračunali da u Ližnjan svakog mjeseca stigne skoro dvadesetak milijuna starih dinara.

Kuda nestaju toliki novci, mislim, kad većina obitelji privređuje hranu na svojim poljima. Najstariij Ližnjanci kao da čitaju moje misli pa samoinicijativno odgovaraju.

— Pogledajte po krovovima ili zavirite u dvorišta, pa zatim u neku kuću i vidjet ćete. Na krovovima primjećujem, skoro svakom drugom, televizijsku antenu. Ima ih više od stotinu. Mučim se da uvučem pogled u dvorišta, ali rascvjetano raslinje onemogućava me u tome. Ipak spazih automobile i motorkotače kako se odmaraju u hladovini. Skoro je jedna trećina sela motorizirana. Četvorica imaju traktore, a jedan domaćin i kombajn. Radio-prijemnike među prvima u Istri imalo je svako domaćinstvo. U kuće ne usuđujem se ući jer je upravo vrijeme prijepodnevno pa znam da su domaćice suviše zauzete poslom i da nemaju vremena za razgovore i intervjue. Nonići mi pomažu u informiranju. Kažu da većina domaćinstava posjeduje električni štednjak, hladnjak, stroj za pranje rublja i druge suvremene kućanske aparate. Uređuju ljudi sebi kupatila, kreče i preuređuju sobe, osjećaju da će turizam uskoro navrnuti, kao neka naplavina.

Jedino još nije došlo na red vanjsko uređenje kuća, žbukanje i krečenje.

Prošle nedjelje Ližnjanci su slavili. Dovršili su s asfaltiranjem skoro čitavog mjesta. Asfalt se protegao do posljednje kuće na kraju nekadašnjeg sela. To ih je stajalo 48 milijuna starih dinara i dvadesetak tisuća radnih sati. No nikome nije žao truda ni novca. Vide ljudi da se isplatilo jer više nema prašine ni smeća po nekadašnjim puteljcima. Sada oponašaju grad. Uskoro će dobiti i telefonsku vezu, a poduzeće »Ishrana« gradi prodavaonicu sa samoposluživanjem. Pomišlja se i na uređenje nekih starih zgrada za turističke i ugostiteljske potrebe.

Žacaju tako najstariji bezbrižno u hladovini i zbijaju šale. Jedan debeljuškasti nonić nabio neku staru oficirsku ili tko zna čiju šapku na glavu, ispružio noge i prekrstio, a štap podbradio pa sve sluša što susjedi govore. Njegov brončani zdravi smijeh dopire najdalje.

Neko piskavo zvono oglasilo se s ližnjanske crkvice koja se ovdje naprosto izgubila među seoskim kućama. Bio je to znak ujedno da su ručkovi dogotovljeni i postavljeni na stolove. U Ližnjanu se, naime, vodi računa da se ruča u podne i dok se još zvono oglašavalo, nekoliko unučića došlo je po svoje djedove. Onako stidljivo privukli su se do njih i stali ih vući za rukav od košulje. Za nekoliko trenutaka ostah posve sam pod starim krošnjatim koprivićem u prijatnoj vjetrovini.

SUSRET U DRAGI

Kao da smo se dogovorili — izbili smo istovremeno na dno Drage u jednu prijatnu hladovinu nekog granatog hrasta. Ona se nečujno poput lasice spustila iz obronka nekim sporednim putićem što se kao usahli potočić usjekao u guštaru i dovijugao u dno. Kad je onako iznenada naišla na mene, što sam se spuštao rubom ceste iz Kringe, poprilično se prepala. Osjetih to po sićušnom kriku što ga ispusti i teškom uzdahu.

— Ne strašite se, babo, ne, neću vas ja — ohrabrih je uz smiješak. Odlanulo joj je. — O bože moj, ma san se prenula. Jušto san ništo bila zamišljena kad san natrepala na vas. Ma je teplo, a? — reče i suhonjavom rukom na kojoj su se ispod kože nabubreno isticale na kostima krvne žile, pređe preko čela. Nije to bio pokušaj brisanja znoja već uvođenje nekoliko pramenova kose pod crn rubac koji je bila malo popustila u vezaljci ispod vrata. Posred tjemena nazirao joj se široki »razdilj« između sive kose zavijene u dvije istrošene pletenice. Još mi se pogled zadrža na staričinom ramenu. Preko njega visjela je dvokrilna vreća ili bisage kako je zovu ljudi ovdašnjih sela.

— I kamo ste se uputila po toj teplini? — priupitah suhonjavu staricu koja ne imaše više od četrdeset kilograma.

— Brest šmrčen, sinko, da mi ne zamirite, za blago. Suša je stisla i ni blagu ča dati pak, tako mriž dobami, pojen u Dragu šmrcati lišće od bresta. Još mi se požali da je niska i nejaka pa da teško dođe do sočnog lišća granatih brestova. — Dokle je bi moj Mario doma, bilo je sve bolje. On bi poša na brest, bi nasika desetak gran i ja san, sirota, šmrcala u bisage. Ali Mario, brižno moje dite, sada je u Ro-

vinju. On je tamo konobar, kako da van rečen, oni ča nosi na stol jisti i pit ljuden u oštariji, kamarijer. Je, brižno moje dite, je vrlih puti hodija s namon u Dragu.

Tu baka zasuzi. Nekoliko joj se suza otkotrlja izbrazdanim licem niz grudi i ispred nogu ispi ih suha prašina.

— A, ne zamirite mi, ki dobri put je vas donija ovamo tu doba dana? — upita me sugovornica brišući suze lagano šmrcajući.

— S Kringe gren za Kanfanar, na feratu — na brzinu smislih odgovor.

— Pa brižan čovik, da ste magari čeka dokle obrne hlad, da se ne mučite po ovoj teplini! — sažali me žena koju vjerojatno nitko nikada u životu nije žalio.

— A ča vami ni teplo tako u srid dana iščući lišće od bresta za prasce ili gospodu kako vi užate reći?

— Je teplo, je, sinko moj, ali se ni ča zgledati. Blago ne zna za sušu ni za teplinu. Ono, kada dojde njegovo doba, bi jilo. Kad obrne hlad pojem za blagom, na pašu ili mu beren travu po krumpirišću, i tako lišće moran poći iskati samo u srid dana.

Nešto podalje od mjesta našeg susreta spazih krošnjatu brezu.

— Tamo je jedan štabeli brest Da van sprignen par gran? — rečen joj i uputim se prema stablu.

— Ma pušte ća, ča niman ja lazno iskati niža debla. Pušte, pušte kad van govorin, da se ne bite, nedajbože, zvaljali — opet zažali me ona. Ipak kad već sagnuh granje, ona stade tako brzo i vješto brstiti lišće i puniti njime svoje bisage da me naprosto iznenadi.

— Pa brižan čovik ili mladić, ča već ste, ma ste mi učinili pijacer, bog van daj zdravlje i svaku sriću — izgovori u ritmu skidanja lišća.

— Kako se je tu živilo kad ste vi bila mlada? — upitah je kad se je najmanje tome nadala. Stala je malo iznenađena pitanjem, zatim vješto zakašljala pa otpoče s odgovorom.

— Po vrajže, dragi moj pretelo. Sela Priko Drage su siromašna. Kruha se ni jilo do sita ni za Božić, a kamo li u delavne dane. Mižerije je bilo puno i krelo se je, za potribu.

Laganin glasom kao da odmotava neki stari film pa komentira svaku četvrtu — petu snimku ispriča mi tužnu životnu priču. Reče mi da ona nije Prikodražanka već Kanfanarka koja je kao djevojka bila navikla na drugi način života. Zato je u mladosti pretrpjela mnogo straha. Njezinog muža ili gospodara, kako ga ona oslovljavaše, često nije bilo kod kuće. Radio je u Raši i pješice išao na posao i dolazio kući. Nedjeljom se družio sa svojim društvom. Ponekad bi donijeli ovcu kući, zaklali je i dva dana nije bilo gladi. Današnja starica, a onda još mlada nevjesta, nije noćima mogla oka sklopiti. Svaki lavež pasa uznemirivao ju je ne dolazi li tko tražiti muža joj. Strahovala i kad nije s posla dolazio na vrijeme. U istočnoj Kanfanarštini nije se znalo za krađu pa su ljudi više strahovali. Priko Drage se uzimalo, ali ne iz obijesti već iz velike potrebe. Kuće su bile pune djece i prazne. Škrti zemljom kamenjar nikad nije naplaćivao trud težaka. Jednom bi suša požnjela, drugi put magle, treći tuča i stanovništvo je gladovalo.

— Bilo je teško, sinko moj, teško. Vi mlaji to ne morete virovati. Danas je za življenje Merika. Nidan ni lačan ni od potribe i zato nima ni kredvine. Bijati vi ki ste to dočkali! — uzdišući izgovori starica.

— Kad van je u životu bilo najteže? — sine mi odjednom da je pitan.

— A bi ga vranić, vajka — odgovori tužnim pogledom. Kad san zakopala svekrva i na osmi dan muža. Ostala sam sama sa svekrvon i punon hižon dice. Sama san o svemu brinula. Koliko sam suza stočila i sto put se bogu pomolila da mi sudi.

— A kad ste pak bila najkuntentija?

— A joh, sinko moj, ča da ti rečen, nikad. Vajka me je ništo mastilo i kuraj mi uzimalo — odgovori. Poslije kraće šutnje reče: — Kad san prvega sina oženila, san parala da san zašla u kraljevstvo, ali malo je duralo: škopijala je vojska, njega su ubili i ustala san z neviston. Ritki su bili moji veseli dani, ali bila san dobrega zdravlja i tanto san dočekala i ova lita.

Pogled na sat opomene me da moram hitati dalje pa se na brzinu oprostih od starice. Veselo mi je odzdravila.

BARAT POLUPRIVATNO

Na prilazu u Barat suputnik Pero predloži da prvo skrenemo u dvorište njegova imenjaka, poslovođe seoske prodavaonice mješovite robe. Tako i učinismo. Ljubezni domaćin, koji je upravo bio sjeo za stol, da predahne, brzo posadi na terasi, u sjeni krošnjata oraha, više stolaca, ponudi nas da sjednemo, a zatim se izgubi nekuda u utrobu podruma ispod nas. Kad je izronio iz debele podrumske hladovine, u ruci mu je drhturila puna bukaleta malvazije.

— Da niste došli u nedilju? — to upita nas postavljajući sud na stolac. Pogledasmo se sa suputnikom jer ne znadosmo da je Barat prošle nedjelje imao svoj narodni praznik.

— Šistovo je za nas veliki dan — poče domaćin Pero. Svaka kuća ima gosta i ninemu se ne gleda koliko je nagnu čašu ni koliki je zalogaj zagriza.

Otuda nastavismo razgovor. Pero je opširno pričao o selu i njegovim stanovnicima, o životu, životnim prilikama i običajima.

Kraj u kome se Barat uglibio surov je, krševit, pust i daleko od bolje ceste i većeg centra pa je imao i ima specifični život i običaje. O tome pored životnog iskustva stanovnika, na svoj način, govore i svjedoče visoko u kamen ograđena dvorišta. Ni u jednom selu Istre nisam vidio tako visoke i čvrste ograde. Domaćin Pero priča da su bili svojevrsni torevi u koje se zbijalo ovce prilikom mužnje i striže.

Ovčarstvo i vinogradarstvo bili su dva životna izvora starih Baraćana. Do prije dvadesetak godina pašnjake oko Barata ispunjavalo je više od tisuću grla ovaca. Danas je Pero nabrojio da ih selo ima još sedamdesetak, uglavnom vezanih na verigama i u stajama, te ljudi drže za jagnjad koja se po starom običaju kolje svake Šistove. Ove godine, to jest prošle nedjelje, zaklano je 30 grla. Toga dana naprosto ne smije biti kuće bez ovčetine i kupusa. Tako je od starine. Čak i onda kad je Barat ponekad i gladovao, nastojalo se za Šistovo nabaviti ovce. Nekad se je kupilo, a češće uzelo iz nekog većeg stada. Bog je već platio vlasniku, kažu u pola šale, sležući ramenima, stari Baraćani.

Vinova loza pokrivala je sve površine na koje se moglo spustiti plug. Po ogromnim klenovima, sjećaju se stariji, granali se čokoti i obilno rodili. Porodica Miljasi pravila je i do 400 hektolitara vina. Glavninu se prodalo za kukuruz i druge potrepštine, u kojima se oskudjevalo. Najveći potrošači baratskih vina bili su labinski rudari koji su krajem svakog mjeseca vidjeli koju forintu. Dosta se vina preko Drage izvelo u Kanfanar, na željezničku stanicu, a zatim vagonima u Mađarsku i Čehoslovačku. Zahvaljujući dobroj prođi vina, Barat je bio jedno od rijetkih sela srednje i južne Istre gdje se za glad rijetko znalo.

Od rata na ovamo novi dah života počeo je ulaziti i u visoko ograđena dvorišta Barata. Domaćin nas odvede do Zvana Radetića koga ovdje i u široj okolici bolje poznaju po nadimku Kosić. Na zov svojih ukućana izvukao se je iz neke hladovine i došao nam u susret. Starina Zvane, mudar i dobroćudan sedamdesetogodišnjak, suhonjav i ispijen od sunca i rada, postupi kao i poslovođa Pero: natoči staklenku vina bijelca, nazdravi po običaju, ponudi s desne strane kako se pije i bi spreman za razgovor. Prekaljeni borac i komunist, vrsni domaćin koji za ovih vrućina stoku dotjera kući samo usred dneva, mogao bi napisati povijest svog sela. Zna životne prilike Barata u tančine. Pa kad je već tako, bojažljivo ali ipak ga priupitah kako je dobio nadimak Kosić. Nasmijao se zdravim glasom iza bijelih, zdravih, zubiju i ispričao ovo:

— Tri su brata Radetića došla iz Like i nastanila se u ovom kraju, dva u susjednom selu, a jedan ovdje u Baratu. Jednom su se braća pohodila. Kad su došli oni iz susjednog sela mom pretku, i kad su vidjeli u kakvim ogradama živi, rekli su mu da živi ograđen od svita kako kosić. Od tada smo mi Kosići.

Kako danas žive Baraćani? — ote mi se pitanje.

Sugovornik ostane nijem. Nešto je lupkao po stolu i držao se kao da je prečuo pitanje. Već bijah otvorio usta da ga ponovo upitam kad lagano podigne glavu i poče s izlaganjem. Rekao je da nikome u selu nije loše, da svaka obitelj ima neki izvor po kojem se krajem mjeseca u kuću dokotrlja jedna plaća ili penzija. Od 47 obitelji isključivo iz poljoprivrede živi svega osam njih. Petnaestak seljaka putuje na posao u Rovinj ili Pulu. Dosta ima penzioniranih rudara, zatim bolje se obrađuje zemlja, više gaji krupna stoka i tako spajanjem plaća i penzija sa urodom na zemlji upada se iz godine u godinu u sve bolje tokove života.

Barat spada u ona rijetka sela Istre u kojima se stanovništvo povećava. Danas broji 246 stanovnika ili u prosjeku 5 članova po obitelji. Grade se nove nastambe, cisterne, mnogo više ima rođenja i pirova nego smrti.

— Znači, Barat problema nema? — upada moj suputnik Pero što me s kanfanarskog raskršća doveo u Barat.

— E, to nisam rekao — odgovara domaćin Zvane koji je čitajući novine i knjige odlično usavršio književni jezik. Ima problema, ima, na primjer autobus. Nemamo veze s ostalim svijetom, već kamo se god otpremimo moramo pješačiti.

U selo, saznasmo, dnevno navraćaju dva autobusa, jedan dolazi po građevinare što rade u Rovinju, a drugi po kamenoresce iz pazinskog poduzeća »Kamen«. Međutim, te autobuse plaćaju radne organizacije i, osim radnika, druge putnike ne voze.

— Nedostatak prijevoza nam najviše zadaje briga jer do stanice u Kanfanaru treba prijeći devet kilometara, a to u naše vrijeme nije lako — govori Zvane Radetić.

Ni s pitkom vodom nije najlakše, pogotovo kad pritisne suša kao ove godine. — Zadnji je put Barat ubrao manje kukuruza nego što je sjemena zasijao 1917. godine. Ove će se godine to ponoviti — komentira sušu Zvane.

Dobro se mi zaćakulasmo, tako da oni što usred dneva svrate na glavni seoski trg ili trg laži kako ga Baraćani zovu, već odoše da blago istjeraju na pašu. Bili smo time prikraćeni da čujemo najnovije viceve što se u selu prepričavaju, pa je trebalo poći kratiti put — jedino što je još preostalo. I tako, u kasno popodne, ostavismo Barat, selo koje nikad nije izgubilo vjeru u život i budućnost.

U SRBINJAKU

U Srbinjak, seoce od dvadeset kućerina nešto južnije od Jakovici na cesti od Tinjana prema Baderni, ili obratno, svejedno, spustih se zajedno s pastirima. Jutro je bilo oblačno i prohladno, a rosna trava koja je niknula poslije augustovskih kiša sočna, pa pastiri odužiše s napasivanjem stoke. Na seoskom raskršću dočeka nas pregršt djece. Najstarijem mališanu nije bilo više od 12 godina, a ostala dječurlija sitna, nježna i seoski razdragana, vedrih crvenih obraza, muvala se oka krava, kao jagnjad.

Zalijetali se mališani kravama pod bokove i trgali komare zapijene u kožu i nabubrele od krvi kao jagode u gnojnom vrtu.

— Ćapa san ga, ćapa — vikao je mali trogodišnji Edo s podignutom pesnicom u kojoj je nemilice stiskao velikog žutog komara koji se doljuljao na kravinu podbratku s pašišta. Jedna žena vikala je s prozora Edu da se makne s puta, ali dječarac, punašan kao lubenica, uopće nije mario za povike s prozora.

Onaj stariji dječak koji me je primijetio da sam se sklonio uza zid, tik do jednog duda, i čekao da se izreda blago u staje, lagano je udarao s dvjema kosirima i smijuljio se čas upirući pogled na mene čas na dječicu s kojom se malo prije i sam igrao. On se, kad me je ugledao, osjetio starijim pa se malo zastidio dječjih nestašluka, povukao u kraj i smijuljio kao da je htio reći: »Viš balavci ča delaju«.

Kad se blago uklonilo i stišala vika pastira na djecu i krave, zapravo nestala u hladovitim stajama, upitah dječaka s kosirima za nekoliko imena ljudi u selu. Momčić me odmjeri od glave do pete pa tek onda reče. — A ča će van?

Sjetih se da su me sa sličnim pitanjima djeca dočekivala i na Ćićariji i drugdje, a i mene su u niskim godinama ukućani učili da nikad uzalud i bez znanja ne objašnjavam i brbljam. Ostalo je to u našem narodu još iz doba prošlog rata kada se mališanima u srce usađivalo da šute i ne odaju nikoga.

Ote mi se smiješak pa objasnih zašto mi ljudi trebaju, za razgovor koji ću prenijeti u novine. Čudno to objašnjenje zazvuči u ušima dječaraca pa počnu mucati kako su svi odrasli odsutni iz sela. Neki su, kažu, na poslu u Pazinu, drugi još na paši, treći u kamenolomu i tako dalje. Ispalo je da je on jedini muškarac u selu, ne uzimajući u obzir i one, posve sitne, dječačiće. No uskoro se s dječakom Tonom Šuranom sprijateljih i on me odvede Antonu Turkoviću, nekadašnjem seoskom odborniku u danima rata, a danas težaku s brojnim uspomenama iz seoskog života, iz dana oslobodilačkog rata i današnjih dana.

Starina je to, ne visok ni debeo, ali muška izgleda i odvažna pogleda, ali izbirljivih riječi. Svaka njegova besjeda ima mjesta u govoru kao i dobro obrađeni kamen u zidu solidne građevine.

Barba Turković zagasito bakrene boje u licu, koju je dobio ovog ljeta na svojim njivama i u vinogradu, ljubezno otvori vrata svoje gostoljubive kuće u kojoj je mir remetio jedino poklopac na loncu u kojem se kuhao ručak.

O imenu sela nisam mogao ništa saznati. I samim mještanima nije jasno kako to da se njihovo seoce zove Srbinjak, kad se svi smatraju Hrvatima i kad sličnog imena u Istri više nema. Nadalje, čude se ljudi i obliku građenja svojih starih građevina. Nisu ovdje kuće i gospodaske zgrade građene kao u drugim selima već odišu nekim posebnim stilom. Razlikuje se i razmještaj kuća, a dvorišta predstavljaju priču za sebe. Velika su i prostrana i ograđena visokim zidom preko koga ne bi bilo najlakše preskočiti.

Domaćin mi to objašnjava u dvije varijante. Prema prvoj, ograđena dvorišta služila su kao torovi u koje su se ljeti utjerivale ovce. Visoki zidovi davali su hladovinu u kojoj su ovce prežimale. Prema drugoj varijanti, visoki ogradni zidovi dvorišta štitili su domaćine od kradljivaca stoke i lopova. Meni se učinilo da ima istine i u jednoj i u drugoj

priči i da ih treba združeno gledati u pogledu namjene čvrstih dvorišnih ograda.

Srbinjak bilo je i ostalo seoce poljoprivrednika, prvenstveno ratara, stočara i vinogradara. Takvo obilježje ima i danas, ali se ipak osjeća da se događa preobražaj. Broj stoke, na primjer, znatno se smanjio. Mali Tone Šuran upada nam u riječ da bi konstataciju ilustrirao primjeron iz svoje staje: prije dvije godine njegov je otac tovio 9 grla krava i junadi, a sada je stočni fond sveo na 4 grla. Slično je i kod Červara, Turkovića, Kalčića...Od velikih matičnih stada ovaca ostao je samo trag. Do prije desetak godina puteljcima oko Srbinjaka razlijegalo se blejanje 200 grla ovaca. Danas čitavo seoce broji svega 10 glava vezanih na konopcima u okućnicama.

— Ni ki blago čuvati i zato ga moramo manje držati — objašnjava Anton Turković.

I doista je tako. Potencijalnih pastira ima sve manje, a ono što ima — je u školi. Kad već mladići i djevojke završe osnovnu školu odlaze u Poreč, Pazin ili Pulu da izuče zanat ili pak za sezonske radnike. Takvi se više ne žele i neće vratiti k ovcama. Dosta je mladeži iz Srbinjaka otišlo i preko granice, u svijet. Tone Šuran, dječak, kaže da su nedavno odselile i dvije njegove sestre. Obje su ispod 20 godina. Prije nekoliko dana javile su se iz Australije.

Oni sposobni za rad su zaposleni u Poreču i Pazinu, a i u kamenolomima rade. Podno sela vidjeh kamenolom u kome se mučilo nekoliko muškaraca. To su oni što privatno krče kamen i prodaju ga graditeljima u Poreču i Vrsaru. Jedan mi od njih reče da je posao težak i ne baš unosan, ali pošto »dinar rabi svaki dan, triba ga na niki način zaslužiti«. Oni pak što se rvu sa zemljom proizvode najviše samo za svoje potrebe. Još kažu: »bože da je i to, da ne moramo s praznom vrićom pod bok u butigu!«.

Život je krenuo i u Srbinjaku novim tokom: opustio je staje, kuće i spremišta vina, krumpira, žita i kukuruza. No ipak svi priznaju da se živi bolje nego ikada.

VELIČINA MALENIH

Jedno nestašno june nedaleko Bazgalia u pazinskoj općini ovih mi dana srce ispuni strahom. Postarija žena pokušala mu staviti spone na noge, da manje zanovijeta i jače pritisne gubicu u oskudni pašnjak. Mučila se žena i namučila, ali june kao june, mlado i suludo koje pušta mozak na pašu i kad nije na paši, nikako da shvati da mu gospodarica želi učiniti dobro, to jest da ga prisili jesti ograničavanjem mu slobode kretanja. Junetu dosadilo umiljavanje žene pa se otelo na cestu i stalo trčati kao pomahnitalo.

— Vo, mići, ne, vrag ti pamet nosi — vikala je i nervirala se žena, a tele lijevom stranom ceste pravo na mene. Nekad bi me bilo zabavljalo suprotstavljati se junetu, pa poslije trčati za njim, dokle bi mu zapjenjeni jezik ispao među koljena — ali sada me ispuni neka jeza. Tko zna što se može blagu pričiniti, pomislih na brzinu, i dok je još bilo vremena skočih u stranu, iza jedne smreke.

— Neće vas, pretelo, ne. Frmajte mi ga, vas prosin, frmajte ga — skoro zapomažući vikala mi je žena. U živici do mene spazih neki kolac koji su ostavili dječaci, vjerojatno poslije pohoda na neku breskvu ili smokvu, i to me okuraži. Pograbih drenovaču i preprriječim put podolcu. June kao da se začudilo nepredviđenom iznenađenju pa stane kao ukopano. Načuli uši i stane me promatrati. Vjerojatno nije naviklo na pastira s kravatom zasukanom o vratu pa ga je to zanimalo i, možda, zabavljalo. Tako, eto, dočepa se žena svog juneta, nabije mu spone na prednje noge s time što im je poprilično suzila sriénice, a onda bez pitanja uzme mi kolac iz ruku pa udri po glupaku.

— Aj, sotona grda, inšenpijana, ma ča to ćeš ti meni delat! Aj nećeš ku je sto hudići u tebi, aš ću te drugi put

sapeti u štali poli manjadure, pa ćeš benj mrava poji, vidi-ti kemu ćeš deventivati. Huncut grdi, ala priko mrež ono drugo blago... polako smirujući bujicu ljutnje govorila je žena i povremeno se zalijetala za junetom. Ono je isto ubrzavalo korake propinjući se sa sponama na nogama kad bi čulo da gospodarica brže pomakne pete. No žena je bila brža i dugi kolac je češće prekratio junetova crnosmeđa leđa.

— Ma ste vidili sotonu, a, kako človeku da dela! — kad protjera june među dvije krave obrati mi se žena. — Bog van daj zdravlje ča ste mi pomoga, aš da niste kapita se naći onde forši bi ga bi ga vrag ponesa valje va Lindar — reče još žena i zatim mi ponudi da odem s njom u vinograd koji se prostirao uz cestu odmah preko živice. Primijetio sam da je grožđe lijepo i sočno i nešto me privuče k grozdovima da prihvatim ponudu.

Tako se, eto, upoznah s majkom Marijom. Ne znam točno da li joj je ime Marija jer joj imena nisam zapisao ni dobro upamtio. Kad bih bio posegao za notesom sigurno ne bi mi bila sve ono rekla kao u usputnom razgovoru.

Zapamtih da je rekla da ima više od 60 godina, da je mnogo muka pretrpjela, sinove rodila, odgojila i sahranila i ostala sama.

— A kada ste zgubila sina? — pitam je.

— U partižani, sinko, ja paran da van moren tako reći. Z družeti su šli i pokle san dobila mrtvorije da su ubijeni. Jedan je pa poli Karlovca, a drugi u Gorskem kotaru. Kćeri su se oženile, muž mi je umra i ja san ostala sama kako ćuk. Sad se karan z blagon, razgovaran sama sobon i sve mi mora biti na mot, i dobro i zlo. Ma samo dokle san zdrava, sve pacentan — na kraju veselo će sićušna i živahna starica. Mali smiješak otkri joj prirodno zdrave i bijele zube. Dok je ispod pregače posizala za rupčićem i trenutak kasnije brisala znoj s naborana lica smislih pitanje. Naime, zanimalo me je kako su joj sinovi krenuli u partizanske redove.

— Kako? — ponovila je pitanje. Lijepo — rekla je čvrsto upirući oči u mene. Jedne večeri, bilo je ništo prije večere, stariji sin mi je reka da bi ša va partižane. Malo san se zapensala, a znala san već da se skuplja z nikima družeti, pak san mu rekla: Sinko, moj, kad ćeš, hoj, ja te ne nagovaran, ali ti ne ni branin. Vidiš ča pušćaš doma: mater bolnu i nemoćnu, mlajega brata i sestre. Hoj, ali nemoj zabit da budeš čovik. Rekla san mu, da ne bin noći dočkala ku nisan, da ne bi para da kad dobije pušku na rame da more delati ča će. Vraga tuči i ne miluj ga aš ne ni oni nas. Jušto ta hip mi je došlo pred oči kako su me, huncuti, rinuli po škalah kad sam hodila tešere iskati va Pazin, pak san bila još kurajnija da čuda stvari rečen. I tako je, vidite, ša. Ča je bilo š njim pokle — ne znan. Ne znan ni kako se je ponaša. Jedan čovik mi je reka da je bi pravi mladić i da su ga svi štimali. Ku je bilo tako, drago mi je da nisan nič rodila. Pokle je ša i drugi, oni mlaji i tako, vidite...

Na njezinom licu pojavi se veo tuge. I srce joj se, osjetio sam, počelo puniti tugom pa je brzo iz njega ishlapilo gotovo sve ono što je mislila da će mi još ispričati.

Uslijedio je rastanak s teton Marijom. Nju su čekale krave i june, da im se vrati, a mene put koji je trebalo kratiti. No lik te nepismene starice sa duhom, siromašnim srcem, ali velikim sposobnostima naslućivanja, trajno ponijeh sa sobom. Njime naprosto oživjeh uspomene Joška Dežela, komesara Treće brigade 43. istarske divizije, koji je pretprošlog tjedna govorio u Puli:

— Nikada neću zaboraviti istarske majke koje su duboko u srcu svojih malodobnih sinova usađivale pojam da su Istrani, a to znači vezivale ih za zemlju na kojoj su ponikli. One su znale da im djeca pripadaju samo toj zemlji i da na njoj se trebaju boriti do smrti ili boljeg života. Za to nije trebalo škole ni pismenosti: istarske su majke to osjećale svim svojim srcem i nije im bilo teško od svojih skutova odvojiti svoje još nedorasle sinove i predati nam ih da ih vodimo na teški put borbe za oslobođenje, za život.

Tako je u Puli govorio ratnik Joško Dežel, a susret s pastiricom Marijom uvjerio me da je bivši polit-komesar u pravu.

U VLAŠIJI

Sat na ruci mi je stao. Sinoć sam ga zaboravio naviti i pošto mu se odmotao namotaj, mehanizam se zaustavio. Da je vedro, već bih se nekako orijentirao po suncu i barem približno odredio koliko je sati, ali nebo je ispunjeno naoblakom i moram putovati bez uvida u vrijeme. Ipak, mislim, još nije podne jer ni od kuda ne dopire podnevni pjev pijevaca. Iz Hrelića, ili nekog drugog sela, dopire jeka čekića kojim neki seljak najvjerojatnije nabija obruče na bačvi. Dan je ugodan i tih pa se svaki jači udarac daleko čuje.

Dok sam tako zanijet u vrijeme i prirodu kratio put od Krnice prema Hrelićima, iznenada se na jednom odvojnom puteljku suočim s postarijim seljakom. U rukama je držao rankun i ograđivao mali vinograd. Nemilice je sječivom lupao po dugim izdancima kupine koji su se nadvili na seoski put, presjecao ih i nosio na laz kako bi spriječio nepoželjne goste da odu u vinograd.

— Pajsa noga i rubida, ma brzo stegneš glavu ku te čovik nima navar — grdio je čovjek kupinu boreći se s dugom mladicom koja se pošto-poto nastojala prevrnuti. Seljak joj to nije dopustio jer bi ga bila udarila po obrazu.

Zaželih čovjeku dobar dan i mislih nastaviti put, ali on tada prekine borbu s trnjem i učini mi se kao da me nešto želi priupitati pa se i ja, nekako sam od sebe, zaustavim.

Čovjek prvo potegne za rupčićem negdje u dubini džepa i izvuče nemarno složenu šarenu maramu. Prinese je čelu i obriše znojno čelo, a zatim izbodene ruke sa sasušenim kapima krvi.

— Inšuma bi ona dva brata meritala par kopuni kad su dali blagosloviti rubidu — otpoče čovjek skoro i ne obazirući se na mene da li ga slušan ili ne. Ipak, zagolica me optužba o kojoj se to braći radi koja su »dala blagosloviti rubidu« pa u vezi s tim sročim pitanje.

— Ča vero ne znate tu fijabu? — zagonetno me upita čovjek.

— Ne, ne domišljan se da san je igdje čuo.

— To su jedanput naši stariji pripovidali — nastavi sugovornik — da je niki svetac, vrag bi ga zna ki ni kada, pred smrt reka svojima sini da mu donesu jenu lozu da je blagoslovi. Dica su vidila da je otac pijan pak su imali strah da bi je stari forši ukleja. Zato su se spogovorili da bi najbolje bilo da mu donesu kupinu. Ta svetac, povida štorija, bija je slip i dica su mu lahko mogla podmetnuti. Tako su, vranić njihov, i storila. Stari, kako smo rekli, bija je slip i blagoslovija je kupinu na misto lozu i sada kupina reste kako munjena svuderi.

— Zanimljiva štorija! — izustih ne znajući naprosto što drugo da kažem, a osjećajući da je na meni red da nešto rečem.

— Ma paraš da je to istina? To se tako povida, ala nu, da se ništo reče — nastavi vinogradar.

Pošto se čovjek uputi istim pravcem kojim ja, upitah ga za berbu, kakva će biti.

— Mi Vlahi to lito nećemo imati ki zna ča grojza i vina. Roba je magari lipa, malo je je — nanoseći mi se nad lice izusti suputnik. — Magle su pojile grojze u cvitu, a i malo ga se je zleglo. Ma stešo, ku poje lipo, ćemo tamo do Trih kralji vrlih puti zamočiti muštace. Ča morete, to nan je kripost i za to se mučimo.

Dalje nisam čovjeka slušao što je govorio. U ušima mi je ostalo ono — mi Vlahi. O Vlasima i Vlašiji sam više puta čuo, ali nikad nisam mogao ustanoviti gdje je zapravo taj kraj i tko su to istarski Vlasi. Na Labinštini, u Martinskom, rekoše mi da je Vlašija sve »ca je preko Raši«. U Žminju mi postariji Bezjak ispriča da su pravi Vlasi u Dunjici, to jest u selima jugozapadne Žminjštine, a u Krizmanima, srcu Dunjice, zovu Vlasima i Vlašijom žitelje sela zapadno od Limske drage. U Baratu saznah da je Vlašija južno od Lima. Sada se, konačno, namjerih na čovjeka koji sebe priznaje

za Vlaha pa u tom pravcu skrenuh razgovor ne misleći više ni na autobus ni na vrijeme.

— Ovi gornjaci svi nas zovu Vlahi, a kraj oko Prodola i Krnice Vlašijom. Otkuda je to i zašto, vero ti, ragač moj lipi, ne bih zna povidat. To ćeš morati pitati nikega profešura da ti rastumači — odgovori mi i posavjetova stari rankunar.

— Ma ča vero nikada niste čuja zašto vas stanovnici gornjih sela zovu Vlahima? — pokušah se njegovim govorom približiti sugovorniku i izvući nešto određenije.

— Čuj ča ti je, forši ti znaš i više od mene aš mi ne zgledaš da si ovčar, ali ja ću ti povidati koliko znan. Nas Vlahima zovu za to ča smo se vajka bavili z blagon, z ovcami i z govedi i ča smo visoki, mršavi, škuri u obrazu, malo oštriji ljudi nego Bezaki, ali ne slabi, i ča nan je vajka na gancinu rošta kosir ili mršan. Ja san sto puti čuja da smo za to Vlahi, a sad smo ili nismo — to ti vero njanka da je priseštvo ne bin zna povidati.

Kod izgovaranih posljednjih riječi barbić se zaustavi i nevino raširi ruke. Bio je to znak da je doista rekao istinito sve što je znao i čuo.

— Dide, ste mi donija za zobati? — oglasi se iznenada mališan što nas je promatrao preko zida s lijeve strane i iskoristio za upit kratku stanku.

— Ću ti ja dati zobati, a ča ćemo staviti u bačvu ku sada zružimo zeleno grojze — malo tobože naljućeno će djedica.

Mališan se pokunjio. Bradu je naslonio na prsa, a pogled upro u zemlju vjerojatno iznenađen ovakvim djedovim odgovorom. Vidjevši to, djed se nasmijao pa pozvao mališana:

— Hoj tić moj, hoj, znaš da san ti donija i da ću ti donesti ča ga ja niman vrag zrna pokusiti. Dok je to govorio rankun je nagnuo na živicu i rukama posegao u njedra odakle je izvukao dva lijepa grozda bijele borgonje.

— Eko ti na, a sada hodi pred škabe da ti ne bi pošle barba Toni u broskvu — posavjetova djed unuka.

— To mi je nuk. Volin ga kako oko u glavi aš je pravi i posluša, ne rabi bolje. A dicu triba i malo kuntentati — zapamtih da mi na rastanku još reče stari Vlah.

TUŽNA NEDJELJA

Između Žminja i Barbana, negdje na pola puta, a malo podosta udesno, to jest istočno prema dolini rijeke Raše, uglibiše se na ivicama velikog polja i još prostranije šume moji prezimenjaci Rudani. Dvadesetak čvrsto građenih kuća u kamen i zemlju crvenicu, po vanjštini ni bogatih ni siromašnih, prilijepilo se uz južnu kosinu povišeg brežuljka kao mrazom oparene bundeve u korov kasne jeseni.

Selo je vrlo staro i više puta naseljavano, barem se tako može zaključiti po pronađenim predmetima početkom stoljeća u temeljima nekih današnjih kuća. No ja nisam došao kod prezimenjaka da im kao grobar prekapam prošlost već da vidim kako danas žive.

Znao sam da su Rudani veselo selo, ni škrto ni rasipno, ali vrlo gostoljubivo. Nikad ni pred kim nije zatvorilo svoja vrata osim jednom, pred Nijemcima, u prošlom ratu. Upravo znajući za te osobine sela na granici između terena koje naseljavaju meki u srcu Bezjaci i nešto žilaviji i po naravi ratoborniji Barbanci, iznenade me tužno oborene glave uz nijemo sjedenje desetak muškaraca u rešetastoj hladovini. Pod brestima i na Rudini. Čitavo je selo tog nedjeljnog popodneva neobično mirovalo između krošanja oraha, dudova, trešanja, šljiva i drugog plodonosnog drveća s kojeg je već prva jesenja studen operušala lišće.

— Ča nećemo biti tužni! Pogledajte nam brajde i njive pak van neće tribati pitati nič drugo — reče mi sredovječni seljak, visok, koščat, tamnoput i s očajem u očima i na licu. Skrenuh pogled na desno i zadržah ga na vinogradu u kojem se cerila pustoš. Na njivici do njega svijetlozelenila se pšenica, gusta i bujna kao ledinska trava u svibnju.

— Čujte, Benčići i Žavori nabijaju bačve. I Vrićekalci se čuju — oglasi se jedan mladić. Pošto je to rekao, podigne prst na desnoj ruci, zanese se sav u uho i zastane nekoliko trenutaka kao da je izliven iz bronce.

— Oni tanto poznaju malo trgadvu, ali mi smo za svin regulani — izusti neko iz društva.

Tuča je oko 20. lipnja poharala Rudane i cijeli okoliš. Točno sat i deset minuta ubijale su ledene kugle muku ovih tvrdih težaka koji sada tužno i nekako umorno zure preda mnom. Sav im je urod uništen. Jesen je, a škrinje su im bez zrna žita, berba u susjedstvu slatko odzvanja, a njihove bačve pune pauci svojim mrežama, rujan odmiče, a krumpirišta jalova čekaju plugove da ih rasprše i pripreme za sjetvu pšenice. Voćnjaci golograni kao skeleti pilje u nebosklon.

— Tu je barba Tone, Lovrak, ki ima valje, valje sto let i ne pameti takovu letinu. Tuča je bilo i ranijih leta ma nikad valje takovih kako ovega — govore težaci.

Prazno jadanje ničemu ne vodi i zato pokušah skrenuti razgovor na nešto veselije. U Rudanima, koljevci vrsnih narodnih pjevača i svirača, obrat u veseli razgovor nije teško učiniti.

— Sinoć smo otkrili spomenik našim palim borcima i uspomenama iz zadnje vojske i Tone i Bepo su uzeli svoje roženice. Morete napisati slobodno da tuča, suša i pal moru nan sve uzeti kako ča su ovo leto, ali kuraj, kantu i svirenje — nan ne more uzeti, njanka sam vrag, i kad bi sti. Te pasane vojne tu poli nas je bilo svega, i Nemci i fašisti, ali mi smo i oni put znali zakantat i zasosti, kad drugajče nismo mogli magari za dišpet. Takovi smo i pak bog! — tumači jedan seljan.

— Da je bila proslava otkrivanja spomenika kako smo mi držali da će biti — u nedilju kad nas je puno selo, bilo bi još drugajče i veselije, neka smo pur suhi u konobah — kimajući glavom kao da prijeti govorio je mlađi radnik.

Iz jednog od ona četiri puta što se slivaju u centar sela i spajaju u cjelinu četiri seoske četvrti, primicahu se dvije žene, punašne i zdrave s crnom maramom na glavi i rukama prekrštenima ispod zaprešića. I ovdje žene, dakle, nose crninu! A kako i ne bi kad su tako malo dobra u životu imale. Obilovale su samo djecom, radom, nedaćama i smrtima. Rudani su imali brojna krštenja, ali i smrt im je bila česti gost. Prošli rat odnio im je šest muškaraca u najbujnijoj životnoj dobi i u tešku crninu zavio svaku četvrtu kuću.

Razgovor primičemo bliže današnjih dana, pa postaje sve življi i puniji. Govore ljudi s ponosom o kućama koje su preuredili, o cisternama koje su izgradili, djeci koju školuju, o boksitu koji iščezava i brine rudare kamo sada nakon 10 ili petnaest godina rudarenja otići tražiti posao, o niskim rudarskim penzijama, o lokvi Vodotočini koja je donedavna više ličila na mao jezero nego na lokvu i s koje se 1935. i mnogih drugih sušnih godina vodom opskrbljivala cijela Žminjština, Kanfanarština, Barbanština i sela sve do Vodnjana. Lokva leži na velikim naslagama boksita u koji se dosad opravdano nije diralo, ali sada se već postavlja ozbiljno pitanje da se i te rezerve iskopaju. Kako pronaći rješenje da se ne uništi znamenita lokva koja je i danas životno važna Rudanima i okolnim zaseocima, još se uvijek ne zna.

Iz dvorišta južnijih kuća počeše izlaziti goveda, većinom po dvije do tri krave istarsko-podolske pasmine. Ca Srnela, kičoma na — vikaše na blago pastirice kupeći krave koje su se razmilile po seoskoj rudini. Nekad su u ovom selu pastiri bili isključivo dječaci i djevojčice i koji starac. Danas su njihovu ulogu preuzele postarije žene, ali bez preslica i pletenja u rukama.

Poslije vigona selom počeše zujati kolibrići. Sve jedan za drugim, kao po nekom dogovoru, oglasivaše se u nevidljivim dvorištima. Mimo nas prošlo je i više automobila.

— U nedilju večer tu je kako u Trstu: to brnče veture, motori, štrču biciklete da se morate dobro paziti da vas ne ča sune — jadikuje postariji barba Ive.

Selo (i cijeli ovaj kraj) je prilično dobro naseljeno. Odlasci su se ovdje tek sada počeli redati. Dosta ima mladića i nedjeljno je veče njihovo. Odlaze u susjedna sela u ples i malo na vijaž. U Rudanima plesa već nekoliko godina nema. Nema naime djevojaka jer sve što se podigne s djetinjih nogu brzo se udaje. No za koju godinu opet će se u selu plesati jer ženskih izdanaka se već podosta skupilo samo još trebaju malo stasati.

Pred sunčev zalazak podigoše se ljudi sa svojih kamenih i drvenih sjedišta. Nedjeljna ćakulada, koja se ovdje od davnina gaji, bila je završena. Trebalo je ići popraviti ležajeve za blago i pred pastirice, a i smisliti plan rada za ponedjeljak. Tužna je nedjelja i jesen kad vinogradi prazni drijemlju i kuće praznina ispunjava. U Rudanima, selu sloge i veselja, tuga se čini još većom i dosadnijom.

KROVOM LABINŠTINE

Tužno je gledati bespomoćna umiranja. Ja sam ih gledao na desnom zapadnom nagibu Labinske gore što se uzdigla između mora i Raškog zaljeva i mislio na proljeće, da ne budem tužan kao ovaj blagi sunčani dan koji je iščezavao preko Blaza, Raklja i još dalje. U svibnju ovdje između stijena i kržljavih grmova izbijao život kao voda ispod čizme kad stanete u kaljužno blato. Cvilio je život ispod svakog koraka, iz svake živice i grma, nicao je iz zemlje i ispunjavao cijelu veliku kosinu, a sad se ta silna životna bujica gasi u naručju jeseni.

Gledam polja, rijetke vinograde i prostrana pašišta. Sve je to na svoj način iscijedilo svoje plodove i sada u sivonarančastim bojama tiho umire. Kukuruzišta su operušana kao sablasti. Prve vrste koljena na stabljikama zapleo je gusti korov, vršike su posječene, a klipovi pokidani. Prazne košuljice šušte na vjetriću kao da nariču pokoj. Ako se i vidi još koji klip s jarko žutim zrnima, liči na strašilo; šojke ga i vrane krvnički oljuštile pa sad kao skelet obješenoga visi na suhoj mrtvoj stabljici. To je jesenska Labinština, siva, kamenita, gola i naširoko pusta. Sela su rijetko razbacana i mala, stopljena u svojem okolišu kao gušter na suharku pa da ih ne dim iz dimnjaka, svjetlucanje stakala na prozorima i po koji lavež pasa ne izdaju, teško bi ih bilo i zamijetiti, gledajući ih sa strane sunca.

Puteljci su ovdje tijesni, vijugavi i jedva primjetni. Imate dojam da se utapaju u krš, odmah iza drugog ili trećeg zavoja, a nije tako: nikad im nema kraja, sve do mora prostiru svoj trag, nešto nalik na ranjenu životinju koja gmizi do svog brloga.

Iz jednog takvog puteljka prosu mi se odjednom, maltene u naručaj, seljak s tovarom kukuruzovine. Vozio je naramenak-dva šuštavih stabljika pritisnutih s desetak zlatnožutih bundeva i svojom, valjda, životnom družicom. Par junaca, mladih, debelih, surovih i bespametnih, kao da se poigravao sa seljakom koga su umorne i iscijeđene od brojnih koračaja noge jedva nosile. Junad, sita i luda, oborila glave do zemlje, pa se stala gurati rogovima zaboravljajući pri tome na korak. Vozar ih je laganim udarcem biča i riječima mirio, ali s malo uspjeha.

— Ćo, Grdelin, Savin ne, vrah ti kopiti potkova... grdio je svoj ponos seljak.

— Pomanje Mote, pomanje, rastocit ću se, vroh mu slabo do — vikala je žena na kukuruzovini, na kojoj se ljuljala isto kao da je bila na barki za valovlja, ali mnogo neugodnije. Bila je to vremešnija žena, vjerujem jedna od onih čuvenih labinskih sluškinja ili »dekla«, kako su ih ovdje zvali, koja nije uspjela naići na silu da je odstruže od ovog kamenjara na kome život traje premalo za muke koje iziskuje.

— Pasoj, pasoj, da ti ne prekrižimo put — reče čovjek, zadržavajući neobazrivu junad jednom rukom za rog ljevaka, a drugom debelim bičem ispred očiju. Stari običaj da se neznancu dâ prednost ovdje je kod starijih još uvijek prisutan.

Daljnjih stotinjak metara pokušao sam ići u korak s vozarom i njegovim kolima. Puteljak se malo uzdigao i junad je posustala u nadiranju tako da smo joj brzo odmakli naprijed za cijelih desetak i više koračaja pa ju je sugovornik, a i ja s njim, morao pričekivati i s nekoliko kovitljaja biča u suhom zraku bodriti. — Se, Grdelin, ala, moli, ala — nježno im je tepao gonič. Junad je jednomjerno vukla kola, a mi smo narednih desetak koračaja govorili o jeseni i pustoši u selima.

— Sve ca je cemu je šlo ća. Va Labin, Raso, Pulo i v Reko. Tu smo ostali samo mi stareji. Mucimo se kako moremo. Malo penzijon, malo delo va kampanji i tako mrhljamo, dokle ki. Magari nan ni slabo, ali ca ćete, nimate kuraj kad ste somi, vajka somi i na dele i na obede, som šlovek je joh, bi rekli Vlahi.

Sugovornik je još neko vrijeme govorio, a zatim se ponovo osvrnuo na zapregu, podstakao je malo i nastavio. Nisam ga više mogao pratiti jer on si je sam postavljao pitanja, na njih odgovarao, analizirao životne prilike i zaključivao. Ispod šešira izbijalo mu je nekoliko pramenova sjede kose zgrčene u znoju. U cijeloj košulji i hlačama, također, klatilo se suhonjavo umorno tijelo, zaobilazeći kamene babulje što su se u velikom broju nakotili po puteljku. Za čitavo vrijeme sukoračanja i razgovora žena na kukuruzovini šutjela je i promatrala nas s leđa. Svega je jednom, sirkom, udarila Grdelina po leđima koji je zastao pobirući malu zelen između kolnika i tom mu prilkom nešto podviknula, ali ne razumijeh je ni slova.

Na rastanku, na malom raskršću skrećući puteljkom ulijevo s glavnog puta, čovjek zaustavi voz, zapali polupraznu »Primorku« i srdačno me pozove u svoj dom koji se, učini mi se, krio negdje iza onih niskih divljih maraska. Osjetih da je čovjeku naprosto žao što ne idem, ali mu zadovoljstvo nisam mogao pružiti, iako sam bio duboko uvjeren da te večeri ne bi bio ništa više radio osim razjarmio junad, točio mlado tek pretočeno vino i dugo pričao. Znam, dođe čovjeku, ovako usamljenome, naprosto potreba da se malo ispriča i olakša naplavinu života oko srca, ali što mogu, »fadiga je fadiga« — sjetih se jedne uzrečice iz sela Barbići, također na Labinštini.

Rastasmo se s dojmom da smo stari znanci i prijatelji. Teta Domina nespretno mi je otpozdravila rukom s voza, a barba Mote čvrsto stegao ruku obima svojima, ispustivši pri tom bič na tle i zgrizavši cigaretu. Škripeći i šuštajući oni zaokrenu ulijevo i čuh da žena progovori: — Ca te je skušo ti šlovek? — glasilo je njezino pitanje. Odgovor Matin nisam čuo jer je utonuo u jaukanje zaprege po kamenjaru, a i zabrinuh se da li ću prije noći, koja se na Kvarneru već ljuljala po vodi i nicala iznad Trgeta, stići do Škitače i Škitačana koji duboko vjeruju da su podrijetlom Rumuni i najbolji istarski moreplovci. Ulih vatru pod tabane i ubrzo ostadoh sam u predvečerju na krovu Labinštine, kao zalutala brodica na pučini.

OJ LABINKO I LABINJAN...

Ni da smo se unaprijed dogovorili, ne bismo se bili tako složno, gotovo u isti trenutak, našli sučelice jedan drugome. Ja sam se doznojio iz Cera, starica je s bremenom na ramenu ispala iz malog već skoro obraslog i neprimjetnog klanca, a postariji se seljak, tiho kao sumrak, došuljao na izlaz iz obrana vinograda. Došavši na suhi i nešto bolji i širi put, starica zbaci s ramena poveći naramak suha granja i umorno duboko dišući progovori:

— Vrah mu ze mater i voca, ma je teško! — To izgovori i ruku zagnjuri ispod prašnjave crne pregače i izvuče nešto nalik na rupčić pa obriše svjetlucavo znojno čelo, a zatim i vrat, sve do ispod ušiju. Za trenutak starica se zacaklila kao da je svježe umivena, ali joj ubrzo s lica izblijedi ionako rijetka rumen, a koža naborana i obraz postane ponovo hrapav i pun brazda nalik na neku mrežu po kojoj je tko zna koliko isteklo znoja i suza. Naslonivši se na ogradni zid, starica zatim poravna kosu koju joj je ispod marame razmrsilo granje. Uveli uvojci i kratke sijede pletenice pali su svaki na svoju stranu pa mi se žena pričini kao da je izašla iz neke tučnjave. Spretne suhe i izbodene ruke nad glavom zaigraše kao igle u pletivu i za trenutak središe kosu pa šarena marama opet uredno zaklopi staričino tjeme.

— Ne jodi se Tonina, će prit i lepši dani — dobaci joj susjed kao neku vrst utjehe. Izgovorio je to bezbojnim glasom kao što se govori kad se nešto kaže tek toliko da se reče. — Će prit, će, Joče moj, ma ne za mene i tebe. Non će lepi dni prit kad nas poneso h Sveten Martinu — s dubokim uvjerenjem u istinitost svojih riječi izgovori starica, a zatim se podigne i priđe svom naramku. Prvo iz bremena izvuče podebljí dugački konop, prostre ga uz put toliko koliko je širok grkljan klanca i zatim počne s preslagivanjem granja. Brižljivo je redala suharke, ukrštajući tanje i deblje krajeve kako joj teret na leđima ne bi prevagnuo na jednu stranu.

— Bite mi, Joče, pomoga ku van ni teško — zamoli starica susjeda da joj priveže breme kad ga je dogotovila složiti. On joj to odmah učini, a starica se zatim nisko sagnu i uz dva-tri slijega ramena, nešto poput bumbara, primi ponovo teret na sebe i šušteći s granjem, ispod kojeg se gotovo nije vidjela, krene putem prema selu kao neka sablast.

— Ta je, vidite, cuda provala va živote. Som boh zno koliko! — sažaljevajućim glasom izgovori novi suputnik, zatvarajući ulaz u vinograd.

— Ca grete vi napred ali ostajete? — priupita me stružući cipelama po izbočenom kamenju, lišavajući se tako blata s nogu. Potvrdih mu da idem u zaselak što se nadzirao iz jednog šumarka, nekoliko stotina koračaja jugozapadno od nas.

— Alora, gremo skupa — reče barba Joče malo živahnije.

Da smo trebali ići preko doline rijeke Raše, u Sutivanac na primjer, ne znam kad bismo stigli hodom koji smo počeli. Stara poštenjačina zastajkivao je svakih pet do deset koračaja, protezao ruku čas lijevo čas desno i tumačio ne gledajući me da li ga uopće slušam i gledam u naznačenim pravcima.

— Ma recite, mladić moj dragi, ma ca ni greh da je tolika kampanja zapušćena! Pogledajte nu, ja se spametin kada se je tu delalo na tolitri i tolitri malvazije i terona, na desetak kvintoli šenice, a sada je zaroslo.

Blagom padinom, nad kojom se snebdivao sugovornik i koja je lagano pred nama naprosto klizila u dolinu Raše, ovladala je pustoš. Po koji stari čokot ili neko drugo kržljavo plodnosno drvo, poput spomenika, opominju putnika na nekadašnji život na tim poljima i sjenokošama. Mjestimično se naziru i lijehe njiva koje su obrasle travom i stopile se s pašnjacima i livadama. Mnoge je već obraslo i trnje. Miruju njive desetljećima gažene i mučene plugovima, ljudima i životinjama. Čovjeku se naprosto pričini da čuje kako se odmaraju u nebrizi i samoći.

Nalijevo i nadesno od nas po koja krava i radoznalo june pasu mladu slatku otavu. Stoku vidim, ali pastira nigdje i to me malo zbuni pa upitam sugovornika za čobane.

— Kamo će blago poć? Jur nima kamo! — odgovori pomalo uvrijeđen, vjerojatno se sjećajući kako se nekad drhturilo nad stadom. No tada je bilo manje pašišta i sjenokoša, a više stoke i pastira pa se moglo i moralo nadzirati blago,

Iako smo se često zaustavljali i rasipali poglede, put nas ipak dovede i predade selu. Desetak, ili možda još manje, kućica polijegala jedna do druge u blagoj zavjetrini i hladovini čitavog šumarka krošnjatih stabala. Kuće ne odaju neku raskoš, već svojim izgledom upućuju da se u unutrašnjosti vodi skroman pa i siromašan seljački život. Na prozorima i ogradnim zidovima nema lonaca s cvijećem, a ni u dvorištima ne reže neprijateljski raspoloženi psi. Javlja se samo neko jadno štene koje bi za komad kruha, i malo igre, odmah izdalo gospodara i napustilo stražarsko mjesto. Ispod streha vire zaprežna kola, nemarno ostavljena i većinom rasušena.

Suputnik me ljubazno pozove u svoj dom koji su on i njegova parona podigli još prije pedesetak godina. Skromna kućica, napola ožbukana, buljila je nekamo preko Raše i čekala domaćina da je otvori i provjetri.

— Samo malo strpljenja — reče čovjek i pohita do štalice. Na ulaznim se vratima zaustavi i pogleda da li ga motrim. Kad je primijetio da se zabavljam s mačkom, koja mi se tako prijateljski približila i počela uz mukli mijauk češati uz nogu, domaćin iz jedne rupe u zidu izvuče ključ i vrati se gunđajući tobože kao da je nešto zaboravio.

Uskoro se nađosmo u kuhinji, maloj i toploj, kao stvorenoj za zimske dane.

— Nemojte zamerit ca je sve tako rashitano, ali gospodarica je šla va Labin i ni se vrnula s prvon kurijeron pak, znote kako je: muški je za svakamor samo ne za poli kuće ... ispričava se čovjek pristupajući odmah uređenju stola, stolca i štednjaka s kojega je prorijedio lončiće.

— Tu vidite, živimo ja i moja stora, kako dva ćuka — nastavio je.

Uskoro se na stolu zacaklila staklenica bijela vina okružena s dvije čaše. Okrijepismo se uz obavezno nazdravljanje

po starom običaju. — Ku ste lačan ću van vinet pjat maneštri, a kad pride stora poć će i ca drugo parićat — ljubezno mi kaže novi prijatelj ponovo puneći čaše.

Predasmo se razgovoru, a on nas nezapaženo, kao vjetrić laganu barku, otisnuo u prošlost ovog kraja Labinštine nad srednjim tokom rijeke Raše. Domaćin barba Joče pamti ravno pedeset godina. Da sam mu postavljao pitanja, sigurno ne bi bio mogao ni trećinu ispričanoga reći, a ovako, uz čašu, spontano zakoračismo duboko u prošlost. I čovjek se prisjeti svojih takvih godina kao da je razvio neki film na kojem je čitava polovina stoljeća pokretno sačuvana.

Na subjesedniku primijetih kako mu se pogled ledi, a nosnice razapinju kao jarboli u želji da iz sjećanja, koje mu je munjevito naviralo i isto tako iščezavalo, uhvati i ispriča neke karakteristične detalje.

Jočino dječaštvo i mladost vezani su za kraj oko Sv. Martina kad je bio naseljen s više od 1300 ljudi i kada se skoro svaki pedalj ravne površine dva puta, a nekad više preoravao, u toku godine. Stočari iz 34 zaselka, koliko ih je posjelo na ovu nadrašku kosinu, takmičili su se tko će uzgojiti ljepši par volova crno-smeđe istarsko-podolske pasmine. Češljajući repove i gladeći im leđa i bokove više su gnoja učinili vlasnici nego njihovi volovi miljenici. Sve nade i stremljenja bila su uprta u zapregu, a kruna truda i uspjeha bila je — prodati vola na Vlašiju, to jest u krajeve preko Raše.

Muževno doba sugovornika bilo je ispunjeno težnjom za rudnikom i novim biciklom. Godine 1931. već je iz zaselaka oko Martinskog u rundiku Raša radilo oko 20 rudara. Rudnik se sve više širio i sve više potraživao kopače ugljena. Novčanici su se počeli puniti i sve više je bilo onih koji su okretali leđa i zemlji i stoci, a svoje težnje usmjerili na rad u rudniku. Onda je došao rat i raspjevanu Labinštinu zasjenila je tuga. Tu su Barbići i okolica, Martinski i Šumber sa suzama, čije suzoderine na licima majki, žena i sestara još uvijek nisu obrasle. Malo martinsko groblje čuva velike tajne. Prije nego što sam se spustio u Mrkoče i Cere pohodio sam da odam poštu bezbrojnim borcima koji nikad nisu uspjeli vidjeti ostvarene svoje snove a o kojima su toliko maštali, pregarali i žrtvovali se za njih. Malo groblje u Martin-

skom je najveće partizansko groblje u Istri, ispunjeno humkom do humka nekadašnjih boraca.

Zaboravismo i na čaše, i jato kokoši koje se natiskalo ispred samih kućnih vrata čekajući na onu pregršt žita na koje ih je Jočina družica naučila u predvečerje. Domaćin se raspričao o poslijeratnom zanosu mladih i starih, o prorijeđenom stanovništvu i prvim odlascima u Labin i Rašu i dalje. I tako eto, poput lovačkih goniča, nakon duboka kruga opet se vratismo na polazno mjesto, na današnje prilike u Martinskom i užoj okolici. Zaselci su poluprazni. U 234 kuće još živi 916 stanovnika. Pojedini se zaseoci trse da zadrže mlade ljude i to im je donekle uspijevalo dok je radio rudnik i dok su raški autobusi češće dolazili na seoske trgove. No otkako su kurijere sve rjeđe viđane u ovom kraju, to sela i zaseoci sve više puste. Već se zatvaraju i prve kuće. Zasad ih ima 10 koje su ostale bez ikoga, a posljednji žitelji, za koju godinu, napustit će još petnaestak u muci i neimaštini podizanih krovova. Milan Licul prognozira da će za desetak godina neki zaseoci skoro nestali ako se ne dovedu novi žitelji na stara skoro presahla ognjišta.

Kad već počesmo razgovor ispunjavati sve češćim stankama i tajcima, pomoli se u kuću dobroćudna niska starica. Bila je to životna suputnica domaćina. Niska debeljuškasta žena koju je pritiskivala niska okrugla glava s mladenačkim crvenilom u licu, malo se iznenadila kad je naišla na neuobičajenu živost u kući, ali se brzo snašla. Obradovao ju je dolazak mlađeg čovjeka pod krov pa me tako dobroćudno i srdačno stisnu za ruku. Da sam samo malo još popuštao, stari pijevac te večeri ne bi bio otišao na sjedalo. Žena navalila da mu vrat stavi pod poklopac stare škrinje i zatim opari u vreloj vodi.

— Vidite, punu predvraću imamo letuća i deboto nimamo gušta poći ubiti ni kokoš ni pulaštra. Ča ćete, sam čovik je joh: nima ni gušta, ni kuraja, ni veselja ni nič — počela je nonica u dijalektu koji očito nije labinski.

Kad je mukom odvratih od namjere, pažljivo je sjela za stol i otpusti uspomene iz vremena kad je kao djevojka služila na stanciji barona Lazarina čija su imanja ispunjavala čitav kraj oko Martinskog. Tu je teta Marija čuvala stoku, a na blagdan sv. Ane sipala ocat u veliku bačvu vode

što ju je njegova plemenitost baron Lazzarini pripremio za hodočasnike da prenesu glas o njegovoj velikodušnosti u sela i seoceta širom Labinštine, i preko Raše. Na jednom takvom godišnjem samlju zagledao se barba Joče u mladu i punašnu Mariju koja je u svojoj čednosti sva sjala u zdravlju, mladosti i punoći života. Baron je otpremi, sjeća se dekla Marija, s nekoliko haljina drugorazredne kvalitete, škrinjom i ovcom jarušicom. Bila je to dota na kojoj bi bile u ona vremena zavidjele mnoge seoske djevojke i, još više, svekrve i svekrvi. Danas sve to ne bi vrijedilo ni koliko jedan električni štednjak, ali onda, prije skoro pola stoljeća, i više, kad se nije znalo o nagrađivanju po učinku — tada je to vrijedilo mnogo, čak vrlo mnogo.

Životni put Mariji i Joči kasnije nije bio gladak, ali bili su mladi, zdravi i otporni pa su mogli u paru podnijeti više nego što su i sami bili svjesni. Godine su odskakivale jedna za drugom, nekad bolje nekad lošije, kao jarići iz više legla. Djeca ispunjavala kuću i rasla, gasila i rađala brige, ali uvijek budila nadu u život i bodrila u borbi za život. Kad su odrasla, prhla su u svijet kao lastavice, a Marija i Joče ostali su sami, čas jadikujući pod teretom godina i životnom sudbinom, čas planirajući rad, a nekad, u dugim jesenskim večerima onih godina kad su vinogradi ponijeli, znali bi redati šalu na šalu pa i zapjevati staru labinsku poskočicu: Oj Labinka i Labinjan, gredo skupa na samanj...

ŠKRINJE ANĐELA MEDICE

Ne znam točno, da li mi se samo učini, ili je zaista umor preplavio lice Anđela Medice? Sjedio je zažarenih obraza uz štednjak i ronio duboko u životnoj prošlosti. Svaki doživljaj na koji bi naišao odražavao mu se na licu i u pogledu. Primjećivao sam to po izrazima koji su se ređali kao u igraćim kartama.

— Da, tako je to, drugaru moj! Svi smo mi na svoj način igračka života — poslije podulže šutnje iscijedi Anđelo fiksirajući me pogledom pravo u oči i lagano kimajući glavom. Nisam znao što da mu odgovorim i on to primijeti, duboko udahne, pa smireno i lagano progovori, kao da me želi pripremiti na nešto neočekivano.

— Već dvadeset i pet godina prednjačim pred ovim selom. Dvadeset i pet godina, shvaćate li koliko je to, ja se borim sa sobom, savjetujem se i ispravljam, podstičem se i tješim da još nešto učinimo u ovom našem Zrenju, da manje griješimo i više imamo. Ponekad, kasno u noći, dok razmišljam što ćemo činiti i tako, pričini mi se kao da bdijem nad pospalom četom. Učini mi se da čujem slatki san ovog i onog susjeda. Svi oni mirno spavaju u svojim snovima, samo ja razapinjem misli i gradim vizije. Opraštaju mi kad ne uspijem. Obore pogled i nijemo odu iako u sebi misle da bi oni bili u mom svojstvu uspješno stvar riješili. Ja im to čitam u okretima, ali ih ne čujem pa se ne izjedam.

Svojim jednoličnim glasom Anđelo me naprosto umrtvi i zavede u mislima na bespuće. Na kraju više nisam ni čuo što je govorio. Sjećam se samo da sam zapamtio tek ponešto. Ono, na primjer, kako je aktivirao selo i zaseoke zrenjske, svih 90 obitelji, da iskopaju 400 rupa i u njih usade isto

toliko balvana za niskonaponsku struju. Bilo je teško raditi i, još teže, držati ljude na okupu, ali kada su se zacaklile prve žarulje među kombolima kukuruza pod gredama, svi su bili veseli.

Zapamtih i devet ratnih godina Anđela Medice iz Zrenja iznad Buzeta, i škrinje što ih je 1950. — 1960. godine otpremio iz očinske kuće. Tri su bile popunjene mrtvacima, a tri mirazima. Otpratio je najdraže i ostao s tromjesečnom kćerkicom stalno pred očima sa ženinom rukom, kojom mu je mahnula opraštajući se s njim zauvijek. Ljudi u susjedstvu su ga žalili, u intimi nagovarali da ipak »nešto mora naći« — ako neće sebe radi, a ono za dijete.

Zajedno sa sumrakom uvlači nam se i muk. Anđelo obara pogled. Osjećam neku težinu u kući i mučninu u domaćinu. Gledam kako mu ruka drhće unoseći cjepanicu u štednjak. Da je netko drugi, povjerio bi se i bilo bi mu lakše, ali Anđelo Medica nije takav. Ne želi da njegova bol boli i najbliže mu. Zato sve svoje nedaće i jade taloži u sebi. Susjedi mi rekoše da ga muči reumatizam, da je četrdeset posto invalid i da sa 400 dinara spaaj mjesec s mjesecom.

Za rastanak seoski je prvak ipak pripremio osmijeh. Čvrsto mi je stegao ruku uz do viđenja i poklonio smiješak za koji mislim da mi i sada titra pred očima. Uvukao se ponovo u svoj kućerak i tko zna što je otišao raditi. Vjerojatno je prvo pristupio štednjaku i još ga jednom napunio cerovinom, a onda je otišao ili u staju među svoja dva velika tamno smeđa magarca, da im baci naramenak sijena kako bi lakše dočekali jutro, ili da im samo popravi ležajeve. Ako nije otišao u staju, među svoje miljenike, onda se Anđelo zavukao u svoju sobu i sjeo pored stare drvene škrinje i iz dna jednog kuta izvukao svoj jastučić. Četiri su odlikovanja na njemu pričvršćena, kao četiri broša. Tko zna dokle će Anđelo u njih upirati pogled i kimati glavom nad njima? Vjerojatno do tada dok ga studen ne otjera, ili se vrati sada šesnaestogodišnja kćerka koja je izašla u susjedstvo. Ispred studeni Anđelo će odlikovanja lijepo i pažljivo uklonuti, zaviti i pohraniti na dno škrinje. Ako pak dođe mala onda će ih na brzinu baciti i prekriti nekom krpom, jer ne voli da ga u tom položaju, kraj medalja, nitko vidi, i pristupi kćerci što vedrija pogleda.

Tako je, eto, s prvakom Zrenja Anđelom Medicom, čovjekom koji nije znao za umor i nemogućnosti sve do nedavna. On neće ni sada priznati da je umoran, već hita na sastanke uvijek kada ga pozovu.

A ipak — ljudi oko njega vide — umor ga svladava.

TRISTO MOSTOVA JURE ANTONCA

Sumrak se bio već dočepao vižinadskih visova i temelja motovunskih bedema, a gusta magla ispreplela s Motovunskom šumom kada je Jure Antonac odložio dlijeta, svrdla i sjekiru, pa sjeo na vlažni panj, gurnuo kapu na zatiljak i oborio glavu među dvije krupne šake. Protrljao je zatim oči, kao da se želi probuditi iz sna, pljucnuo pred sebe i pričvrstio pogled svojih zakrvavljenih umornih očiju na moj obraz.

— Ovo je tristoti i posljednji! — reče kimajući glavom. — Da, posljednji! Dosta je bilo pola stoljeća na mostovima, nad potocima, jarugama i rijekama.

Do sada je Jure Antonac iz Livada govorio za svaki podignuti most »možda mi je to posljednji«. Ovaj put rekao je odrješito i bez »možda« — zaista je posljednji.

— Ah ne bih bio volio umrijeti s dvijesto devedeset i kojim mostom iza sebe. Želio sam da ih naredam točno tri stotine. Ta me želja obuzela kad sam ono u Raši podigao dvije stotine pedeseti most. I, eto, poslužila me sreća, zato, narode, sve što vas ima večeras kod mene, da zalijemo jubilej!

Stari dobričina, u srcu mekan kao pamukova vuna, izljubi se sa svima i sa suzama radosnicama u očima zakorakne prema svome dvorištu. Zaboravio je na trenutak i na svrdla i na dlijeta, ali ga na to nitko nije upozorio, već ih netko krišom pokupi i odnese za starim mostograditeljem.

Palenta sa zečevinom i crnom borgonjom prijala je svima. Jurina družica obilazila nas je i nukala da još vadimo u tanjure, jer je sigurno spremila za dvostruko veći broj nego što nas je bilo za stolom. Jure, a i mi oko njega, grabio je s apetitom i povremeno posezao za velikim vrčem. —

A ča je to ljudi moji, zalijte, će van laglje propadati. Živili! — govorio je domaćin i nukao nas da ga slijedimo.

— Mostovi ne spajaju samo dvije obale — otpoče Jure pošto i posljednji gost za stolom odloži viljušku i obriše usne. Mostovi spajaju čitave krajeve, i ljude. Ah, ti moji mostovi!

I opet se u očima Jure Antonca pojaviše suze. Osjetio sam da još nešto želi reći, ali nije mogao. Stislo ga nešto u grkljanu i čovjek ustane i povuče se za trenutak u sobu.

— Skužajte, ma ... reče na vratima i nestane.

— Već sto šezdeset godina se u ovom dvorištu prave mostovi, a možda i više — progovori, da razbije muk, Jurin susjed. Još Jurin djed ih je pravio, pa otac i onda Jure od svoje desete godine. Svi drveni mostovi u dolini Mirne, na Dragonji, nad rijekom Rašom i mnogim potocima — satkani su u dvorištu Antončevih, a zatim razvezeni na mjesta gdje su montirani.

Uskoro se vrati i Jure. — Skužajte, ali, vjerujte, nije se lako oprostiti od posljednjeg mosta. — Opet natoči čašu, nazdravi i otpoče malo živahniju priču.

— Sad je lako praviti mostove kad čovjek ima motornu pilu! Ma prije je bilo škakljivo. Sve se radilo ručno, pililo stare cerove, vozilo kući, pa tu dizalo stablo na hlapce i strugalo dan i noć gredice i daske, onda blanjalo i tesalo komad po komad. Koliko puta znam da mi je žena rekla: »Jure moj, ma ča me tučeš!« A to je meni krv tukla u rukama, noću, od silnog umora koji se skupljao tokom dana.

Netko iz pozvanog društva priupita Juru, kada su zapravo Antončevi počeli s gradnjom mostova.

— Ne znam. Pokojni otac mi je jednom rekao da smo mostove počeli praviti još za vrijeme Napoleonove vladavine. Njegova je vlast željela da dopre u svako selo i za to je počela u Mirni praviti mostove, preko rijeke i potoka. Mi smo bili siromasi i počeli smo s jednom grupom Francuza delati mostove u Mirni. Kad su Francuzi otišli, nastavili smo sami i to se proteglo do današnjih dana. Ma, i tome je došao kraj!

— Nemoj, Jure, tako, oštija! — progovori susjed. — Tri imaš sina, pak ...

— Imam, imam, ali nijedan se više neće baviti izradom mostova. Druga su vremena, Tone moj!

Jure je pravilno ocijenio situaciju: druga vremena. Mostograditelj kao što je bio Jure Antonac, više nije potreban. Sad se most za dan - dva projektira, industrijski izradi i postavi, pa — dokle traje, traje. Jure ga je gradio mjesec dana.

— Avanti popolo ... a šu, ljudi moji, šu, nismo došli da se gledamo — nastavi Jure.

— Hvala sused, ali je dosta. Mi ćemo biti živi i sutra.

Pola noći je već bilo minulo kad ostavismo Juru Antonca s njegovih tristotine drvenih mostova širom Istre u uspomenama. Te je večeri stari mostograditelj prvi put usnuo, a da prethodno nije podmazao svrdla, pile, dlijeta i sjekire. Poslije pedeset godina rada. Tradiciju nekada treba i prekinuti.

KAKO DA NJIN NISTE NIČ

Studen se ve žešće tiskala u malu kuhinju s hladnim betonskim podom, a vatra, kao za inat, neprestano se gasila. Nonica Nina Ivančić s broja 4 u Hadumima na Poreštini, kod koje sam se našao s prvim sumrakom, uzalud je utiskivala mokre grančice sasušenog cera u štednjak.

— Ma bi je čovik poli vraga, a, kad ga tako muči! — jadala se nonica i dalje bodući željeznim šiljkom žeravicu i tek nagorjele cjepanice.

— Tako me već puti razjadi, pak je puštin zaloj nemoći i pojen poli susedi na televiziju, eli pak spat. Ali, ča ću, ni vajka spati, tr san se naspala tih 72 lita! Mučin se dugo u noći da zaspin, ali san neće da mu boga daruješ. Sve mi dojde prije nego san. Para mi se već puti, da ta svoj brižni život gledan kako na dlanu.

Nonica opet pokuša da razjari vatru i pričini mi se, da je imala uspjeha. U štednjaku počne prvo nešto puhati, a zatim nešto stane pucketati poput dječjih pištolja. Bit će da se vatra smilovala promrzloj starici.

— Aha, valja te je vrag natenta da počneš goriti — reče Nina i zatvori vratašca štednjaka.

— Tako van je to, čovik moj, tako. Dokle san imala svoj par, još se je nikako pasalo, ali pokle su mi gospodara ponesli u Žbandaje, joh je. Čovik sam je kako zgubljen. Iman ča i jisti i piti, ma kuraja ni. Tu san kako i ćuk sama — ispovijeda se iz dubine srca nonica Nina Ivančić, nekadašnja sluškinja bogatog porečkog zemljoposjednika.

— Da niman još te dvi glave kokoš i kozu, ja paran da bin umrla, ali š njima se malo zabavljan, malo karan i tako mi, vidite, vrime pasiva.

— A ste imala ča poroda? — pitam je, pokušavajući poremetiti neugodni tajac.

— San imala, san, ma za vražju korist. Pet dice san rodila: tri hćeri i dva sina da hi je bilo ča viditi!

Dvije krupne suze ožare smežurano i napaćeno staričino lice. Ona šmrcnu i dlanom obriše obraze pa prigušeno nastavi.

— Hćeri su pošle za svojim deštinom, kako ča je i red. A sini... — Starica se opet zagrca i podigne se sa stolca. Ostao sam malo zbunjen, u nedoumici što da činim. Starica je izašla i odmah začuh njen lagani korak na stepenicama što su vodile na prvi kat sićušne krezubo ožbukane kućice, pune studeni i vlage.

— To su vidite moji junaki — iznenadivši me u mislima reče, pružajući veliki fotos s kojega su sjali vedri pogledi dvojice mladića.

Primih fotografiju i zagledah se.

— Ta stariji je usta potopljen za pasanega rata. Nesrića, ča se more! A ta drugi, mlađi... Vrag mi ga je povuka ća — izgovori kad se malo pribrala. — U Australiji je nigdi, ki zna kadi i kako pasiva, a moga je tu biti gospodin. Zemlje imamo malo, ma je dobra kako cuker, sva blizu oko hiže, na švaltu smo i pred vrati Poreča, a delo je ima kakovo je sam stija — traktorišta u Kombinatu. Ma sve mu to ni bilo dobro, puštija nas je stare, nemoćne i bolne i poša vranića iskati. O Janko, moj Janko, domišljaš li se ti kad tvoje matere i jadnega mrtvega oca? Kad biš ti zna, ča su oni zate provali, ti biš se, nesrićo moja, vrnuja h njin — u bolnom plaču stane jadikovati usamljena starica.

— Ne plačite nona, to van neće nič pomoći, a vrći će vas u veću dišperiju. Dajte si kuraja, takov je život! — pokušam je utješiti jer mi poče biti krajnje nelagodno.

— A tišin se, tišin, čovik moj, ali van prekipi. Cili se život mučite, grbite, sve ono bolje od svojih usta otkidate i dajete dici da će van jedan dan biti bolji, da će van u starosti, bolesti i nemoći pomoći, čašu vode van dati na skrajnjoj uri, a oni kad brageše podignu, poju za svojin i vas pušte, kako da njin niste nič.

SADRŽAJ

Izdavač
ISTARSKA NAKLADA — PULA
Za izdavača
KREŠIMIR ČUTURILO
Naslovna strana
ZVONIMIR MIHOVILOVIĆ
Tehnički urednik
IVAN HIGI
Korektor
ŠANTO KRANJAC
Tisak
TISKARA »O. KERŠOVANI« — PULA

